

# 3

# Demografie

rok 2012

ročník 54

revue pro výzkum  
populačního vývoje

**Jana Paloncyová – Anna Šťastná**

Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití

**Branislav Bleha – Pavol Hurbánek – Boris Vaňo**

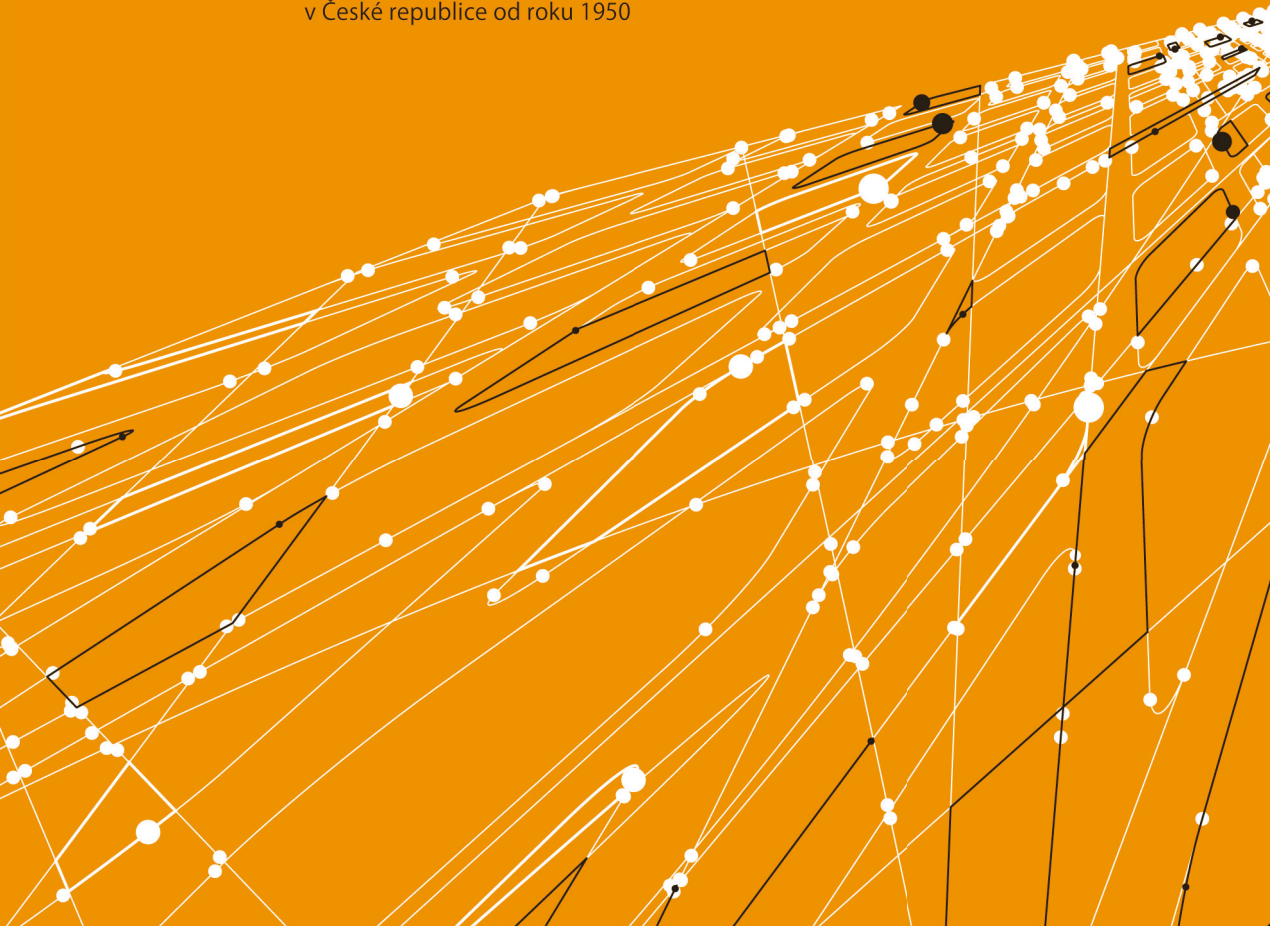
Demografická projekcia mestskej a vidieckej populácie Slovenska do roku 2030

**Jiřina Kocourková – Boris Burcin**

Demografická specifika asistované reprodukce v České republice v evropském kontextu

**Olga Sivková – Klára Hulíková Tesárková**

Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte v České republice od roku 1950



## ČLÁNKY | ARTICLES

- 214 Jana Palonciová – Anna Šťastná**  
Sňatek a rozchod jako dva možné způsoby ukončení nesezdaného soužití  
Marriage and Breakup as Two Possible Paths away from Cohabitation
- 233 Branislav Bleha – Pavol Hurbánek – Boris Vaňo**  
Demografická projekcia mestskej a vidieckej populácie Slovenska do roku 2030  
A Demographic Projection of Urban and Rural Populations in Slovakia to the Year 2030
- 250 Jiřina Kocourková – Boris Burcin**  
Demografická specifika asistované reprodukce v České republice v evropském kontextu  
Demographic Aspects of Assisted Reproduction in the Czech Republic in a European Context
- 264 Olga Sivková – Klára Hulíková Tesárková**  
Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte v České republice od roku 1950  
Decomposition of the Mean Age of Mothers at Childbirth in the Czech Republic since the Year 1950

## SČÍTÁNÍ LIDU | POPULATION CENSUS

- 280 Hana Bednářová**  
Vyplnění sčítacích formulářů prostřednictvím internetu  
Completing Census Forms Online

## RECENZE | BOOK REVIEWS

- 290 Ladislav Pištora**  
Obory sociální politiky  
Fields of Social Policy
- 292 Štěpánka Pfeiferová**  
Pracovní dráhy žen  
Women's Careers

## ZPRÁVY | REPORTS

- 294 XLII. konference České demografické společnosti**  
42nd Conference of the Czech Demographic Society
- 295 Konference Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe 2012**  
Conference on Current Issues of Social Policy – Theory and Practice 2012
- 296 11. globální konference o stárnutí**  
11th Global Conference on Ageing
- 297 Jindřich Matiegka – 150 let od jeho narození**  
Jindřich Matiegka – 150 Years since His Birth
- 298 K osmdesátinám Iva Možného**  
The Eightieth Birthday of Ivo Možný

## PŘEHLEDY | DIGEST

- 301 Klára Kalíšková – Daniel Münich**  
Změny celoživotních profilů zaměstnanosti českých žen v mezinárodním srovnání  
Changes in Life-long Employment Profiles of Czech Women in International Perspective
- 316 Radek Havel**  
Pohyb obyvatel České republiky podle krajů a okresů v roce 2011;  
Pohyb obyvatelstva České republiky ve městech nad 20 tisíc obyvatel v roce 2011  
Population and Vital Statistics of the Czech Republic 2011: Regions and Districts;  
Population and Vital Statistics of the Czech Republic 2011: Towns with More Than Twenty Thousand Inhabitants

## BIBLIOGRAFIE | BIBLIOGRAPHY

*Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.*  
*The opinions of the authors do not necessarily reflect those of the Editorial Board.*  
*Demografie je recenzovaný vědecký časopis.*  
*Demografie is a peer-reviewed journal.*

# SŇATEK A ROZCHOD JAKO DVA MOŽNÉ ZPŮSOBY UKONČENÍ NESEZDANÉHO SOUŽITÍ<sup>1)</sup>

Jana Palonciová<sup>2)</sup> – Anna Štátná<sup>3)</sup>

## MARRIAGE AND BREAKUP AS TWO POSSIBLE PATHS AWAY FROM COHABITATION

This study analyses the cohabitation of women and men in the Czech Republic and focuses on a comparison of partnership behaviour before and after the politically and socially important watershed of 1989. The authors investigate both the risk of converting cohabitation into marriage and the risk of non-marital unions breaking up and its timing. The data used in the paper are taken from the Generations and Gender Survey carried out in the Czech Republic in 2008. The retrospective character of this data provides information on partnership careers in the context of other significant life events.

**Keywords:** cohabitation, first partnership, competing risks, marriage, breakup, Czech Republic,

Demografie, 2012, 54: 214–232

## ÚVOD

Od počátku 90. let 20. století dochází v České republice k významnému nárůstu počtu nesezdaných soužití. Podle dat ze sčítání lidu bylo v roce 1991 evidováno 85 tisíc nesezdaných soužití, v roce 2001 došlo k početnímu nárůstu téměř o polovinu. Údaje z tohoto zdroje demografických dat však plně neodrážejí realitu, neboť se jedná pouze o nesezdaná soužití, kde měli partneři v rozhodném okamžiku sčítání společně trvalé bydliště. Při zpracování definitivních výsledků sčítání lidu z roku 2011 by měl být poprvé respektován koncept obvyklého pobytu (*Habartová, 2009*), údaje za ne-

sezdaná soužití tak budou podávat realističtější obraz o současném uspořádání rodinného života. Z důvodu podhodnocení počtu nesezdaných soužití při předchozích sčítání se stala významným zdrojem informací o tomto typu svazku výběrová šetření. Jedním z nich je i výzkum Generations and Gender Survey<sup>4)</sup>. Tento článek se zaměří na vyústění prvních partnerských soužití stojících mimo rámec institucionalizovaného manželství. Analýza tematicky navazuje na výsledky z předešlého článku autorek (*Štátná – Palonciová, 2011*), kde byl detailně studován samotný vstup do prvního partnerského soužití z hlediska typu svazku,

<sup>1)</sup> Tento text vznikl v rámci grantového projektu MŠMT: „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004).

<sup>2)</sup> Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., Palackého nám. 4, 128 01 Praha 2, jana.palonciovova@vupsv.cz.

<sup>3)</sup> Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., Palackého nám. 4, 128 01 Praha 2, anna.statna@vupsv.cz.

<sup>4)</sup> V České republice bylo v rámci mezinárodního projektu Generations and Gender Programme (<http://www.ggp-i.org/>) provedeno longitudinální šetření Ženy a muži v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy. První vlna šetření byla realizována v roce 2005 (výzkumný projekt „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal study)“, registrační číslo 1J 023/04-DP2 národního výzkumu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“), druhá pak o tři roky později (výzkumný projekt „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“, registrační číslo 2D06004 programu Sociálně-ekonomický rozvoj české společnosti).

tj. nesezdané soužití a uzavření přímého sňatku byly pojímány jako konkurující si rizika.

## ROZŠÍŘENÍ NESEZDANÉHO SOUŽITÍ

Na rozdíl od manželství, jehož počátek a konec jsou zakotveny v zákoně o rodině a jsou tedy jasně definovány, je vymezení nesezdaného soužití poměrně problematické. Nesezdané soužití muže a ženy bývá obecně i v odborné literatuře nazýváno faktickým soužitím, soužitím druhu a družky, partnerským soužitím, faktickým manželstvím, manželstvím na zkoušku, konkubinátem. Český právní řád tento druh rodinného soužití jednotně nepojmenovává, nedefinuje, ani komplexně neupravuje. Nesezdané soužití se ve Spojených státech a ve vyspělých evropských zemích významně rozšířilo v 70. letech (*Bumpass – Lu, 2000; Kiernan, 2000*). Kohabitace však nebyla jevem zcela novým, neboť existovala již v tradiční společnosti, kde byla častá především v nižších vrstvách společnosti. Hlavním důvodem zde však byly především majetkové otázky, roli hrálo rovněž dědické právo (nejstarší syn v rodině západoevropského typu např. dědil hospodářství až po smrti otce, *Fialová a kol., 1996*). K rozšíření nesezdaného soužití ve 2. polovině 20. století významně přispěl univerzální přístup ke vzdělání, rostoucí participace žen na pracovním trhu, důraz na profesní kvality a seberealizaci ve veřejné sféře, obecně rostoucí životní úroveň, v neposlední řadě i zvyšující se dostupnost účinné antikoncepce. Sexualita byla postupně oddělena od plození dětí, rodinné právo se snažilo více usnadnit vstup do manželství i jeho rozvod. Manželství se tak stalo institucí, která nemusí být doživotní. V každodenním životě začal být prozrazován individualismus a rodina byla více oslabena. Řadu jejích funkcí přebíral ve větší míře než doposud stát, který zabezpečuje své občany v nemoci, ve stáří, nezaměstnanosti, ale angažuje se i ve výchově dětí. Hlavním ochráncem již tedy není rodina, ale stát, rodina je v řadě případů chápána jako bariéra osobního rozvoje (*Sullerot, 1998*).

Boom nesezdaného soužití tedy souvisel se změnami hodnot, jež ve vztahu ke změnám rodinného chování shrnují v teorii druhého demografického přechodu *Ron Lesthaege a Dirk van De Kaa* (1986), v jejichž základech stojí pluralizace hodnotového systému a životních preferencí vlivem sekularizace

a narůstajícího individualismu (*van de Kaa, 1987; 1994*). V českém kontextu je vedle hodnotových změn připisován významný vliv na rodinné chování po roce 1989 i transformaci socialistické společnosti na společnost tržní, doprovázené zejména ekonomickými změnami (např. *Rychtaříková, 1997*). Tržní hospodářství ve stále více globalizované společnosti je založeno na vysokém pracovním nasazení, na mobilitě a flexibilitě pracovních sil bez ohledu na osobní situaci, a proto je ideálním pracovníkem člověk svobodný, bez manželských či rodinných závazků. To má bezpochyby vliv na rozhodnutí uzavřít manželství a založit rodinu (*Beck, 2004*). Ekonomické teorie fungování trhu se odráží i v teoriích popisujících trh sňatkový (*Becker, 1972; 1973; 1981*), kdy se jednotliví aktéři snaží racionálně maximalizovat svůj užitek a vybrat si tak ideálního partnera. Nesezdané soužití dobře koresponduje s vyčkávací strategií na sňatkovém trhu, neboť partneři zůstávají stále jeho aktéry, zároveň však těží z výhod spojených tradičně s manželstvím a oddálením sňatku redukuje riziko špatné volby partnera (*Oppenheimer, 1988*).

## SOUDRŽNOST NESEZDANÉHO SOUŽITÍ

Z důvodu toho, že nesezdané soužití nemá žádné striktní právní ukotvení jako manželství, tj. fakt, že spolu partneři žijí, jim neimplikuje žádná práva a povinnosti srovnatelná s těmi manželskými, se do popředí zájmu demografů a sociologů dostává otázka, do jaké míry jsou tato soužití alternativou manželství, tj. partneři neuzavřou sňatek, a to ani v případě těhotenství či narození dítěte, a do jaké míry je tento typ soužití pouze přechodným stádiem mezi chozením a uzavřením sňatku, tj. manželstvím na zkoušku. S tím také souvisí otázka, jaké mechanismy nesezdané soužití udržují. Lze předpokládat, že manželství jako jasně definovaná sociální instituce samo o sobě může pozitivně působit na stabilitu vztahu, respektive do jisté míry chránit před definitivním rozpadem vztahu (*Brines – Joyner, 1999*).

Teorie racionální volby promítnutá do partnerského chování navazuje na Parsonsovu teorii komplementarity mužské a ženské role (*Parsons – Bales, 1955*). Jestliže tato komplementarita existuje, pak je výhodné žít s partnerem. Vyšší vzdělanost a participace žen na pracovním trhu ji však snižuje. Moderní manželství,

ať již legitimní nebo faktické, je tedy čím dál tím více založeno spíše na míře vzájemných osobních investic (materiálních i citových) partnerů. Tyto osobní investice zvyšují hodnotu partnerství, neboť partneři mají něco společného (např. společné zážitky, radost z dětí apod.). Stabilita partnerství pak záleží na míře ochoty do společného vztahu investovat. V případě, že partneři upřednostňují nesezdané soužití před manželstvím, je možné to chápat jako projev menší ochoty do vztahu investovat či menší jistoty o perspektivě vztahu.

Julie Brines a Kara Joyner (*Brines – Joyner, 1999*) si položily otázku, na jakém principu jsou vlastně nesezdaná soužití udržována, jestliže je míra společných investic nízká. V návaznosti na teorii sociální směny postavené na rozhodování jedince na základě kalkulace výnosů a nákladů daného rozhodnutí v daném sociálním kontextu (*Možný, 1999*) a na ekonomické teorii aplikované na sňatkový trh (*Becker, 1981*) dospěly autorky na základě analýzy dat panelového šetření provedeného v USA k jedné z hlavních hypotéz o charakteru manželství a nesezdaného soužití. Manželství je podle těchto autorek založeno na vzájemné výměně jak materiálních statků, tak emocí apod., míra společných investic a komplementarity rolí je zde vysoká, neboť vyplývá na jedné straně z tradic, ale na druhé straně je podpořena i právními důsledky manželství (společný majetek, v některých zemích společné zdanění příjmů manželů apod.). Nesezdaní partneři investují do společného méně, ať již z důvodu osobních (nejistota

z výběru a s ní spojené větší nejistoty ohledně délky trvání vztahu) nebo i právních (neexistence univerzálních norem řešících jejich společný majetek apod.), rozhod je pak z hlediska míry investic v porovnání s rozvodem snazší. Neurčitý časový horizont a absence právních vztahů mezi partnery umožňují partnerům experimentovat s uspořádáním vztahu podle jejich vlastních individuálních představ. Soudržnost takového partnerství, kde každý prosazuje své zájmy, je tedy udržitelná pouze na základě principu rovnosti a individualismu partnerů ve všech oblastech. Podle analýzy Brines a Joyner se pravděpodobnost rozchodu nesezdaných partnerů zvyšuje tehdy, řídí-li se partneři tradičním rozdělením gender rolí nebo naopak je-li partnerem s vyšším příjmem žena (tab. 1). Udržení rovnosti a kompromisu partnery je v každodenním životě velmi těžké, a proto je nesezdané soužití často méně stabilní než manželství.

V českém prostředí se uspořádáním gender rolí v nesezdaném soužití zabývaly např. studie *Hamplové (2002)*, *Chaloupkové (2006)* či *Palonciové (2009b)*. Podle *Hamplové* vycházející z dat výzkumu Deset let transformace (1999) byl v rámci nesezdaného soužití zřejmý posun směrem k modelu ženy živitelky, jenž byl doprovázen vyšším podílem mužů majících hlavní zodpovědnost za chod domácnosti (*Hamplová, 2002*), a větším zapojením mužů do domácích prací. Na základě novějších dat GGS 2005 se však zdá, že se česká nesezdaná soužití v rozdělení úkolů spojených s každodenní péčí o rodinu a domácnost přilíši

**Tab. 1: Faktory nestability manželství a nesezdaného soužití**

Factors of marital and union instability

	<b>Manželství: komplementarita</b>	<b>Nesezdané soužití: rovnost</b>
1.	Pravděpodobnost rozvodu manželství se zvyšuje spolu s rostoucím příjmem ženy.	Čím více se příjem nesezdané ženy blíží příjmu muže, tím je pravděpodobnost rozchodu nižší. Čím je však příjem nesezdané ženy vyšší než příjem muže, tím je riziko rozchodu vyšší.
2.	Čím více času stráví vdaná žena v zaměstnání, tím je pravděpodobnost rozvodu vyšší.	Čím je pracovní zaneprázdnění nesezdané ženy vyšší, tím je riziko rozchodu nižší.
3.	Pravděpodobnost rozvodu se snižuje spolu s rostoucím rozdílem počtu hodin strávených výdělečnou činností mužem a ženou.	Pravděpodobnost rozchodu se zvyšuje spolu s rostoucím rozdílem počtu hodin strávených výdělečnou činností mužem a ženou.
4.	Čím větší je společný majetek manželů, tím je pravděpodobnost rozvodu nižší.	Společný majetek nemá vliv na pravděpodobnost rozchodu.
5.	Přítomnost dítěte riziko rozvodu snižuje, čím je však počet dětí vyšší, toto riziko je vyšší.	Riziko rozchodu se zvyšuje spolu s počtem dětí přítomných ve společné domácnosti, neboť se často jedná o biologické děti pouze jednoho z partnerů.

Pramen: Brines-Joyner, 1999.



neliší od tradičních manželství, většinu domácích prací vykonává v obou typech partnerství žena (Palonciová, 2009b). Zároveň však tento výzkum ukázal, že přibližně 16 % nesezdaných partnerů spravuje své finance odděleně (16 % oproti 3 % manželů). Analýza vycházející z dat ISSP 1994 a 2002 (Chaloupková, 2006) konstatuje, že oddělené hospodaření s finančními prostředky je bez ohledu na rodinný stav častější u bezdětných, lidí méně spokojených s rodinným životem a mezi těmi, kteří mají zkušenost s rozpadem předchozího partnerského svazku.

K nižší stabilitě nesezdaných párů přispívá, jak již bylo zmíněno, i vyčkávací strategie. Pokud stávající partner nesplňuje kritéria či se objeví partner vyhovující daným požadavkům více, pak není důvod v daném vztahu pokračovat. Tento proces je v anglickém jazyce označován za *wedding* – „odplevení“ (Liefbroer – Dourleijn, 2006). To vede na jedné straně k hypotéze, že manželství uzavřená po předchozí kohabitaci jsou stabilnější než manželství, kde byl sňatek uzavřen přímo, neboť došlo k přirozené selekci kvalitních vztahů. Zahraniční studie však poukazují na to, že předchozí kohabitace může pravděpodobnost rozvodu zvyšovat, a to zejména v těch zemích, kde je předmanželská kohabitace v daném kulturním kontextu spíše ojedinělá, obecně společností méně přijatelná (typicky např. Itálie, Španělsko). Naopak v těch zemích (např. Norsko, Finsko, Rakousko, Slovinsko), kde má nesezdané soužití již delší tradici a je obecně akceptováno jako možné uspořádání partnerských vztahů, nemá předmanželská kohabitace na rozvodovost zásadní vliv (Liefbroer – Dourleijn, 2006). Např. Axinn a Thornton (1992) formulují hypotézu určité primární selekce: lidé, kteří radí manželství a rodinu mezi důležité životní hodnoty, kteří si přejí uzavřít sňatek a kteří nepřijímají rozvod jednoznačně jako správné řešení manželských problémů, volí častěji přímý sňatek. Naopak ti, kteří do vztahu investují méně, nekladou na rodinu tak velký důraz nebo naopak mají příliš velká očekávání od svého partnera, volí častěji nesezdané soužití.

Na druhé straně je „odplevení“ spojeno s hypotézou, že nesezdané páry mají větší pravděpodobnost rozchodu než páry manželské. Data mezinárodního výzkumu Family and Fertility Survey z 23 zemí pořizená v období 1988 až 1998 tuto hypotézu potvrzují, kulturní kontext v tomto směru nehraje žádnou roli

(Liefbroer – Dourleijn, 2006). V českém prostředí se touto otázkou nedávno zabývala studie Maříkové a Vohlídalové (2011): na základě dat z výzkumu „Životní dráhy 2010“ nemá v současné české společnosti předmanželská kohabitace vliv na stabilitu následného manželství. Na druhé straně jsou nesezdaná soužití výrazně méně stabilní než manželství, podle autorek se zde projevuje právě proces „odplevení“, tj. selekce uspokojivých vztahů (Maříková – Vohlídalová, 2011).

Tento článek se v kontextu změn rodinného chování v české společnosti zabývá vývojem stability prvních partnerských soužití majících formu nesezdaného soužití před a po roce 1989. Vychází z myšlenky modelů konkurenčních rizik a zkoumá uzavření manželství kohabituujícími partnery a rozpad nesezdaného soužití jako dvě si konkurující životní události. Jak poukazují psychologové (např. Klimeš, 2005; Plzák, 1973), pro ověření toho, zda se partneři k sobě hodí a vztah může mít budoucnost, by mělo být postačující období prvních dvou let. Po dvou letech trvání vztahu mají partneři všechny potřebné informace pro rozhodnutí, zda uzavřít sňatek a založit rodinu nebo vztah ukončit. Odkládat toto rozhodnutí nepřinese zlepšení, naopak vede k tzv. přechození vztahu. K přechození jsou dle psychologů náchylné polovztahy, tj. nereprodukční partnerské vztahy, které nevyústí v založení rodiny. Ke krizi dochází přibližně po 6 letech vztahu, k jejímu zmírnění přispívá nějaký společný partnerský projekt, nejčastěji rodičovství. Sanační vliv dětí však upadá, pokud jsou děti starší než 6 let, tedy v období, kdy již nepotřebují tak velkou společnou rodičovskou investici (Klimeš, 2005). Pro přechozené vztahy je typické oslabení přitažlivých sil mezi partnery, ztráta subjektivní jistoty o volbě tohoto pravého partnera, oslabení důvodu, proč být spolu, nárůst atraktivit jiných partnerů.

## METODA ANALÝZY DAT

Analýzy vycházejí z datového souboru GGS z roku 2008 (druhá vlna panelového šetření) doplněného o informace o respondentech tvořících panel získané již v první vlně šetření v roce 2005. V článku sledujeme ukončení nesezdaných soužití českých mužů a žen narozených v letech 1955–1990. K ukončení nesezdaného soužití může dojít rozchodem partnerů, také však uzavřením manželství. V analýzách jsou

použity event history regresní modely (konkrétně piecewise constant exponenciální model) umožňující analyzovat konkurující si rizika (tzv. competing risks modely).<sup>5)</sup> Konkurujícím si rizikem přitom rozumíme rozchod kohabitujiících partnerů a uzavření manželství (jedinec, který ukončí nesezdané soužití s partnerem rozchodem, s ním neuzavírá manželství a naopak, po uzavření manželství nemůže partnerství skončit rozchodem dvou nesezdaných lidí).

Výchozí analyzovanou skupinou jsou muži a ženy, kteří začínali svůj první koresidenční partnerský vztah jako nesezdané soužití, tzn. alespoň tři měsíce žili ve společné domácnosti s partnerem/partnerkou, aniž by během této doby uzavřeli sňatek nebo byli již v době sestěhování manželé. Metody analýz životních drah kladou důraz na dynamiku jednotlivých procesů a umožňují sledovat časování životních událostí. Konec nesezdaného soužití, ať již jeho rozpad, nebo naopak pokračování partnerství v instituci manželství, je sledováno (měřeno) od samotného začátku soužití, přičemž měrnou jednotkou jsou ve všech prezentovaných modelech měsíce. Pozorování partnerské dráhy jsou cenzorována (ukončena) okamžikem rozhovoru nebo po 15 letech<sup>6)</sup> od začátku nesezdaného soužití, případně úmrtím partnera (v závislosti na tom, která z těchto událostí nastala dříve). Vzhledem k tomu, že se jedná o modely konkurenčních rizik, dochází k cenzorování také okamžikem rozpadu nesezdaného soužití v modelech sledujících uzavírání sňatku a naopak okamžikem vstupu do manželství v modelech sledujících rozpady kohabitací.

K modelování intenzity rozpadu nesezdaných soužití nebo jejich přeměny v manželství je použit piecewise constant exponenciální model, ve kterém je bazová funkce rizika konstantní na každém ze zvolených intervalů. Model lze obecně zapsat:

$$h(t; x) = h_0(t) * \exp(\beta x),$$

kde  $h(t)$  je intenzita rozpadu nesezdaných soužití resp. uzavírání sňatku v čase  $t$ ,  $h_0(t)$  je bazová funkce

(baseline), která zachycuje délku trvání nesezdaného soužití ve zvolených časových intervalech (0–6 měsíců, 7–12 měsíců, 1–1,5 roku, 1,5–2 roky, 3 roky, 4–5 let a 6 a více let), na nichž je intenzita výskytu sledované události konstantní.  $X$  představuje sadu vysvětlujících proměnných,  $\beta$  je příslušný koeficient pro vliv v čase konstantních a měnících se proměnných na intenzitu ukončení nesezdaného soužití.

Při studiu délky trvání nesezdaného soužití a obou forem jeho ukončení je důraz kladen především na sledování změny v průběhu kalendářních let. Sledovány jsou však také další faktory, které mohou ovlivňovat časování životních kroků a spolu s tím také délku i formu partnerského soužití.

V modelech jsou zahrnuty následující **vysvětlující proměnné**. Jako v čase se měnící proměnné, které mohou u každého jedince během sledovaného období nabývat různých hodnot, vystupují:

**Kalendářní období** sledujeme v 5 základních etapách: období před rokem 1989, 1990–1994, 1995–1999, 2000–2004 (*referenční kategorie*) a 2005–2008. Podstatné jsou přitom odlišnosti posledních osmi let v porovnání se situací v 90. letech 20. století a v předlistopadovém vývoji.

**Nejvyšší dokončené vzdělání**, kde je možné rozlišit období studia a nejvyšší dosažené vzdělání u osob, které již vzdělávací systém opustily. Po dobu do dosažení nejvyššího stupně vzdělání jsou muži a ženy bráni jako studující (stejně tak všichni ti, kteří v době výzkumu stále studovali), po dosažení nejvyššího stupně vzdělání jsou rozlišeny 3 vzdělanostní kategorie. Proměnná tedy nabývá čtyř kategorií: (1) studující, (2) základní vzdělání vč. neukončeného, střední bez maturity, (3) střední vzdělání s maturitou vč. nástavbového studia (*referenční kategorie*), (4) vysokoškolské vzdělání vč. vyšších odborných škol.

U žen vstupuje do modelů také proměnná „děti“ charakterizující jejich **mateřství** nabývající kategorií: (1) bezdětná žena, která není těhotná (*referenční*

<sup>5)</sup> Více k metodám event-history analýzy viz například Singer – Willett, 2003, česky také Hendl, 2004; Štastná, 2011. K metodám konkurujících si rizik například Hoem et al., 2008.

<sup>6)</sup> Interval 15 let trvání nesezdaného soužití je zvolen vzhledem k četnosti výskytu dlouhotrvajících nesezdaných soužití – po této době žije stále se stejným partnerem formou kohabitanace již pouhých 5 % osob, 20 let vydrží pouze necelé 1 % z původních nesezdaných partnerství.

*kategorie*), (2) těhotná bezdětná žena, (3) matka – žena alespoň s jedním dítětem.<sup>7)</sup>

Až do počátku 90. let byla plodnost v České republice koncentrována v nízkém věku a v rámci manželského svazku (92 % všech dětí se rodilo vdaným ženám), podíl mimomanželsky narozených dětí nepřesahoval 9% hranici. Od počátku 90. let výrazně narostl podíl dětí narozených neprovdaným ženám (8,6 % v roce 1990 na 36,3 % v roce 2008) a rození dětí mimo manželství je frekventované obzvláště v případě prvních porodů (46 % dětí v roce 2008). Vzhledem k poklesu podílu předmanželských koncepcí (téměř 55 % ještě v 1. polovině 90. let oproti 28 % v roce 2008) je tedy patrné, že těhotné ženy volí stále méně často legitimizaci očekávaného dítěte sňatkem. V modelech je sledován vliv těhotenství a mateřství na další vývoj nesezdaného soužití – tedy zda vede spíše k jeho transformaci do manželského svazku, nebo je nesezdané partnerství udržováno dále bez ohledu na nově nastupující fázi rodičovství. Je možné sledovat také to, jak fakt těhotenství a přítomnost dítěte v rodině působí na stabilitu kohabitací a na riziko rozchodu partnerů.

Všechny tyto vysvětlující proměnné nezachycují stav pouze na začátku nesezdaného soužití, ale po celou dobu jeho trvání. Dojde-li k některé ze sledovaných událostí, přesune se respondent do jiné z kategorií vysvětlující proměnné – např. začne-li bezdětná žena žít v nesezdaném soužití, ve kterém za 12 měsíců otěhotní, první rok soužití spadá do kategorie bezdětných žen, které nejsou těhotné, dalších 9 měsíců pak do kategorie bezdětných těhotných žen a po narození potomka do kategorie ženy, které mají alespoň jedno dítě.

Jako proměnná konstantní v čase je v modelech řazen **věk při začátku nesezdaného soužití**, který nabývá kategorií: do 20 let, 20–21 let (*referenční kategorie*), 22–24 let, 25–29 let a 30 a více let.

Modely jsou odhadovány zvláště pro muže a ženy. V modelech jsou zahrnuty také interakce mezi vysvětlujícími proměnnými, a to především interakce vybraných charakteristik s kalendářním obdobím s cílem analyzovat, zda a do jaké míry se měnila v průběhu času intenzita rozpadu nesezdaných soužití nebo naopak jejich přeměna v manželství (např. podle délky trvání partnerství nebo s ohledem na přítomnost dítěte v partnerství). Pro modelování byl použit statistický program STATA.

Do analýzy vstupují všichni ti, kteří začínali své první partnerské soužití formou kohabitace. Vyloučení byli ti, kteří neuvedli některý z nezbytných časových údajů (datum začátku společného soužití, datum sňatku nebo datum narození dítěte v případech, kdy nebylo možné z alespoň částečné datace určit, zda došlo k narození dítěte před studovanou událostí, nebo až po ní). Do výsledných modelů vstupuje 2 260 respondentů (875 mužů a 1 385 žen) z generací 1955–1990.

## VÝCHOZÍ DESKRIPTIVNÍ ANALÝZA

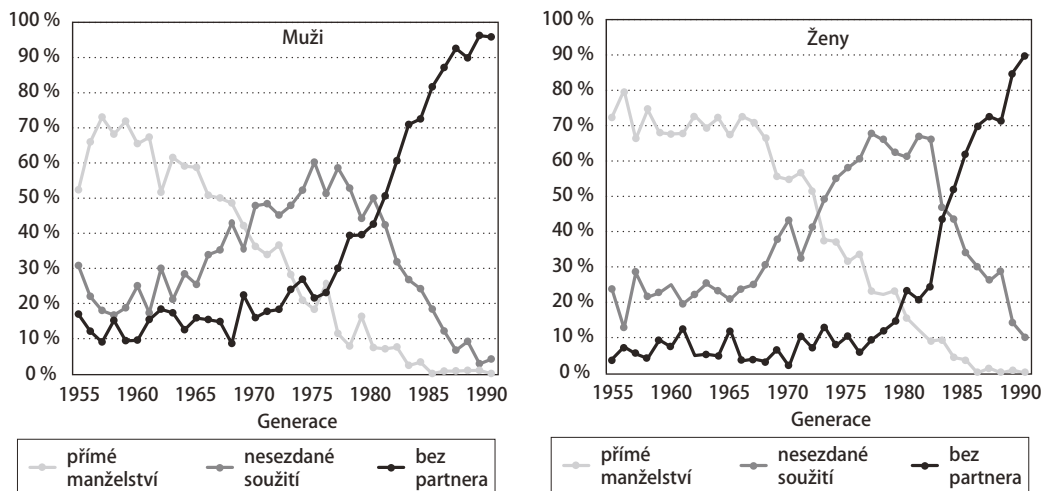
Jak již bylo zmíněno, po roce 1989 dochází v České republice k významnému nárůstu počtu nesezdaných soužití. Nositeli změn rodinného chování jsou zejména generace narozené v 70. letech, u nichž je pozorován výrazný odklad rodinných startů do vyššího věku, ale i proměna forem rodinného života směrem k pluralizaci. Zatímco pro generace jejich rodičů bylo typické začít první koresidenční partnerství formou manželství (77 % z prvních partnerství uzavíraných generacemi 1955–1959 byly přímé sňatky), generace narozené ve 2. polovině 70. let začínají partnerský život nesezdaným soužitím (72 % prvních partnerství). V mladších generacích se trend u osob, které již mají zkušenost s partnerským soužitím, nadále prohlubuje a přibližně 90 % partnerství začíná mimo rámec manželství (graf 1).

<sup>7)</sup> V modelech odhadovaných pro muže nezahrnujeme proměnnou týkající se otcovství, neboť v retrospektivních datech výběrového šetření se otcovské dráhy mužů a sdílení společné domácnosti s vlastním dítětem a jeho matkou rekonstruují podstatě hůře (např. kohabituji partnerka/manželka nemusí být matka jeho dítěte, v některých případech nemusí být muž ani o těhotenství či otcovství ženou informován). Tím však nespochybňujeme fakt, že otcovství je důležitou součástí života muže, ať již vzhledem k jeho možným vlivům na partnerské strategie, tak např. z emoční stránky.



**Graf 1: Forma prvního partnerství mužů a žen podle generací**

Type of first partnership of men and women, by cohort



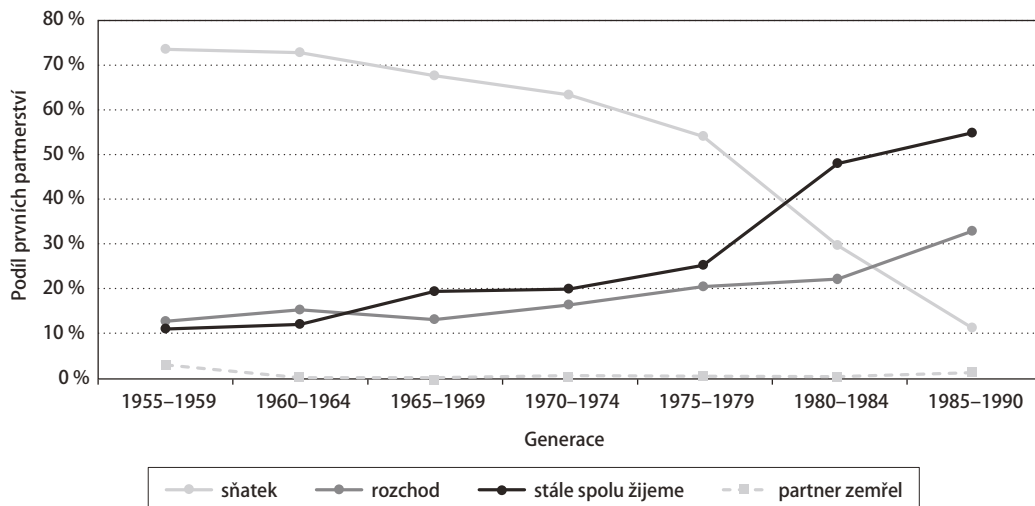
Pramen: GGS 2008.

Jak je patrné z grafu 2, první partnerství mající formu nesezdaného soužití končí v případě nejmladších generací sňatkem výrazně méně často. Na jedné straně se zde může projevit nízký věk a s ním související dosavadní kratší délka soužití zaznamenaná v době výzkumu, na druhou stranu se zde odráží

postupná akceptace alternativních forem soužití v české společnosti. Počínaje generacemi 70. let je ve vyústění nesezdaného soužití patrný „weeding efekt“, neboť pokles sňatků je kromě stále trvajících vztahů kompenzován i zvyšujícím se podílem rozchodů.

**Graf 2: Ukončení prvních partnerství ve formě nesezdaného soužití, podle generací (stav v době výzkumu)**

First partnerships starting as non-marital cohabitation and their status at the time of the survey, by cohort



Pramen: GGS 2008.

## VÝSLEDKY MODELŮ KONKURENČNÍCH RIZIK

Základní funkcí modelů byla délka trvání nesezdaného soužití. Za referenční kategorii byla zvolena krátkodobá nesezdaná soužití, jejichž délka trvání nepře-

sáhla půl roku (tab. 2). V porovnání s touto referenční kategorií je riziko<sup>8)</sup> uzavření sňatku, jež je možné chápat jako přechod od tzv. manželství na zkoušku k manželství, vyšší v prvních třech letech kohabitace, výrazněji se v našem souboru tato tendence projevila u žen. Nesezdaní partneři uzavírají manželství s nej-

**Tab. 2: Relativní rizika přechodu nesezdaného soužití do manželství a rozchodu**  
Relative risk of converting cohabitation into marriage and of a non-marital union breaking up

	Ženy				Muži			
	sňatek		rozchod		sňatek		rozchod	
	exp $\beta$	sign.	exp $\beta$	sign.	exp $\beta$	sign.	exp $\beta$	sign.
<b>Délka trvání</b>								
0–6 měsíců	1		1		1		1	
7–12 měsíců	2,19	***	0,92		1,81	***	1,32	
13–18 měsíců	1,89	***	1,17		1,26		1,50	
19–24 měsíců	1,64	***	1,19		1,02		0,99	
3 roky	1,65	***	1,52	*	1,32		1,64	
4–5 let	1,16		0,90		0,77		1,60	
6 a více let	0,70	*	1,04		0,53	**	0,89	
<b>Kalendářní období</b>								
před 1989	2,59	***	0,19	***	3,03	***	0,62	
1990–1994	1,72	***	0,39	**	2,18	***	1,13	
1995–1999	1,17		0,63	*	1,35		1,01	
2000–2004	1		1		1		1	
2005–2008	1,00		1,31	*	0,95		2,65	***
<b>Vzdělání</b>								
studující	0,58	***	1,41	*	0,79		1,22	
základní, středoškolské bez maturity	0,79	**	0,99		1,19		0,55	**
středoškolské s maturitou	1		1		1		1	
vysokoškolské	1,38	**	1,16		1,39	*	0,83	
nezjištěno	1,06		0,84		0,77		1,19	
<b>Věk při začátku soužití</b>								
do 20 let	0,92		1,43	*	0,77		1,37	
20–21	1		1		1		1	
22–24	1,07		0,96		1,06		0,87	
25–29	0,81		1,03		0,97		0,62	*
30+	0,52	***	0,62		0,97		0,50	*
<b>Děti</b>								
bezdětná a není těhotná	1		1					
bezdětná a těhotná	5,36	***	0,35	*				
alespoň s 1 dítětem	1,13		0,80					

Pozn.: Hladina významnosti: \*\*\*  $p \leq 0,001$ ; \*\*  $p \leq 0,01$ ; \*  $p \leq 0,05$ .

<sup>8)</sup> Ač termín „riziko“ nezní při studiu některých procesů v českém jazyce příliš vhodně, jedná se o klíčový termín, který označuje závislou proměnnou v event history modelech (funkci rizika). Funkce rizika v modelech se spojitým časem není pravděpodobnost, je to míra (rate) nebo též okamžiková intenzita vztahující podmíněnou pravděpodobnost výskytu události ku velmi krátkému časovému intervalu (více viz Štátná, 2011). S vědomím této odlišnosti v analytické části této stati používáme při interpretacích také termín pravděpodobnost, a to primárně ze stylistických důvodů.

vyšší intenzitou v průběhu 7.–12. měsíce společného soužití. Lze se domnívat, že k rozhodnutí párů uzavřít sňatek došlo pravděpodobně již před začátkem nebo v počátečním období kohabitance, vstup do nesezdaného soužití byl tedy zřejmě často důsledkem plánování sňatku. Naopak riziko rozchodu kohabitujiících párů zůstává v prvních dvou letech konstantní a s prodlužující se dobou soužití významně neroste, ale ani neklesá. K výraznému zlomu dochází jak u žen, tak u mužů ve třetím roce trvání nesezdaného soužití. V porovnání s referenční kategorií je v této délce trvání u žen vyšší pravděpodobnost vstupu do manželství i riziko rozchodu, podobně je tomu i u mužů, i když s nevýraznými statistickými významnostmi. V dalších letech trvání nesezdaného soužití se riziko sňatku i rozchodu snižuje, páry žijící stále nesezdaně tedy více méně zachovávají již zažitě uspořádání svého vztahu. Tyto výsledky do jisté míry potvrzují tvrzení psychologů, podle nichž by ke zkoušce vztahu mělo být postačující relativně krátké období – v průměru dva roky.

Vzhledem k výše popsaným změnám rodinného chování, v rámci nichž došlo k významnému rozšíření nesezdaného soužití po roce 1989, je třeba analyzovat právě vliv kalendářního období. U kohabitujiících žen i mužů výrazně klesá po roce 1989 intenzita uzavírání sňatku (tab. 2 a grafy 3 a 4). Tento výsledek je v souladu s vývojem veřejného mínění, kdy po roce 1989 roste tolerance k nesezdaným soužitím, a to i dlouhodobým či celoživotním (Tuček, 2011; Šamanová – Stěhulová, 2011). Nesezdané soužití je stále více chápáno jako společensky uznaná alternativa k tradičnímu manželství. Tak, jak roste v posledních 20 letech rozvodovost manželství (úhrnná rozvodovost 37 % v roce 1989, v roce 2010 již 50 %), zvyšuje se významně i riziko rozpadu nesezdaného soužití. Na jedné straně se zde intenzivněji projevuje již zmíněný proces selekce uspokojivých vztahů – weeding efekt, na druhé straně lze říci, že nesezdaná soužití kopírují trendy rozvodového chování.

Sledujeme-li, jak se v průběhu posledních 30 let měnilo chování nesezdaných mužů a žen, pak je možné říci, že k výraznému poklesu pravděpodobnosti vstupu do manželství dochází u všech partnerů bez ohledu na to, jak dlouho již jejich nesezdané partnerství trvá (grafy 3 a 4). Nejvýraznější je pokles

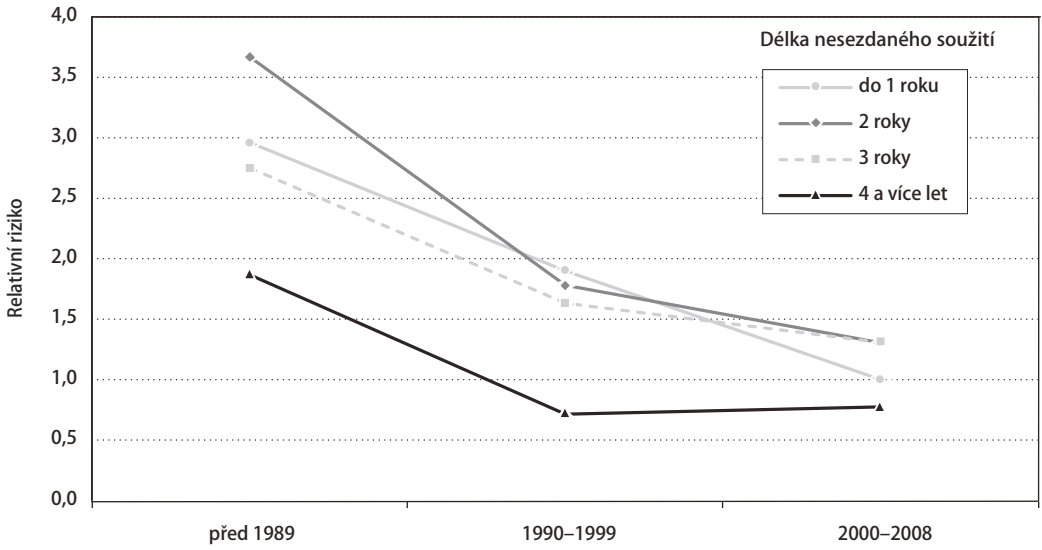
v kratších délkách trvání partnerství, ve kterých byla v 80. letech výrazně vyšší pravděpodobnost uzavření sňatku v porovnání se současnými trendy (u žen především ve druhém roce trvání nesezdaného soužití, u mužů v průběhu třetího roku). Relativně nejméně naopak klesá pravděpodobnost přeměny nesezdaného soužití v manželství ve čtvrtém roce a dalších letech trvání partnerství, neboť ani v 80. letech nebyly sňatky po takovéto době uzavírány o mnoho častěji než v současné době. V 80. letech je tak patrná výraznější diferenciace pravděpodobnosti uzavřít sňatek v závislosti na délce nesezdaného soužití než v dnešní době, kdy se pravděpodobnost uzavření sňatku v závislosti na délce soužití prakticky neliší (mírné odlišnosti v průběhu druhého nebo třetího roku soužití nejsou statisticky významné).

V průběhu sledovaného období se naopak výrazně zvyšuje riziko rozchodu nesezdaných partnerů, a to opět u všech partnerství bez ohledu na délku jejich trvání. Již v 90. letech výrazně stouplo riziko rozchodu déle trvajících vztahů (nejmarkantnější je tento nárůst u žen v průběhu třetího roku soužití), v posledních 8 sledovaných letech pak strmě stoupá riziko rozchodu krátkodobějších nesezdaných soužití. Patrně tedy postupně dochází k tomu, co bylo pozorováno v západní Evropě již v 70. letech (Sullerot, 1998; Villeneuve-Gokalp – Leridon, 1988), že mladí lidé začínají sdílet s partnerem domácnost často v dřívějších fázích vztahu a ne až v okamžiku, kdy o takovémto soužití začínají uvažovat jako o předstupni budoucího manželství. Do nesezdaných soužití tak v současné době vstupují i studenti a lidé na počátku své profesní dráhy, kteří pro společné soužití zatím nepožadují stabilní vztah perspektivně ústící v zakládání rodiny a pokud přestanou být ve vztahu s partnerem spokojeni, takovéto soužití se rozpadá. Projevují se zde zároveň také rozšiřující se bytové možnosti mladých lidí, kteří mají na současném trhu s bydlením řadu možností od podnájmu a sdíleného bydlení, pronájmů až po investice do vlastnického bydlení, což vytváří na rozdíl od 80. i začátku 90. let zcela jiné možnosti uspořádání partnerského soužití.

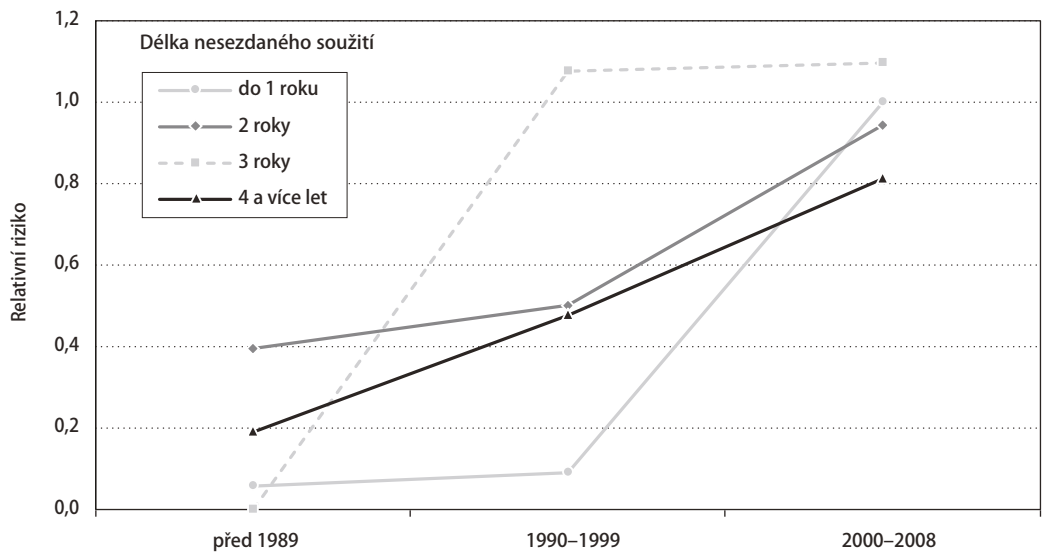
V porovnání s vlivem kalendářního období na pravděpodobnost přechodu nesezdaného soužití do manželství i na riziko rozchodu nesezdaných partnerů je vliv věku, ve kterém byla koha-

**Graf 3: Relativní rizika uzavření sňatku a rozpadu nesezdaného soužití podle období a délky trvání kohabitanace – ženy** | Relative risk of converting cohabitation into marriage and the risk of a non-marital union breaking up, by period and duration of cohabitation, women

a) Uzavření sňatku *Marriage*



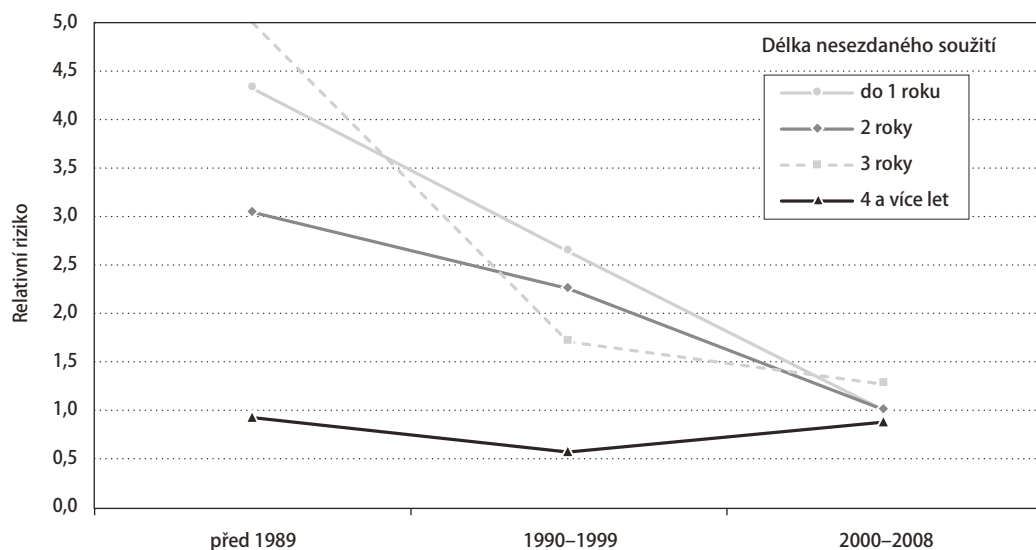
b) Rozpad nesezdaného soužití *Breakup*



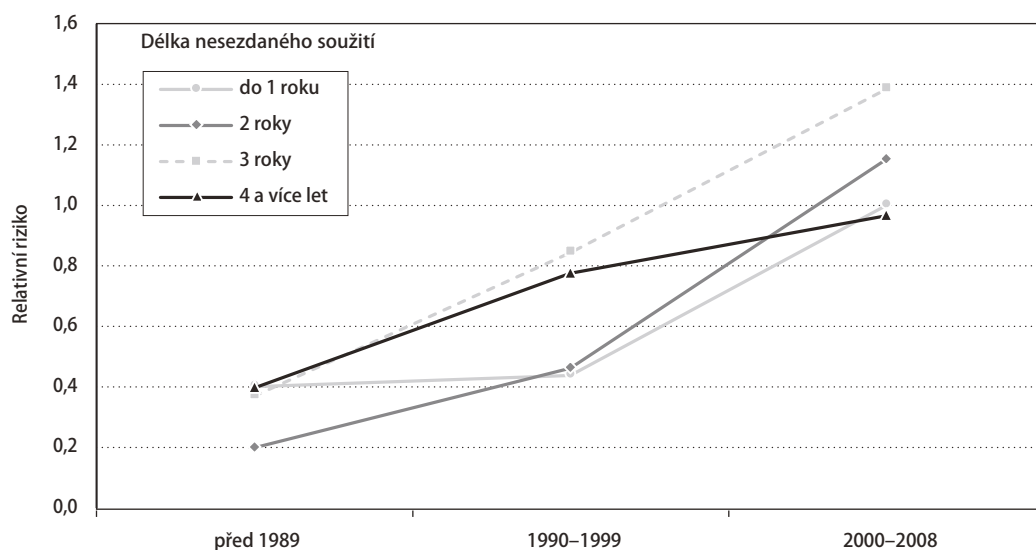
**Pozn.:** V modelech je kontrolováno také nejvyšší dokončené vzdělání, věk při začátku nesezdaného soužití a proměnná charakterizující mateřství.

**Graf 4: Relativní rizika uzavření sňatku a rozpadu nesezdaného soužití podle období a délky trvání kohabitace – muži** | Relative risk of converting cohabitation into marriage and the risk of a non-marital union breaking up, by period and duration of cohabitation, men

a) Uzavření sňatku *Marriage*



b) Rozpad nesezdaného soužití *Breakup*



**Pozn.:** V modelech kontrolováno také nejvyšší dokončené vzdělání a věk při začátku nesezdaného soužití.

bitace započata, nižší. Ve výsledcích jsou však do jisté míry patrné strategie odrážející teorii sňatkového trhu (Oppenheimer, 1988). Pokud žena vstoupí do prvního partnerského vztahu, který má navíc formu nesezdaného soužití, po 30. roce věku, šance uzavřít manželství je přibližně poloviční v porovnání s ženami vstupujícími do tohoto typu svazku ve věku mladším. Zdá se, že se zde na jedné straně vyděluje skupina žen, které se ve věku do 30 let věnují především svému vlastnímu socioekonomickému statusu a u nichž je důraz kladen na osobní nezávislost, na druhé straně zde mohou být zastoupeny i ženy, které neuspěly na sňatkovém trhu v mladším věku. Odklad soužití i odmítnutí sňatku odráží vyšší nároků těchto žen při výběru životního partnera, ale i míru důležitosti připisované osobní nezávislosti (Palonciová, 2009a). U mužů nebyl vliv věku při vstupu do kohabitace na následně uzavření sňatku prokázán. Muži považují obecně za velmi důležitou osobní uplatnění a uspokojení mimo rodinu, a tento pohled se s věkem příliš nemění. V mladém věku však muži výrazně podhodnocují roli rodinného života. Jeho význam stoupá až v mladším středním věku (Palonciová, 2009a). Z toho plyne relativně uniformní strategie přechodu do manželství bez ohledu na věk při vstupu do nesezdaného soužití.

Riziko rozchodu u žen (i mužů) je nejvyšší v těch případech, kde ke kohabitaci došlo ve velmi mladém věku. Čím později vstoupí muž do nesezdaného soužití, tím menší je riziko, že jeho vztah skončí rozchodem (tab. 2). Zde je možné spatřit analogii se strategiemi identifikovanými na sňatkovém trhu. Dle teorie sňatkového trhu (Oppenheimer, 1988) je pro muže výhodnější sňatek odložit do vyššího věku, neboť je mu umožněno bez závazků zvyšovat svůj socioekonomický status a okruh možných partnerek se rozšiřuje spolu s nástupem dalších generací mladších žen. Vysoká participace žen na pracovním trhu posiluje nejistotu týkající se jejich postojů a rolí, a proto je pro muže výhodnější vyčkat, až bude riziko volby nižší. K nižšímu riziku rozpadu partnerství započatých po 25. roce věku u mužů zřejmě přispívá také častější přítomnost dětí, která však nebyla z již uvedených důvodů v případě mužů v modelech testována.

Vývoj těchto strategií pak v průběhu sledovaného období do značné míry odráží výrazné změny

samotného sňatkového chování (pokles sňatečnosti a posun uzavírání sňatku do vyššího věku), neboť dle výsledků modelů pravděpodobnost sňatku od 80. let poklesla napříč všemi věkovými kategoriemi nesezdaných partnerů a naopak riziko rozchodu se ve všech věkových kategoriích během posledních 20 let zvyšuje (graf 6 a 7 v dodatku).

Jak vyplývá z dat GGS (Štátná – Palonciová, 2011), jsou osoby s vyšším vzděláním na jedné straně obecně liberálnější v postojích k nesezdanému soužití, na druhé straně se ve svém osobním životě chovají spíše tradičně. Podobný závěr vyplývá i z uvedených modelů, neboť nejvyšší pravděpodobnost transformace nesezdaného soužití v manželství vykazují ženy i muži vysokoškoláci. U studujících je naopak vyšší riziko rozchodu v porovnání s referenční kategorií středoškoláků s maturitou. Jedná se pravděpodobně o krátkodobější vztahy, jež jsou součástí procesu výběru životního partnera. Jako nejstabilnější se jeví nesezdané soužití muže bez maturitního vzdělání, neboť riziko rozchodu je zde o polovinu nižší než v případě středoškoláka s maturitou. Jak ukazují data GGS, nejvíce znevýhodnění nejen na sňatkovém, ale i na partnerském trhu jsou právě muži s nízkým vzděláním. Na jedné straně tito muži zastávají často tradiční názory na rozdělení genderových rolí i podobu partnerských vztahů (Chaloupková – Soukupová, 2007), na druhé straně, vzhledem k jejich nízkému sociálnímu statusu, je pro ně obtížné tradiční model muže živitele skutečně naplňovat a jejich pozice na partnerském trhu jsou výrazně oslabeny. Muži s nízkým vzděláním častěji zůstávají zcela mimo koresidenční partnerství, nejen, že u nich v průběhu posledních 20 let výrazně poklesla intenzita uzavírání přímého manželství, nedošlo ani k adekvátnímu nárůstu intenzity vstupu do nesezdaného soužití (Štátná – Palonciová, 2011). Lze se domnívat, že v případě, že přes uvedené handicap vstoupí muž s nízkým vzděláním do nesezdaného soužití, riziko přechodu do manželství je relativně nízké, na druhou stranu je toto soužití v porovnání s ostatními vzdělanostními kategoriemi stabilnější. Vysvětlení je možné najít v analogii s teorií sňatkového trhu. Vzhledem k relativně vysoké vzdělanostní homogamii českých párů se zde patrně projevuje i strategie žen s nízkým vzděláním při výběru part-



nera, které v případě nesezdaného soužití s partnerem majícím nižší sociální status zůstávají stále účastnicemi sňatkového trhu, tj. v případě nalezení „perspektivnějšího“ partnera je relativně snadné nesezdané soužití ukončit. Nicméně právě v důsledku již zmíněné vzdělanostní homogamie je pro tyto ženy výběr partnerů z jiných sociálních skupin relativně omezený, proto setrvávají v nesezdaném soužití.

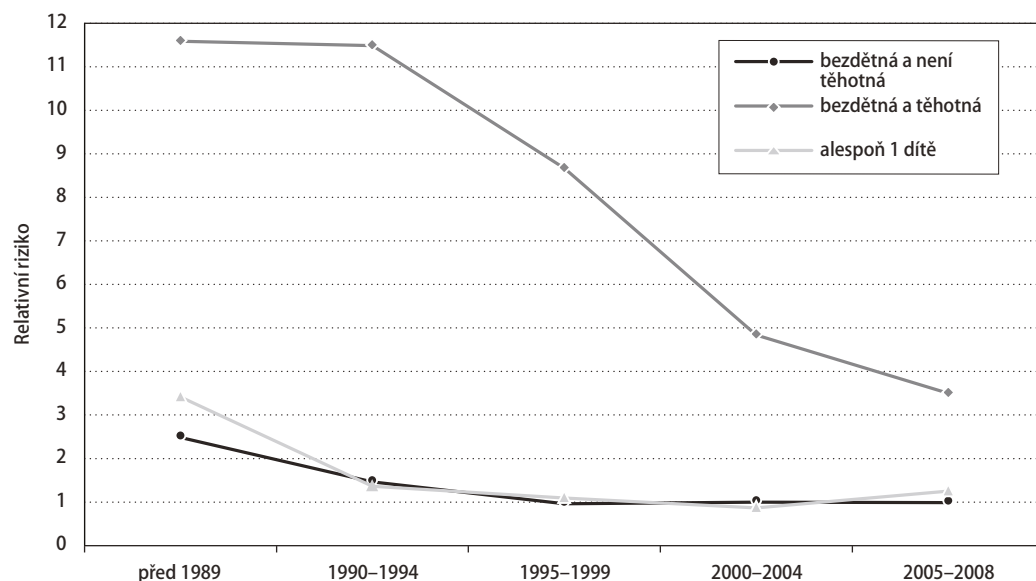
Významný vliv má v partnerské strategii těhotenství a rodičovství, ať již plánované nebo neplánované, ale přijaté/chtěné. Pokud žena žijící v nesezdaném soužití otěhotní, pak se pravděpodobnost sňatku zvýší více než 5-ti násobně v porovnání se ženou, která žije v nesezdaném soužití a těhotná není. V souladu s tím těhotenství partnerky snižuje významně riziko rozchodu páru, a to na jednu třetinu (tab. 2).

Především od 2. poloviny 90. let je však blížící se rodičovství stále méně často impulsem k uzavření sňatku ještě v průběhu těhotenství. Některé partnerské páry uzavírají sňatek až po narození dítěte, což

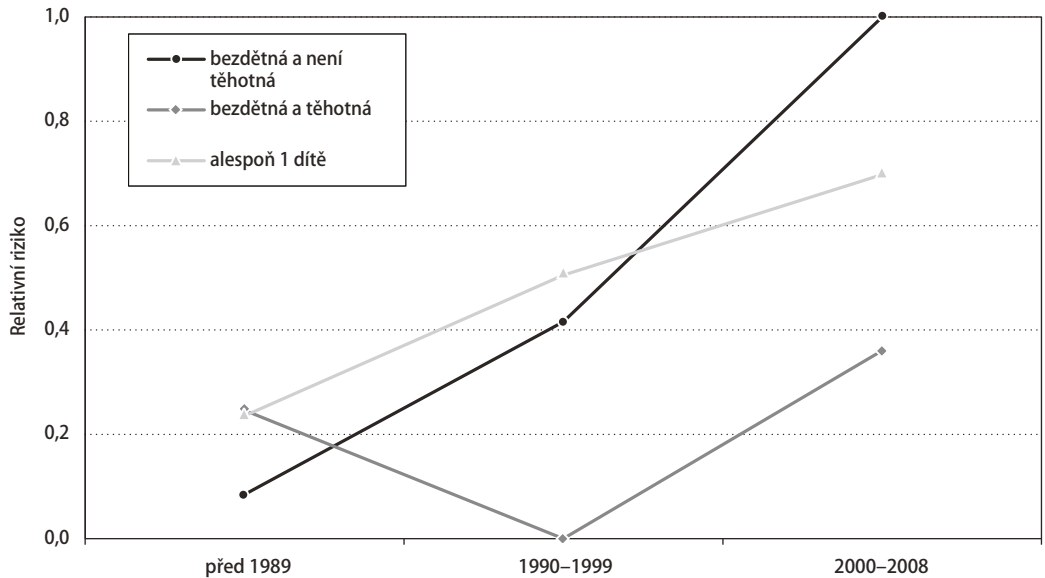
naznačuje mírně rostoucí pravděpodobnost vstupu do manželství u žen s alespoň jedním dítětem po roce 2005, která nicméně (zatím) není statisticky významná (graf 5). Vliv má bezesporu také proměna veřejného mínění, ve kterém postupně slábne názor, že by se děti měly rodit výhradně do manželství, a naopak posiluje liberální postoj ohledně výchovy dětí v rámci nesezdaných soužití (Šamanová – Stěhulová, 2011). Další páry pak volí setrvání v nesezdaném soužití, což v důsledku zřejmě ovlivňuje také následný nárůst rizika rozpadu nesezdaných soužití s dětmi. V 80. letech, kdy byly partnerské vztahy v případě těhotenství partnerky v drtivé většině legitimizovány sňatkem ještě před narozením dítěte, bylo riziko rozpadu nesezdaného soužití s dětmi malé, mimo jiné v důsledku nízké četnosti a tím také výrazné selektivity párů-rodičů, kteří v daném společenském klimatu sňatek neuzavřely. V posledních letech tedy roste riziko rozchodu nejen u bezdětných žen, které nejsou těhotné, ale také u matek alespoň jednoho dítěte.

**Graf 5: Relativní rizika uzavření sňatku a rozpadu nesezdaného soužití podle období a těhotenství nebo mateřství ženy** | Relative risk of converting cohabitation into marriage and the risk of a non-marital union breaking up, by period and maternity status, women

#### a) Uzavření sňatku *Marriage*



b) Rozpad nesezdaného soužití *Breakup*



Pozn.: V modelech kontrolována délka nesezdaného soužití, nejvyšší dokončené vzdělání a věk při začátku nesezdaného soužití.

## ZÁVĚR

Článek se zaměřil na změny partnerského chování, konkrétně na nesezdaná soužití a jejich vyústění, neboť v posledních 20 letech je možné pozorovat významné rozšíření tohoto typu svazku. Nositeli těchto změn jsou zejména generace narozené v 70. letech, jejichž první koresidenční vztahy mají přibližně ze tří čtvrtin formu nesezdaného soužití. Pro první koresidenční vztahy generací jejich rodičů bylo naopak ve stejné míře typické uzavření přímého sňatku. K podstatným změnám dochází i v další strategii nesezdaných párů, které stále méně často uzavírají sňatek, nesezdané soužití ztrácí charakter manželství na zkoušku a stává se na jedné straně alternativou k tradičnímu manželství, na druhé straně akceptovanou formou nezávaznějších a krátkodobých vztahů. V 90. letech prudce klesá intenzita uzavírání sňatku v prvních třech letech soužití a tento trend je stále zřejmý i v posledních letech. Naopak po celé sledované období stoupá riziko rozpadu nesezdaného soužití, a to bez ohledu na délku trvání partnerství. Oba tyto trendy se projevují ve všech věkových kategoriích kohabituujících partnerů. Tradičnější partnerské chování ve smyslu vyšší pravděpodobnos-

ti uzavření sňatku je patrné u vysokoškoláků, tento trend je relativně dlouhodobý, s výjimkou 90. let byl zaznamenán ve všech sledovaných obdobích. V období počátku změn rodinného chování v 90. letech se ve studovaných partnerských strategiích vzdělanostní rozdíly smazaly, ovšem v poslední dekádě je opět patrná vyšší tendence vysokoškolsky vzdělaných lidí transformovat nesezdané soužití v manželství. Naopak osoby s nízkým vzděláním, pokud žijí s partnerem nesezdaně, častěji setrvávají v tomto typu svazku dlouhodobě. U studujících, především u žen, jsou nesezdaná soužití pojímána spíše jako vztahy přechodné, případně za příznivých bytových podmínek lze hovořit o alternativě chození, neboť riziko rozpadu jejich partnerství je v porovnání s ostatními vzdělanostními skupinami žen vyšší. Na partnerské strategie má také výrazný vliv těhotenství a rodičovství. Těhotenství významně snižuje riziko rozchodu nesezdaného páru, od 2. poloviny 90. let je však stále méně impulsem k uzavření sňatku. Uvedené změny partnerského chování jsou obecně v souladu se změnami hodnot zaznamenanými ve výzkumech veřejného mínění v posledních letech, ve kterých se projevuje sílící liberalizace postojů k soukromému životu, k uspořádání partnerských vztahů, ale také k mi-

romanželské plodnosti. Reálné chování nicméně ne vždy absolutně manifestuje deklarované postoje, což je patrné zejména v disharmonii mezi liberálnějšími postoji vysokoškoláků a jejich více méně tradičním

chováním, a naopak nesouladem mezi tradičnějšími postoji osob s nízkým vzděláním a jejich reálně volenými partnerskými strategiemi mimo rámec tradičního manželství.

### Literatura:

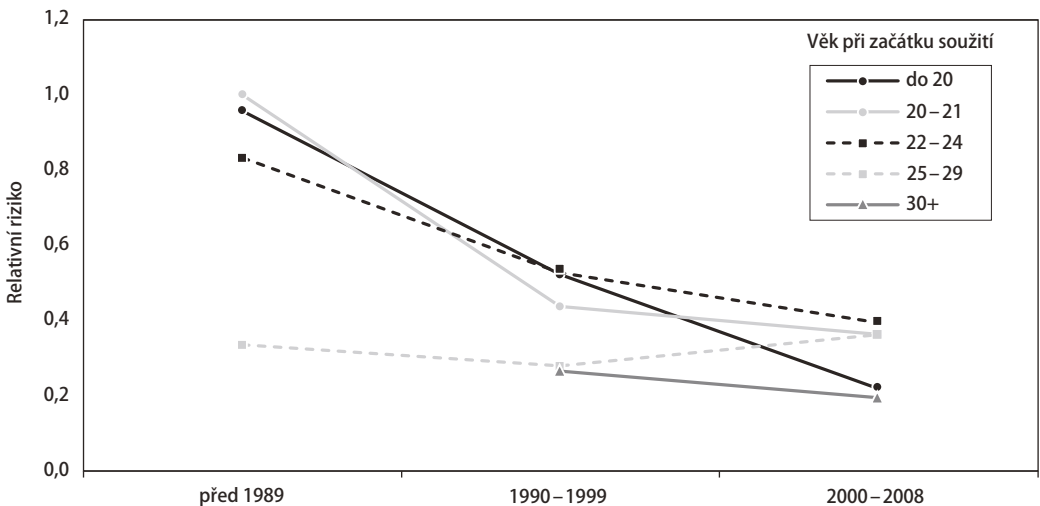
- Axinn W. G. – Thornton A. 1992. The Relationship Between Cohabitation and Divorce: Selectivity or Casual Influence? *Demography*, 29(3), s. 357–374.
- Beck, U. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Becker, G. S. 1972. A Theory of Marriage. Part I. *Journal of Political Economy*, 81(4), s. 813–846.
- Becker, G. S. 1973. A Theory of Marriage. Part II. *Journal of Political Economy*, 81(2), s. S11–S26.
- Becker, G. S. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brines, J. – Joyner, K. 1999. The Ties that Bind: Principles of Cohesion in Cohabitation and Marriage. *American Sociological Review*, 64(3), s. 333–355.
- Bumpass, L. – Lu, H. H. 2000. Trends in Cohabitation and Implications for children's Family Contexts in the United States. *Population Studies*, 54(1), s. 29–41.
- Fialová, L. – Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Mladá Fronta.
- Habartová, P. 2009. Domácnosti v SLDB 2011. *Demografie*, 51(3), s. 202–204.
- Hamplová, D. 2002. Marriage and Cohabitation: Qualitative Differences in Partnership Arrangements. *Czech Sociological Review*, 2002, 38(6), s. 771–788. Dostupné z: <<http://www.unec.org/pau/ffs/ffsconf.html>>.
- Hendl, J. 2004. *Přehled statistických metod pracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hoem, J. M. – Kostova, D. – Jasilioniene, A. – Muresan, C. 2008. „Traces of the Second Demographic Transition in four selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation” *MPIDR working paper*, 2007-026. Dostupné z: <<http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-026.pdf>>.
- Chaloupková, J. 2006. Dohromady nebo každý zvlášť? Hospodaření s příjmy manželských a nesezdaných párů. *Sociologický časopis*, 42(5), s. 971–986.
- Chaloupková, J. – Soukupová, E. 2007. Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství. In Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*, s. 29–48. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kiernan, K. 2000. *The state of European Unions: An analysis of FFS data on partnership formation and dissolution*. [on-line]. (cit. 25. 4. 2012). Dostupné z: <[http://staging.unec.org/fileadmin/DAM/pau/\\_docs/ffs/FFS\\_2000\\_FFConf\\_SolicKiernan.pdf](http://staging.unec.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/ffs/FFS_2000_FFConf_SolicKiernan.pdf)>.
- Klimeš, J. 2005. *Partneři a rozchody*. Praha: Portál.
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. 1986. Twee demografische transitities? In van de Kaa, D. J. – Lesthaeghe, R. (eds). *Bevolking: Groei en Krimp*, s. 19–68. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Liefbroer, A. C. – Dourleijn, E. 2006. Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data from 16 European Countries. *Demography*, 43(2), s. 203–221.
- Maříková, H. – Vohlídalová, M. 2011. Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), s. 3–15.
- Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 228 s.
- Oppenheimer, V. K. 1988. A Theory of Marriage Timing. *American Journal of Sociology*, 94(3), s. 565–591.
- Paloncyová, J. 2009a. *Manželství a nesezdané soužití v České republice a ve Francii: projevy druhého demografického přechodu?* Disertační práce. Praha: PĚF UK.
- Paloncyová, J. 2009b. Děla práce v domácnosti manželů a nesezdaných partnerů. In Kuchařová, V. – Štátná, A. (eds.) *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Parsons, T. – Bales, R. F. 1955. *Family. Socialization and Interaction Process*. Glenkoe, Ill., Free Press.
- Plzák, M. 1973. *Poznání a léčba manželských poruch*. Praha: Avicenum.

- Rychtaříková, J. 1997. Nechci této společnosti namlouvat, že se nic neděje. *Demografie*, 39(4), s. 267–268.
- Singer, J. D. – Willett, J. B. 2003. *Applied Longitudinal Data Analysis. Modeling Change and Event Occurrence*. Oxford University Press.
- Sullerot, E. 1998. *Krise rodiny*. Praha: Karolinum.
- Šamanová, G. – Stěhulová, P. 2011. Rodinné hodnoty a postoje k manželství – listopad 2011. CVVM, SoÚ AV ČR. *Naše společnost*. Tisková zpráva ov111219a. [on-line]. (cit. 25. 4. 2012).  
Dostupné z: <<http://www.cvvm.cas.cz/index.php?disp=zpravy&lang=0&r=1&s=&offset=&shw=101214>>.
- Štátná, A. 2011. Analýza historie událostí (event history analýza) – možnosti a základní principy při studiu životních drah. *Data a výzkum – SDA Info*, 5(1): 59–83. Dostupné z: <[http://dav.soc.cas.cz/uploads/60dc6ee8f702f2ef4cece13de27bd362ff9e536b\\_DaV1101\\_p059\\_083\\_Statna.pdf](http://dav.soc.cas.cz/uploads/60dc6ee8f702f2ef4cece13de27bd362ff9e536b_DaV1101_p059_083_Statna.pdf)>.
- Štátná, A. – Palonciová, J. 2011. První partnerská soužití českých žen a mužů a rostoucí význam kohabitací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), s. 16–29.
- Tuček, M. 2011. Jaké hodnoty jsou pro nás důležité? CVVM, SoÚ AV ČR. *Naše společnost*. Tisková zpráva ov110621. [on-line]. (cit. 25. 4. 2012). Dostupné z: <<http://www.cvvm.cas.cz/index.php?disp=zpravy&lang=0&r=1&s=&offset=&shw=101160>>.
- van de Kaa, D. J. 1987. Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42(1), s. 1–59.
- van de Kaa, D. J. 1994. The second demographic transtion revisited: theories and expectations. In Beets, G. – van den Brekel, H. – Cliquet, R. – Dooghe, G. – de Jong Gierveld, J. (eds.). *Population and Family in the Low Countries 1993: Late fertility and Other Current Issues*, s. 81–126. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Villeneuve-Gokalp, C. – Leridon, H. 1988. Les nouveaux couples: Nombre, caractéristiques et attitudes. *Population*, 43(2), s. 331–374.

## Příloha

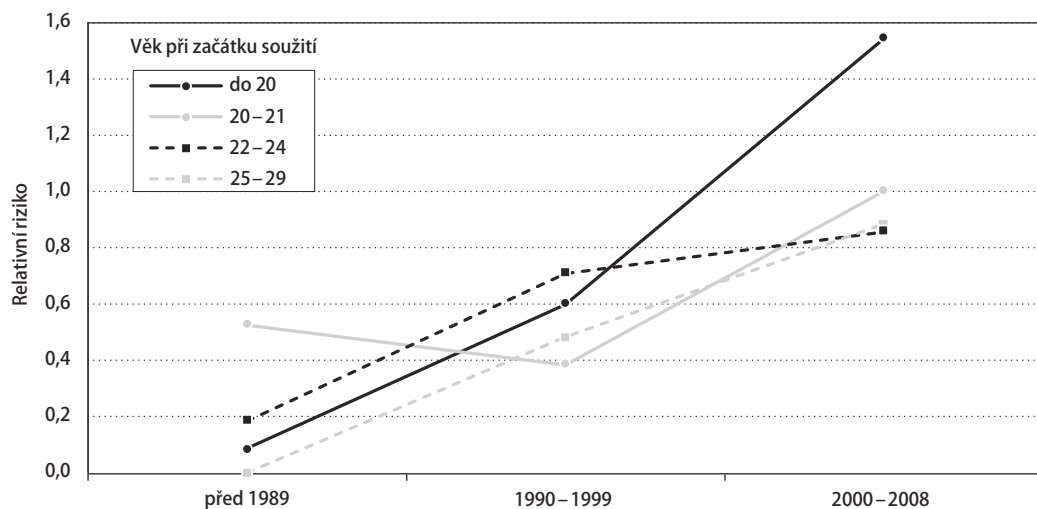
**Graf 6: Relativní rizika uzavření sňatku a rozpadu nesezdaného soužití podle období a věku při začátku soužití – ženy** | Relative risk of converting cohabitation into marriage and the risk of a non-marital union breaking up, by period and age at the beginning of cohabitation, women

### a) Uzavření sňatku *Marriage*



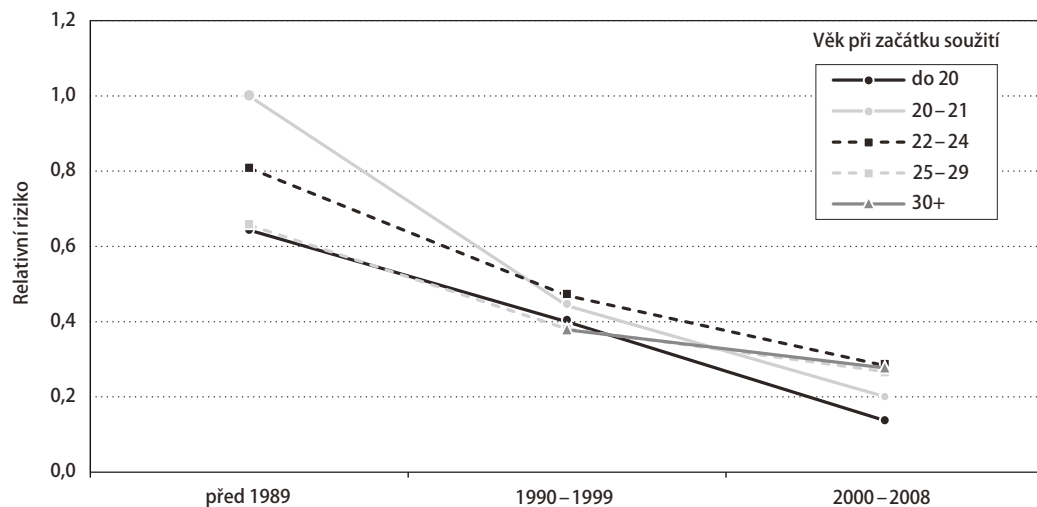
**Pozn.:** V modelech je kontrolováno nejvyšší dokončené vzdělání, délka nesezdaného soužití a proměnná charakterizující mateřství.

b) Rozpad nesezdaného soužití *Breakup*

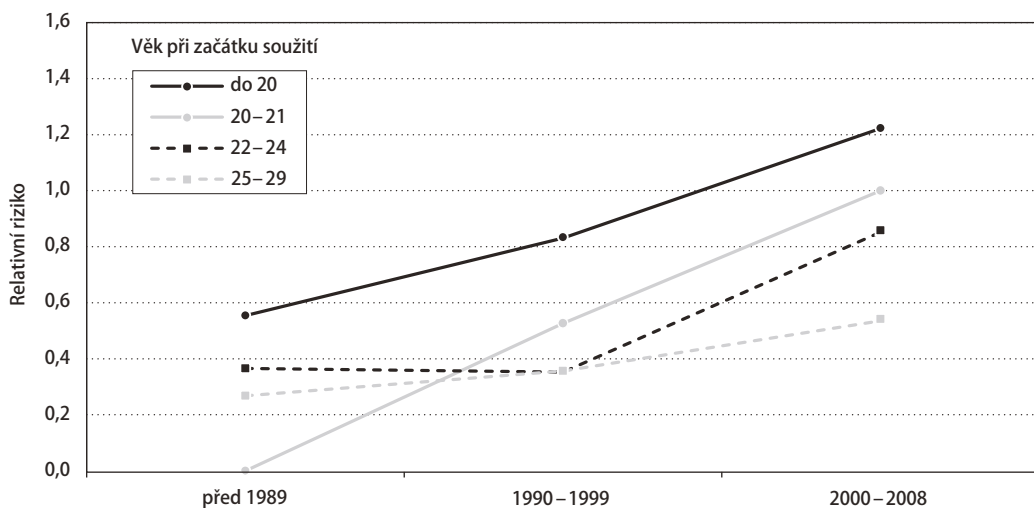


Graf 7: Relativní rizika uzavření sňatku a rozpadu nesezdaného soužití podle období a věku při začátku soužití – muži | Relative risk of converting cohabitation into marriage and the risk of a non-marital union breaking up, by period and age at the beginning of cohabitation, men

a) Uzavření sňatku *Marriage*



b) Rozpad nesezdaného soužití *Breakup*



Pozn.: V modelech kontrolováno také nejvyšší dokončené vzdělání a délka nesezdaného soužití.

## JANA PALONCYOVÁ

absolvovala magisterské studium na Přírodovědecké fakultě UK Praha (obor demografie) a na Filozofické fakultě UK Praha (obor sociologie). V roce 2009 pak dokončila Ph.D. studium na katedře demografie a geodemografie PŘF UK. Od roku 2001 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. v oddělení rodinné politiky. Tematicky se zabývá především rodinnou politikou, demografií a sociologií rodiny.

## ANNA ŠTÁSTNÁ

absolvovala obor sociologie na Filozofické fakultě UK (2006) a obor demografie na Přírodovědecké fakultě UK, kde v roce 2011 ukončila Ph.D. studium na katedře demografie a geodemografie.

Od roku 2004 působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. v pracovní skupině rodinné politiky s odborným zaměřením na rodinnou politiku, demografické chování a sociologii rodiny.

## SUMMARY

The study analyses the cohabitation of women and men in the Czech Republic. In the last two decades, cohabitation has become increasingly widespread as a type of first partnership. Those generations born in the 1970s, particularly, integrated cohabitation into their partnership careers, with three-quarters of co-residential partnerships commencing with cohabitation. Conversely, as far as their parents'

generations were concerned, the majority of co-residential partnerships began with marriage.

Substantial changes have occurred with respect to the partnership strategies of unmarried cohabiting couples over the last twenty years, with cohabiting men and women becoming less and less likely to marry. Cohabitation has lost the character of a trial marriage and has become an alternative to traditional



marriage on the one hand and an accepted form of short-term relationship on the other.

In the 1990s, the risk of entering marriage decreased sharply within the first three years of cohabitation and the decline has continued in recent years. On the other hand, the risk of cohabiting relationship breaking up is on the increase regardless of the duration of the partnership.

These trends have been observed in all cohabiting partner age groups. More traditional partnership behaviour has been observed with regard to cohabiting

men and women with tertiary education, who exhibit a higher risk of entering marriage. However, this was not the case in the 1990s when no differences were identified according to highest level of education. Conversely, people with low levels of education in cohabiting relationships more often remain in this type of partnership. Pregnancy significantly reduces the risk of a non-marital relationship rupturing. However, since the second half of the 1990s pregnancy has become less and less an incentive for marriage.

## SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

22. ročník, 1/2012

### I. VEDECKÉ ČLÁNKY

**1. Lea Škrovánková, Petra Škrovánková | strana 3**

Stochastické modely v životnom poistení

**2. Branislav Šprocha, Luděk Šídlo | strana 18**

Demografický portrét Bratislavy a Košíc

**3. Branislav Šprocha | strana 44**

Rozvody a rozvodovosť na Slovensku v rokoch 1990 – 2010

Čo vieme povedať o rozvodoch a procese rozvodovosti na Slovensku z hlásení o rozvode

**4. Miriam Mikušová | strana 71**

Vývoj úmrtnosti v 19. a 20. storočí v obci Chtelnica

### II. INFORMATÍVNE ČLÁNKY, DISKUSIA, NÁZORY

**1. Libor Bernát | strana 86**

Sobášnosť v dedinských farnostiach ilavského dekanátu v 1. polovici 19. storočia

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychází 4x do roka), distribuuje a objednávky prijímá ŠÚ SR, informační servis, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26, Slovenská republika, cena výtisku 5 €, cena ročního předplatného 20 €.

# DEMOGRAFICKÁ PROJEKCIA MESTSKEJ A VIDIECKEJ POPULÁCIE SLOVENSKA DO ROKU 2030

Branislav Bleha, Pavol Hurbánek, Boris Vaňo

## A DEMOGRAPHIC PROJECTION OF URBAN AND RURAL POPULATIONS IN SLOVAKIA TO THE YEAR 2030

The article presents a two-variant demographic projection of urban and rural populations in Slovakia to the year 2030. It gives a conditional projection, in which the current state of the input parameters is maintained for the whole projection period in one variant, whereas in the second one a gradual equalisation is assumed. The core part of the article offers a theoretical reflection on the delimitation of urban and rural areas in geographical research.

**Keywords:** urban population, rural population, Slovakia, projection, fertility, mortality, migration, population ageing, equalisation

*Demografie*, 2012, 54: 233–249

### ÚVOD

Aktuálnosť demografických prognóz a projekcií ako integrálnej súčasti demografie je v súčasnosti veľmi vysoká z pohľadu základného výskumu (ako výpovede o budúcej demografickej trajektórii), ako aj z pohľadu spoločenských dopadov demografického vývoja Slovenská republika v súčasnosti disponuje plnohodnotnými populačnými prognózami na národnej úrovni. V Českej republike sú dokonca kompetitívne publikované národné populačné prognózy viacerých prognostických tímov (prinajmenšom troch). Na regionálnej úrovni existuje prognóza pre slovenské okresy, v Českej republike projekcia (bez zahrnutia migrácie).

Táto štúdia posúva tvorbu populačných projekcií smerom k viacstavovému pohľadu, pohľadu na národnú populáciu ako celok zložený z dvoch základných sub-populácií, vidieckej a mestskej. Štúdia má dva základné ciele. Prvým cieľom je príspevok do diskusie k možným spôsobom delimitácie mesta a vidieka, a teda mestskej a vidieckej populácie ako takej. Vzhľadom na závažnosť a komplexný charakter tejto problematiky nie je možné v jednej štúdii

sa tomuto venovať vyčerpávajúco, na strane druhej nie je možné od tejto diskusie ani úplne abstrahovať vzhľadom na druhý kľúčový cieľ štúdie. Ten predstavuje dvojvariantná demografická projekcia mestskej a vidieckej populácie Slovenska do roku 2030. Ide o podmienenú projekciu (nie prognózu) na základe presne stanovených podmienok zakomponovaných do projekčných predpokladov. Možno ju chápať ako istú simuláciu budúceho demografického vývoja miest a vidieka Slovenska z pohľadu vzájomného zblížovania/vzdalovania ich demografických trajektórií.

### TEORETICKO METODOLOGICKÉ POZNÁMKY K VYMEDZOVANIU MESTA A VIDIEKA

Pred samotnou demografickou projekciou mesto – vidiek, je potrebné upozorniť na niektoré potenciálne nejednoznačnosti vymedzenia urbánnej a rurálnej populácie. Táto podkapitola nemá za úlohu podať jednoznačný pohľad na vyčlenenie mesta a vidieka, skôr naopak poukázať na to, že sa jedná o veľmi komplikov-

vaný vedecký problém. Vyčlenenie tried vidieckosti, resp. mestskej je klasifikačný problém. Klasifikáciou sa rozumie horizontálne rozdelenie objektov, t.j. objektov rovnakého rádu do skupín, resp. tried podľa určitého znaku, klasifikačného kritéria. Klasifikácia by mala spĺňať štyri logické pravidlá (Bašovský – Lauko, 1990: 45):

1. Suma vydelených druhov sa musí rovnať objemu klasifikovaného rodového pojmu.
2. Z hľadiska príslušnosti objektu k triede sa musia triedy navzájom vylučovať (disjunkcia).
3. Na jednom stupni klasifikácie sa musí zachovať len jeden klasifikačný znak.
4. Pri viacstupňovej klasifikácii sa neodporúča vyníčať logické stupne.

Počet tried môže byť dve – vidiecka (rurálna) a mestská (urbánna) – alebo viac. Pri počte tri sa medzi ne obyčajne vkladá „prechodná“, príp. „suburbánna“ (pojmy o. i. implikujúci polohu v priestore). Pri použití (podstatne) väčšieho počtu je zväčša cieľom zachytiť čo najviac tried pokrývajúcich celé spektrum od čírej či maximálnej vidieckosti (rurality) po číru či maximálnu mestsť (urbanitu).

Klasifikovanými objektmi môžu byť jednotlivci, domácnosti, bunky pravidelnej siete (napr. populačných) rastrov, základné sídelné jednotky (ZS) alebo iné najmenšie jednotky, za ktoré sú bežne dostupné údaje o obyvateľstve agregované kvôli ochrane individuálnych dát, napr. sčítacie obvody, územia poštových kódov, cenzálne bloky atď.), obce (napr. LAU1), regióny (napr. LAU2, NUTS3) a podobne. Na každej z týchto hierarchických úrovní objektov však možno rozlišovať minimálne dve substantívne úrovne: obyvateľstvo (obyvateľ, resp. skupina obyvateľov) v priestorových hraniciach daného objektu a samotným konkrétnym fyzickým priestorom daného objektu (osobný priestor jednotlivca, spoločný priestor domácnosti, bunka rastra, územie ZSJ, obce, regiónu) georeferencovaný k povrchu zeme v podobe konkrétneho (adresného) bodu alebo polygónu. Zatiaľ čo pri prvej úrovni je takéto delenie bežnou klasifikáciou napr. na vidiecke a mestské obyvateľstvo (v prípade dichotomického delenia), pri druhej je typologickou regionalizáciou, resp. regionálnou typizáciou (Bašovský – Lauko, 1990: 43) na vidiecky a mestský priestor, resp. územie.

Klasifikačné, resp. regionalizačné kritérium pre vymedzenie vidieckeho a mestského obyvateľstva

a príslušného územia nie je ustálené a mení sa podľa účelu, ktorému slúži. Existuje množstvo aspektov, z hľadiska ktorých možno vidieckosť či mestsť hodnotiť (Hurbánek, 2004; Spišiak et al., 2005; Džupinová et al., 2008). Už od vzniku prvých miest sa tieto od vidieka líšia fyziognómiou a funkciou materiálnej zložky osídlenia, štruktúrou výrobných a nevýrobných aktivít, profesijnou a sociálno-ekonomickou štruktúrou obyvateľstva, a teda aj životným štýlom, sociálnym postavením a socializačným kontextom jednotlivých obyvateľov. Je zrejme, že tieto aspekty prostredia, obyvateľstva a jeho aktivít navzájom úzko súvisia a medzi premennými, ktoré ich popisujú, sa často vyskytuje silná závislosť. Na tejto skutočnosti je postavený aj tzv. koncept rurálno-urbánneho kontinua, podľa ktorého sa veľkostné kontinuum sídiel od samoty až po mesto odráža v podobnom kontinuu spôsobov života (postojov a správania) od číro vidieckeho (vidiecke spoločenstvo) až po číro mestský (mestská spoločnosť). Tento koncept (vo svojej najjednoduchšej podobe) považuje počet obyvateľov, hustotu zaľudnenia a fyzické prostredie sídla, prípadne jeho vzdialenosť od mestských centier sociálnej difúzie, za determinanty spoločenského typu sídla, a (takto charakterizované) sídlo za najvýstižnejší popis (úrovne vidieckosti či mestskej) spôsobu života v ňom (Johnston et al., 1986: 415; Gregory et al., 2009: 660). Vzťah medzi uvedenými aspektmi vidieckosti, resp. mestskej je tak považovaný za závislosť nielen tesnú a viac-menej univerzálnu, ale i kauzálnu.

Koncept rurálno-urbánneho kontinua je však kritizovaný za prílišné zovšeobecnenie a zjednodušenie tohto vzťahu (Johnston et al., 1986: 416; Johnston et al., 2000: 721). Sociálna zmena totiž môže nastať i pri nezmenenej veľkosti sídla, a to napríklad šírením inovácií a mestského alebo vidieckeho spôsobu života, či už v súvislosti s migráciou alebo dochádzkou, alebo bez nich. Absentuje tiež vysvetlenie výnimiek zo základného predpokladu tohto konceptu, ako sú napríklad existencia vidieckych spoločenstiev v mestskom prostredí a mestských spoločností na vidieku, resp. rôznych prvkov mestskej a vidieckosti v spoločnosti či spoločenstve jedného a toho istého sídla. Podľa jedného z najväčších kritikov tohto konceptu je na vzťah vidieckosti a mestskej potrebné nazerať ako na „celú sériu sietí rôznych textúr navzájom na seba naložených a spolu tak formujúcich pro-

ces, ktorý vytvára oveľa komplexnejšiu priestorovú štruktúru („pattern““ (*Pahl*, 1966: 321). S tým súvisí i postštrukturalisticko-postmodernistické chápanie vidieka ako sveta sociálnych, morálnych a kultúrnych hodnôt, resp. sociálnych priestorov vidieckosti, ktoré už nie sú považované za nevyhnutne sa prekrývajúce s geografickými priestormi vidieckosti (*Johnston et al.*, 2000: 720).

Kritiku domnelej univerzálnej platnosti vzťahu medzi premennými reprezentujúcimi vidieckosť či mestskosť sídla (prostredia, obyvateľstva a jeho aktivít) na jednej strane a vidieckosť či mestskosť spôsobu života (spoločnosti, spoločenstva, jednotlivca) na strane druhej je však potrebné ďalej zovšeobecniť. Podobne nerealistické by bolo domnievať sa, že takáto univerzalita existuje vo vzťahu medzi akýmkoľvek dvoma premennými, nech už by obidve popisovali vidieckosť či mestskosť sídla alebo spôsobu života.

Ak by napr. bolo možné skonštruovať ukazovateľ kvantifikujúci vidieckosť každého klasifikovaného objektu z hľadiska demografického správania – ako jedného z aspektov spôsobu života, a obdobne ukazovatele kvantifikujúce vidieckosť každého klasifikovaného objektu z hľadiska kultúrneho, sociálneho, ekonomického, politického, dochádzkového, veľkostného (podľa počtu obyvateľov), či hustotného (podľa hustoty zaľudnenia) – ako vybraných aspektov sídla, pomerne jednoducho by bolo možné zostrojiť (diagonálne symetrickú) maticu hodnôt korelačných koeficientov medzi týmito ukazovateľmi. Platnosť akýchkoľvek záverov vyvodенých z takejto matice je však nevyhnutne obmedzená a viazaná len na danú populáciu, resp. dané územie, a len pre danú sadu klasifikovaných objektov.

Táto skutočnosť je podstatou tzv. problému transúrovňovej (cross-level) alebo transmierkovej (cross-scale) inferencie. Tzv. transúrovňového alebo transmierkového omylu sa dopúšťame vtedy, keď na základe vlastností alebo správania sa systému na istej mierke alebo úrovni robíme úsudok o vlastnostiach alebo správaní sa toho istého systému na inej mierke alebo úrovni (*Goodchild*, 2011: 8). Sem patrí aj vyvodzovanie záverov o vlastnostiach jednotlivcov populácie z agregovaných údajov o tejto populácii obyčajne označované ako ekologický omyl (*Alker*, 1969; *Johnston et al.*, 2000: 190; *Diez Roux*, 2002: 588; *Wong*, 2006: 117; *Wu*, 2007: 122; *Sankey*, 2008: 1022; *Gregory*

*et al.*, 2009: 174). Pojem „ekologický“ je pritom použitý vo význame „súvisiaci so skupinami, agregátmi“, nie vo význame „súvisiaci so vzťahom organizmov a ich prostredia“ (*Wu*, 2007: 122). Jeho príkladom je predstava, že istá korelácia zistená na úrovni agregáčnych jednotiek existuje rovnako aj na úrovni jednotlivcov, čo môže o. i. viesť k mylnému záveru prítomnosti kauzality vo vzťahu skúmanej dvojice premenných (*Johnston et al.*, 2000: 191). Naopak, vyvodzovanie záverov o vlastnostiach populácie na agregovanej úrovni z údajov o jednotlivcoch sa označuje ako individualistický alebo atomistický omyl (*Alker*, 1969; *Johnston et al.*, 2000: 191; *Diez Roux*, 2002: 588; *Wu*, 2007: 123; *Sankey*, 2008: 1023; *Gregory et al.*, 2009: 174).

Do kategórie transúrovňového omylu patrí vytváranie úsudku nielen o vlastnostiach jednotlivcov z vlastností skupín jednotlivcov a naopak, ale aj o vlastnostiach skupín jednotlivcov z jednej úrovne agregovania na vlastnosti skupín jednotlivcov na inej úrovni agregovania, či dokonca o vlastnostiach jednej sady agregáčnych jednotiek z vlastností inej sady agregáčnych jednotiek na tej istej úrovni agregovania, resp. mierke priestorového rozlíšenia, t.j. s rovnakým počtom a priemernou veľkosťou agregáčnych jednotiek (*Alker*, 1969; *Johnston et al.*, 2000: 191; *Wu*, 2007: 122; *Sankey*, 2008: 1023; *Gregory et al.*, 2009: 174; *Goodchild*, 2011: 8). Posledný spomenutý prípad je spôsobený druhým z dvoch komponentov tzv. problému modifikovateľných územných jednotiek (MAUP), ktorými sú mierkový efekt a agregáčny (zónovací a grupovací) efekt (*Openshaw*, 1983: 8; *Jelinski – Wu*, 1996: 130; *Wu*, 2007: 120). Zatiaľ čo prvý z nich súvisí so zmenou počtu a priemernej veľkosti agregáčnych jednotiek a teda zaradenie s tým spätého problému do kategórie problému transmierkovej inferencie je plauzibilné, druhý sa spája so zmenou priebehu hraníc agregáčnych jednotiek pri zachovaní ich počtu a priemernej veľkosti, a teda aj mierky priestorového rozlíšenia, a preto zaradenie do tej istej kategórie sa nezdá byť práve najsprávnejšie. Pre tento konkrétny prípad preto navrhujeme používať iný termín, napr. transagregačná inferencia, resp. transagregačný omyl.

Transúrovňový omyl je v literatúre často demonštrovaný na konkrétnych premenných (*Diez Roux*, 2002), či reálnych dátach. Napríklad v istej dvojici premenných bol zistený korelačný koeficient 0,203 na

individuálnych dátach, 0,773 na dátach agregovaných do jednotlivých štátov a 0,946 na dátach agregovaných do divízií štátov (Robinson, 1950: 352; Johnston et al., 2000: 190; Gregory et al., 2009: 174). V inej dvojici premenných však bol napr. zistený korelačný koeficient 0,118 na individuálnych dátach,  $-0,526$  na úrovni štátov a  $-0,619$  na úrovni divízií (Robinson, 1950: 354; Wu, 2007: 121). Podľa Goodchilda (2011: 8) možno analyticky dokázať, že agregovanie do väčších jednotiek vedie k tesnejším koreláciám v danej dvojici premenných, hoci sa tak deje na úkor poklesu štatistickej významnosti. Nástrahy transagregačného omylu naznačuje iná dvojica konkrétnych reálnych premenných, v ktorej hodnota korelačného koeficientu pri množstve alternatívnych usporiadaní 99 okresov do 12 regiónov kolíše od  $-0,936$  do  $0,996$  (Openshaw, 1983: 22, Goodchild, 2011: 8).

Zámer vypracovať demografickú prognózu populácie krajiny per partes, t.j. pre jednotlivé triedy (či regionálne typy) istej klasifikácie (či regionalizácie) aplikovanej na túto populáciu, vyplýva z predpokladu, že takto vymedzené triedy sa od seba navzájom relatívne výrazne odlišujú z hľadiska demografického správania, a teda že existuje relatívne silná závislosť medzi demografickým správaním a samotným klasifikačným kritériom: relatívne silná asociácia v prípade ich vyjadrenia prostredníctvom nominálnych premenných, resp. relatívne silná korelácia v prípade ich vyjadrenia prostredníctvom kvantitatívnych premenných. Je preto dôležité poznať tento vzťah pri danom klasifikačnom kritériu a danej sade klasifikovaných objektov. Oba tieto aspekty klasifikácie (kritérium a sada objektov) by pritom mali byť vhodne zvolené s ohľadom na znalosť daného vzťahu, resp. (zväčša obojsmerného) procesu, na základe ktorého tento vzťah existuje, prostredníctvom ktorého sa realizuje, a s ohľadom na znalosť tzv. „pravéj“ („intrinsic“), charakteristickej alebo operačnej mierky (priestorovej ale aj časovej), na ktorej tento proces reálne prebieha, a v ktorej priestorová štruktúra (alebo „pattern“ ako výsledok pôsobenia tohto procesu) demografického správania na jednej strane a zvoleného klasifikačného znaku na strane druhej existuje, a teda na ktorej je najvhodnejšie ich skúmať (Wu – Li, 2006: 3,7; Wu, 2007: 117,119; Sankey, 2008: 1023).

Ak sú napr. za klasifikované objekty zvolené obce a za klasifikačné kritérium ich ľudnosť (počet oby-

vateľov), mali by sme poznať povahu a silu závislosti komplexného ukazovateľa vidieckosti (alebo mestskosti) demografického správania a ľudnosti obce, a teda aj obojsmerný proces ich vzájomného pôsobenia. Mali by sme však tiež poznať povahu a silu tohto vzťahu aj na iných úrovniach agregácie a pri iných alternatívnych sadách klasifikovaných objektov na tej istej úrovni agregácie, aby sme vedeli posúdiť či bola zvolená vhodná, resp. „pravá“ mierka, a či sa nedopúšťame niektorého z typov transúrovňového omylu, príp. transagregačného omylu (čo je pri variabilite veľkosti a vnútornej heterogenity zvolených klasifikovaných objektov, t.j. obcí nemálo pravdepodobné). Takýto omyl by napríklad mohol byť prejavom skutočnosti, že systém na úrovni obcí a na úrovni tried mestov-vidiek má rôzne vlastnosti a správanie, resp. rôznu povahu a silu vzťahu skúmanej dvojice premenných: Na úrovni obcí by mohla existovať relatívne silná negatívna alebo pozitívna korelácia medzi ľudnosťou a nejakou premenou charakterizujúcou vidieckosť demografického správania (napríklad úhrnná plodnosť, podiel detí narodených mimo manželstva, podiel ko-habitujúcich, atď.) a na úrovni tried mestov-vidiek by mal ten istý vzťah podobu len slabšej negatívnej alebo pozitívnej asociácie. Dokonca by sa mohla zmeniť povaha tohto vzťahu zo silnej alebo slabšej negatívnej korelácie na slabú alebo silnú pozitívnu asociáciu alebo naopak. Takáto situácia môže nastať napríklad vtedy, ak je odľahlým pozorovaním (v štatistickom zmysle slova, t.j. tzv. „outlier“) jedna alebo len niekoľko málo spomedzi relatívne najľudnatejších obcí, ktoré svojim relatívne malým počtom príliš neovplyvnia celkovú koreláciu na úrovni obcí, ale svojou relatívne veľkou ľudnosťou výraznejšie ovplyvnia celkovú asociáciu na úrovni tried.

V tomto príspevku žiaľ nie je priestor na podrobné hodnotenie povahy a sily vzťahu medzi vidieckosťou demografického správania a zvoleným štatutárnym klasifikačným kritériom na rôznych úrovniach agregácie a pri rôznych alternatívnych sadách klasifikovaných objektov na tej istej úrovni agregácie. Cieľom však bolo poukázať na možné riziká a potenciálne zdroje neistoty či neurčitosti, ktorým môže demografická prognóza populácie krajiny podľa tried vidieckosti či mestskosti podliehať, a tiež prispieť do všeobecnejšej teoreticko-metodologickej diskusie k delimitácii rurálneho a urbánneho priestoru a teda aj obyvateľstva.

## IDEOVÝ ZÁMER DEMOGRAFICKEJ PROJEKcie MESTO – VIDIEK

V rámci Českej a Slovenskej republiky existuje síce pomerne dlhá tradícia publikovania regionálnych (dominantne krajských a okresných) prognóz, avšak urbánno-rurálny pohľad na budúci demografický vývoj doposiaľ nebol publikovaný. Zdôrazňujeme, že sa v našom prípade nejedná o demografickú prognózu, ale demografickú projekciu, kde dva prezentované modelové scenáre nereprezentujú naše predpoklady o budúcom vývoji demografických procesov vstupujúcich cez špecifické parametre do kohortne komponentného modelu využitého v projekcii. Tu prezentované výsledky sú teda podmienené našimi zjednodušujúcimi modelovými predpokladmi.

Vstupné projekčné predpoklady boli kreované za tri základné procesy – plodnosť, úmrtnosť a migráciu. Predpoklady boli formulované s horizontom 2030, pričom sme sa na predpoklady pozreli vždy dichotomicky z pohľadu vzájomnej konfrontácie urbánny versus rurálny aspekt. Zvolili sme zjednodušujúci postup, počítali sme s mestom a vidiekom v jeho súčasnom vymedzení. To znamená, že všetky obce so štatútom mesta sú chápané ako urbánny priestor, všetky ostatné obce ako priestor vidiecky.

Predchádzajúca kapitola už naznačila, že hranica medzi mestom a vidiekom je nezreteľná, široká, a môže sa v čase meniť a vyvíjať. Dôsledkom môže byť demografická nivelizácia, avšak na strane druhej na demografickú nivelizáciu možno vzhliadať ako na indikátor (zároveň faktor) stierania rozdielov medzi vidiekom a mestom z pohľadu sociálne ladených diferenciačných parametrov. Tak ako na urbanizáciu možno vzhliadať jednoducho iba ako na zvýšenie zastúpenia obyvateľov miest (aj cez migráciu do miest), tak na ňu možno vzhliadať aj ako na proces „pomešťovania“ vidieckeho obyvateľstva, respektíve proces posunu na virtuálnej osi v smere od maximálnej rurality k maximálnemu komplexne poňatému stupňu urbanizácie. Analogicky možno v oblasti demografického vývoja zníženie rurality spojiť s približovaním sa demografického správania populácie vidieka k populácii mesta. Niektoré štúdie naznačujú (napríklad Šprocha, 2008), že dochádza k približovaniu demografického správania mestskej a vidieckej populácie. Nie vždy však je jednoznačné, či ide o príklon vidieckeho správania sa k mestske-

mu (transformácia vidieckeho správania sa na kvázi-mestské a mestske), alebo ide o nivelizáciu v pravom slova zmysle, to znamená že vzájomné protichodné tendencie vyúsťujú do konvergenencie demografického správania sa. Zdá sa, že v transformačnom období dochádza skôr k istému posunu (časovému oneskoreniu) nastúpených zmien, ktorých najlepším príkladom je oneskorený nástup odkladu pôrodov a následne ich rekuperácie v typických vidieckych oblastiach, najmä v porovnaní s väčšími mestami, špeciálne populáciou Bratislavy. Urbánne populácie možno označiť z tohto hľadiska ako priekopnícke.

Pri kreovaní prognóz (nie projekcií) budúceho vývoja bude zrejme nevyhnutné zohľadňovať istú priestorovú formu difúzie zmien reprodukčného správania, ktorá je však postupná a bude znamenať posun (časovo oneskorený nástup) niektorých procesov na osi od rurality k maximálnej „urbanite“. Detailnejšie tieto predpoklady rozoberajú Bleha a Vaňo (2008). Okrem časového oneskorenia je nevyhnutné modelovať aj intenzitu a priebeh potenciálnej difúzie, a teda v konečnom dôsledku približovanie sa vidieckej populácie k mestskej. Situáciu sťažuje fakt, že mnohé bezprecedentné procesy (napríklad kam až dospeje pokles konečnej plodnosti v podmienkach post-socialistickej spoločnosti?) vieme odhadnúť iba s relatívne vysokou mierou neurčitosti aj na úrovni celonárodnej. Náhodné procesy spojené s transformáciou znižujú možnosť úplne uchopiť a pochopiť prebiehajúce zmeny a znižujú možnosť ich extrapolácie do budúcnosti. Paradoxne ale práve náročne koncipovaná úloha oddelenej prognózy mestskej a vidieckej populácie, a to napriek uvedomeniu si existencie viacerých medzistupňov medzi mestom a vidiekom, môže byť cestou k presnejšej prognóze na celonárodnej úrovni, ak princíp zdola nahor považujeme za korektnější (vzhľadom na heterogenitu národnej populácie).

## PROJEKČNÉ SCENÁRE

Projekcia bola spracovaná v dvoch scenároch s využitím štandardnej kohortne komponentnej metódy (nebol využitý multiregionálny prístup).

Východiskový stav plodnosti a úmrtnosti v mestách a na vidieku (rok 2010) je zobrazený na grafoch 1 a 2. Úroveň plodnosti obyvateľstva v mestách Slovenska je výrazne nižšia ako na vidieku, pričom však najmä

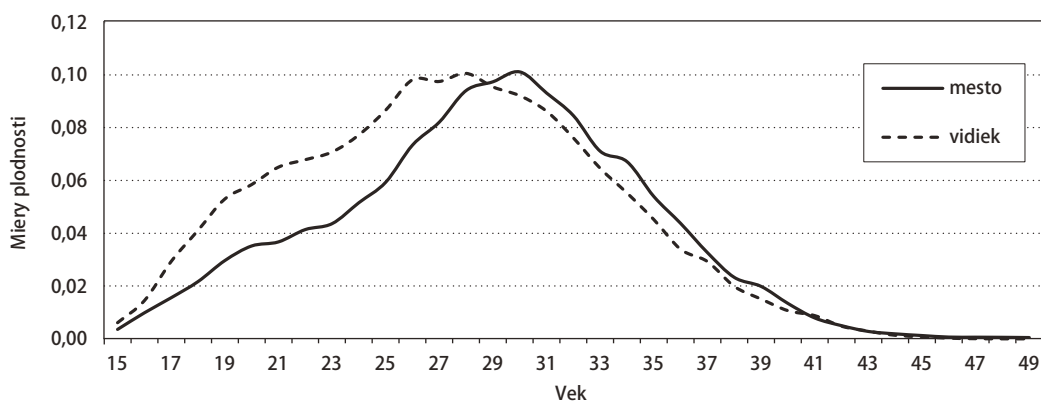


vo veľkých mestách dochádza k jej postupnému nárastu. Ide okrem iného o efekt rekuperácie – doháňania pôrodov, ktorý sa najvýraznejšie prejavil v populácii hlavného mesta Bratislavy. Na druhej strane pokles plodnosti spojený s odkladom pôrodov na vidieku nikdy nebol taký výrazný ako v mestách. Inak povedané, prepád plodnosti bol skorší a razantnejší v mestách, čo vplývalo na úroveň úhrnnej plodnosti a zväčšovalo rozdiely medzi mestami a vidiekom, rekuperácia však rovnako rýchlo tieto rozdiely znižuje. Samozrejme, ide o jednoduchý tranzverzálny pohľad, vedome abstrahujeme od generačnej ana-

lýzy vzhľadom na to, že naším cieľom je projekcia, nie plnohodnotná prognóza. Priemerný vek rodičky je v roku prahu prognózy vyšší v mestách, časovanie plodnosti celkovo vykazuje rozdiely v zmysle neskoršieho materstva mestských žien, čo potvrdzuje štúdia Šprochu (2008). Rozdiel v priemernom veku rodičky je v posledných rokoch približne 1 rok. Modálny vek je posunutý o 2 roky. Za povšimnutie stojí, že rozdiel v intenzite plodnosti medzi mestom a vidiekom je vyšší v nižších vekoch. Vo vyššom veku zohrávajú úlohu pôrody vyššieho poradia na vidieku.

**Graf 1: Plodnosť podľa veku v mestách a na vidieku (2010)**

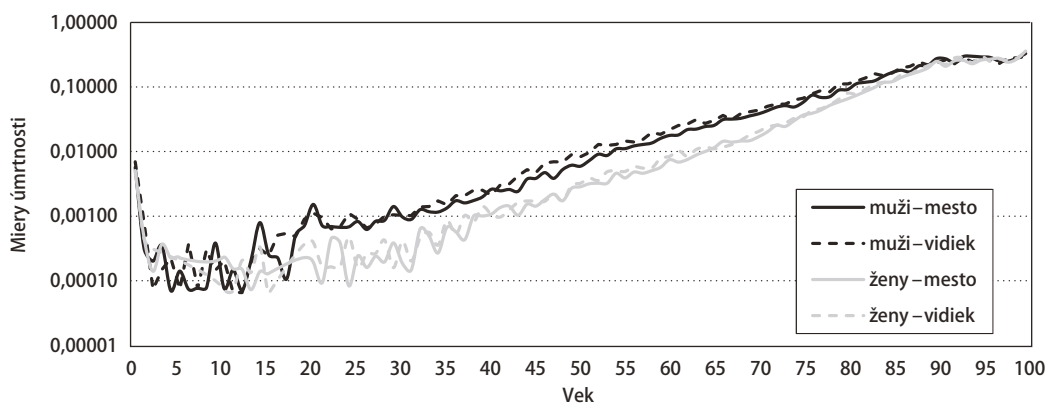
Age-specific fertility rates, urban and rural populations (2010)



Pramen: Štatistický úrad SR.

**Graf 2: Špecifické miery úmrtnosti v mestách a na vidieku (2010)**

Age-specific mortality rates, urban and rural populations (2010)



Pramen: Štatistický úrad SR.

Úmrtnosť je podľa očakávania nižšia v mestách, pričom u mužov je rozdiel medzi oboma sub-populáciami vyšší, čo súvisí okrem iného so štruktúrnymi charakteristikami sub-populácií mužov v mestách a na vidieku. Výrazný rozdiel v intenzite úmrtnosti je u sedemdesiatnikov mužov, kým u žien je v tomto veku rozdiel medzi pohlaviami oveľa nižší.

Čo sa týka migrácie, mestá obyvateľstvo sťahovaním strácajú, na čo má najvýraznejší vplyv viacerými autormi dokladovaná a analyzovaná suburbanizácia (napríklad *Slavík – Klobučník – Kohútová*, 2011).

Scenár 1 označený ako „súčasnosť“ vychádza z kvázi súčasných (rok 2010) hodnôt prirodzenej reprodukcie a migrácie, pričom ich konštantným trendom extrapoluje až do roku 2030. Prehľad parametrov na úrovni všeobecných demografických predpokladov je v tabuľke 1. Je to projekcia výrazne zjednodušujúca. Na strane druhej zreteľne manifestuje, aká by bola demografická dynamika mestskej a vidieckej populácie v prípade, že by nedošlo k žiadnej zmene reprodukčného správania sa populácie.

Scenár 2 bol označený ako „nivelizácia“. Hoci ho chápeme ako projekciu, ak by sme obom scenárom mali priradiť mieru neurčitosti, tak tento scenár ju má podľa nášho názoru nižšiu. Ako naznačíme v závere, tento model predstavuje bázu aj pre ďalšie prognos-

tické (nie projekčné) východiská. V scenári dochádza k postupnému zblíživaniu hodnôt i časovania plodnosti, úrovne úmrtnosti a postupnému znižovaniu migračného gradientu, ktoré sa hypoteticky prejavi nulovým migračným saldom v roku 2030 (tab. 2). V tomto projekčnom scenári možno vďaka znižujúcemu sa migračnému saldu jednoduchšie pozorovať a interpretovať vplyv nivelizácie procesov reprodukcie v jej užšom ponímaní. Projekčným etalónom pre horizont projekcie sú hodnoty podľa stredného scenára aktuálnej národnej prognózy (*Bleha – Vaňo*, 2007), samozrejme s výnimkou migračného salda. Vychádza sa z toho, že charakter migrácie je v podstatnej miere ovplyvnený vnútornou migráciou, hoci samozrejme v mestských populáciách zahraničná migrácia má vyššiu a zároveň narastajúcu váhu. Zakomponovanie zahraničnej migrácie do predpokladov by zjednodušujúci charakter simulácie skomplikovalo, preto sa pracovalo so zjednodušujúcim predpokladom o poklese migračného salda na 0 v cieľovom roku. Samozrejme, to vo svojej podstate znamená zanedbanie zahraničnej migrácie, resp. uvažovanie Slovenska ako navonok migračne uzavretého územia, kde efektívne migračné toky prebiehajú v smere mesto – vidiek a naopak. Doplníme, že charakter zmien v čase od prahu po horizont projekcie je u všetkých procesov vyjadrený lineárnym trendom.

**Tab 1: Modelové predpoklady – scenár 1**

Model assumptions – scenario 1

Region	Úhrnná plodnosť	Stredná dĺžka života pri narodení		Migračné saldo
		muži	ženy	
	2010–2030	2010–2030	2010–2030	2010–2030
Mestá	1,31	72,48	79,28	-10 133 osôb
Vidiek	1,50	70,27	78,42	13 514 osôb

**Tab 2: Modelové predpoklady – scenár 2**

Model assumptions – scenario 2

Region	Úhrnná plodnosť		Stredná dĺžka života pri narodení				Migračné saldo	
	2010	2030	muži		ženy		2010	2030
			2010	2030	2010	2030		
Mestá	1,31	1,61	72,48	74,39	79,28	80,51	-10133	0,00
Vidiek	1,50	1,61	70,27	74,39	78,42	80,51	13514	0,00

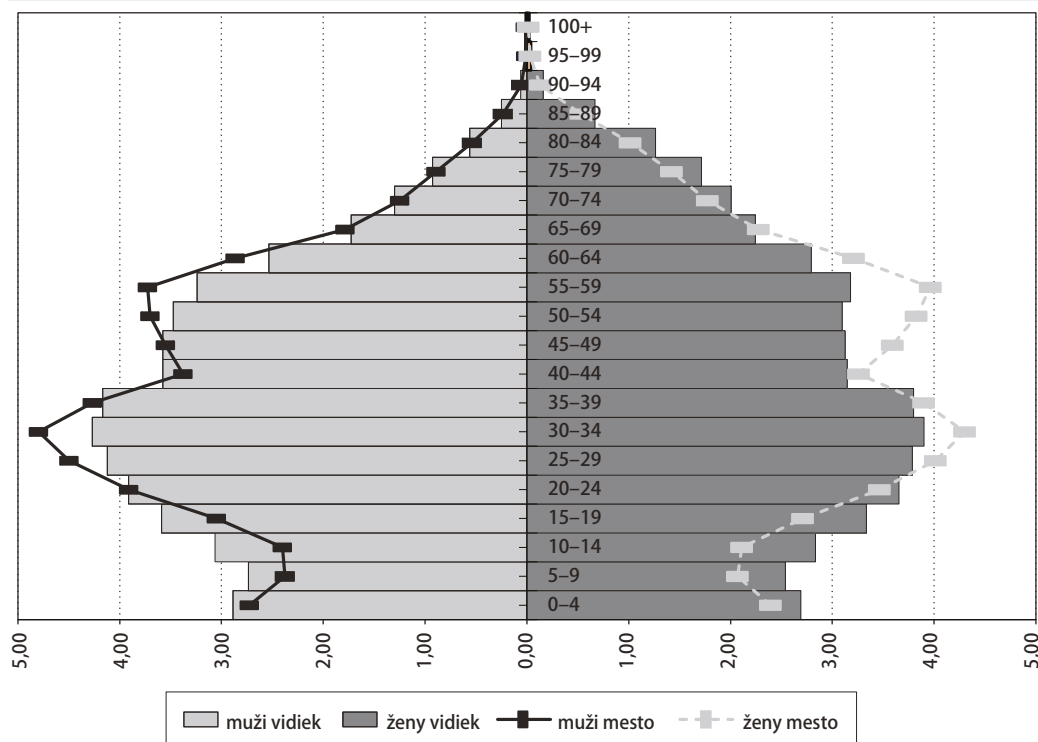
Na grafe 3 je zobrazená východisková veková štruktúra mestského a vidieckeho obyvateľstva podľa 5 ročných vekových kategórií. Detská zložka predstavuje v mestách podiel 14%, na vidieku takmer 17%. V mestách vo východiskovom roku bolo zastúpenie seniorov nad 65 rokov 12%, na vidieku 13%. Veková štruktúra mestského obyvateľstva je viac nevyrovnaná, ovplyvnená vo väčšej miere migračnými vlnami zo socialistického obdobia. Vzhľadom na vyšší pokles úhrnnej plodnosti v mestách, došlo tu aj k výraznejšiu poklesu zastúpenia detskej zložky. Vplyv vekovej štruktúry na budúcu dynamiku procesov (rôzne veľké ročníky) nemožno opomenúť a považovať za zanedbateľný. V mestách je vek začiatku početnej prevahy žien nižší ako na vidieku. Na vidieku je na druhej strane prevaha žien v poprodukčivnom veku výraznejšia ako v mestách, čo súvisí predovšetkým s rozdielnou mužskou nadúmrtnosťou v mestách a na vidieku.

## VÝSLEDKY

Oba prognostické varianty by znamenali pokles pôrodnosti vyjadrený pomocou počtu narodených aj hrubých mier pôrodnosti. Počet narodených v mestách (graf 4) by bol nižší v porovnaní s vidiekom, na rozdiel od prahu projekcie, kde bol počet narodených v mestách vyšší. Počet narodených v mestách pri porovnaní oboch variantoch by bol značne rozdielny, naopak na vidieku by oba varianty rezultovali v približne rovnakom počte narodených, pričom pokles by nebol tak výrazný ako vo variantoch pre mestá. V prepočte na 1000 obyvateľov (graf 5) by pôrodnosť bola celkom jednoznačne nižšia v mestských populáciách. Okrem samotnej intenzity plodnosti modelovanej v oboch variantoch, jej zmien a rozdielov v zmenách, na počty udalostí a hrubé miery vplýva veková štruktúra oboch populácií, ktorá je značne odlišná. Pokles reprodukčnej zložky populácie (potenciálnych matiek) bude vyšší

Graf 3: Východisková veková štruktúra k 31. 12. 2010 (% z celkovej populácie)

Starting age structure as of 31. 12. 2010 (% of the total population)



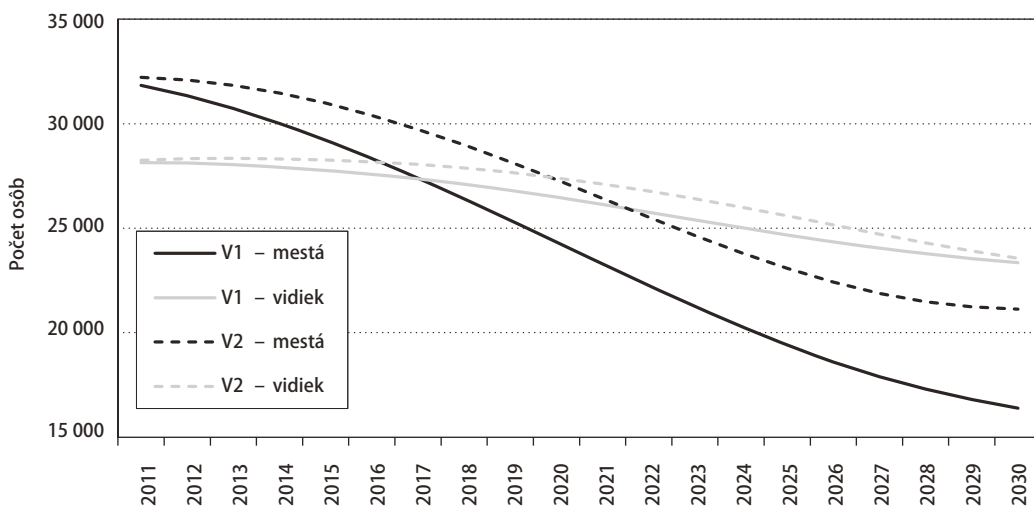
Pramen: Štatistický úrad SR

v mestách, čo sa bude podieľať na poklese v prognostických scenároch. Dôležitý je fakt, že na začiatku projekčného obdobia je počet narodených na vidieku nižší, na konci projekčného obdobia je to naopak.

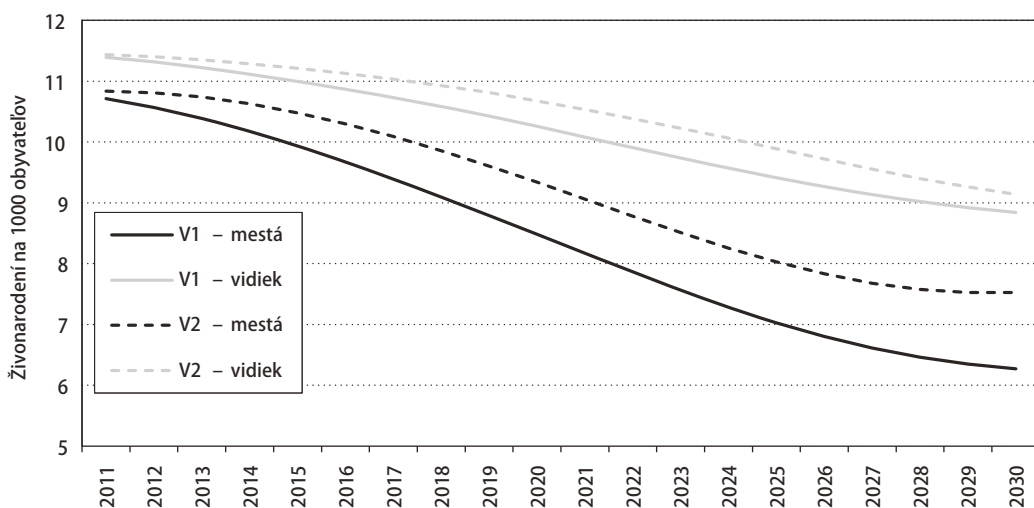
Počet zomrelých v mestách aj na vidieku sa v oboch variantoch výrazne zvýši, s výnimkou variantu 2 na vidieku, ktorý počíta s výraznejším zlepšením úmrtnostných pomerov na vidieku.

Nárast počtu zomrelých v ostatných variantoch je spôsobený predovšetkým nárastom počtu obyvateľov vo vyššom veku (graf 6). Veľmi podobne by sa vyvíjali aj hrubé miery úmrtnosti v jednotlivých variantoch, ktoré sú taktiež ovplyvnené zmenami vo vekovom zložení, a nárast hodnôt ide na vrub výrazného nárastu počtu obyvateľov v senior-

**Graf 4: Počet narodených v mestách a na vidieku**  
 Number of births in urban and rural areas



**Graf 5: Hrubá miera pôrodnosti v mestách a na vidieku**  
 Crude birth rate in urban and rural areas



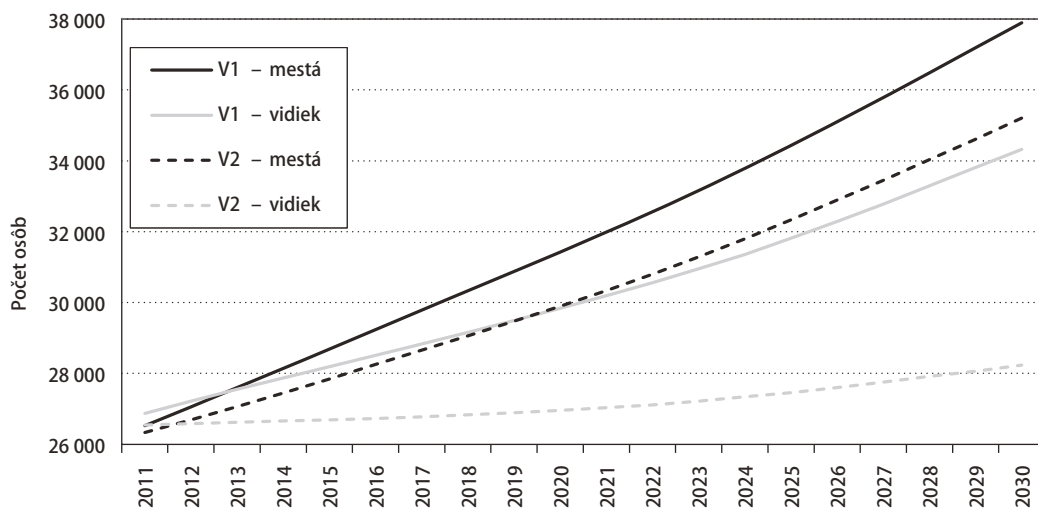
skom veku (graf 7). Jedine vo variante 2 na vidieku by bol nárast úrovne úmrtnosti vyjadrenej počtom udalostí (i hrubou mierou) čiastočne eliminovaný výrazným zlepšením úmrtnostných pomerov, s akým tento variant počíta.

Vývoj pôrodnosti a úmrtnosti podľa projekčných variantov by znamenal výrazný pokles prirodzeného

prírastku, pričom už po roku 2014 by došlo k prirodzenému úbytku vo variante 1 pre mestskú i vidiecku populáciu, s oneskorením 3–5 rokov potom aj vo variantoch 2 (graf 8). Výraznejší prirodzený úbytok by zaznamenala v horizonte projekcie mestská populácia v oboch projekčných variantoch. Analogická je v prípade prirodzeného prírastku i situácia, keď

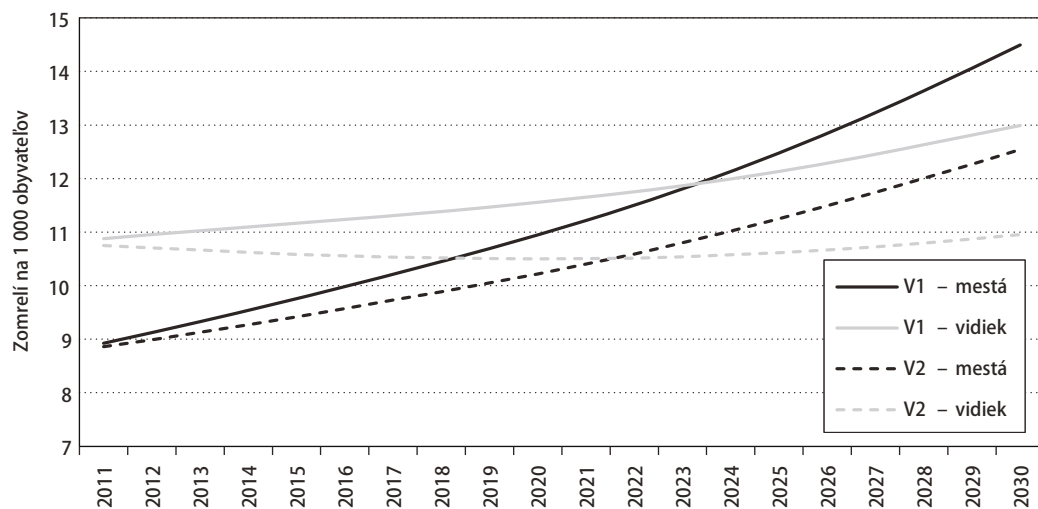
**Graf 6: Počet zomrelých v mestách a na vidieku**

Number of deaths in urban and rural areas



**Graf 7: Hrubá miera úmrtnosti v mestách a na vidieku**

Crude death rate in urban and rural areas

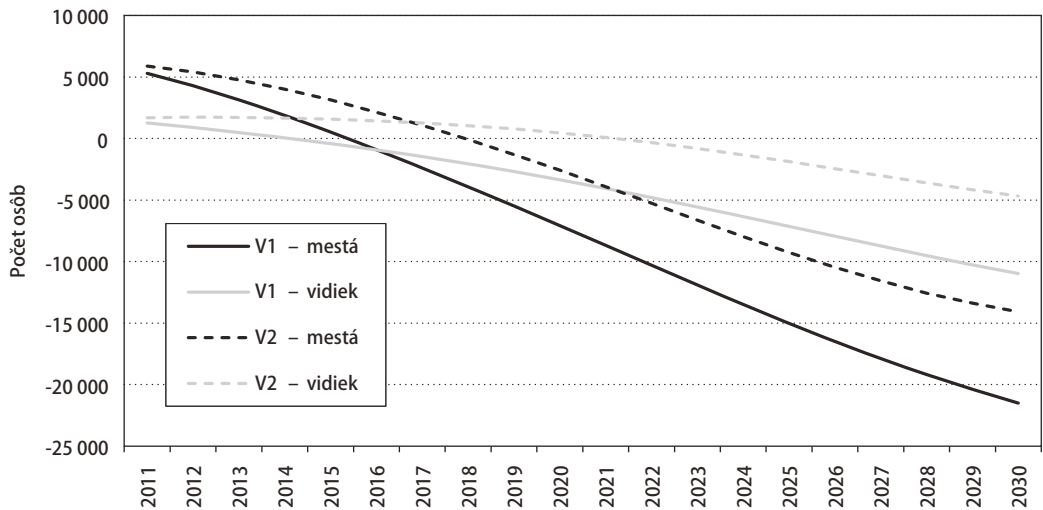


je vyjadrený hrubou mierou. V mestách v horizonte projekcie vo variante 1 ročná miera prirodzeného úbytku by dosiahla hodnotu viac ako 8 promile (graf 9), čo v absolútnom vyjadrení znamená viac ako 20 tisíc osôb. Prirodzený úbytok by bol vyústením klesajúcej pôrodnosti (počtu pôrodov), ale v prípade oboch variantov pre mesto a variantu 1 pre vidiek,

v približne rovnakej miere aj vyústením nárastu počtu zomrelých. Zachovanie ani nárast strednej dĺžky života (zlepšenie úmrtnostných pomerov), podobne tak zachovanie ani nárast úrovne plodnosti, teda nezabránia prirodzenému úbytku obyvateľstva. Ďalší vývoj je tak determinovaný súčasťou vekovou štruktúrou, jej nepravidelnosťami. Rozdiely medzi mestom a vidie-

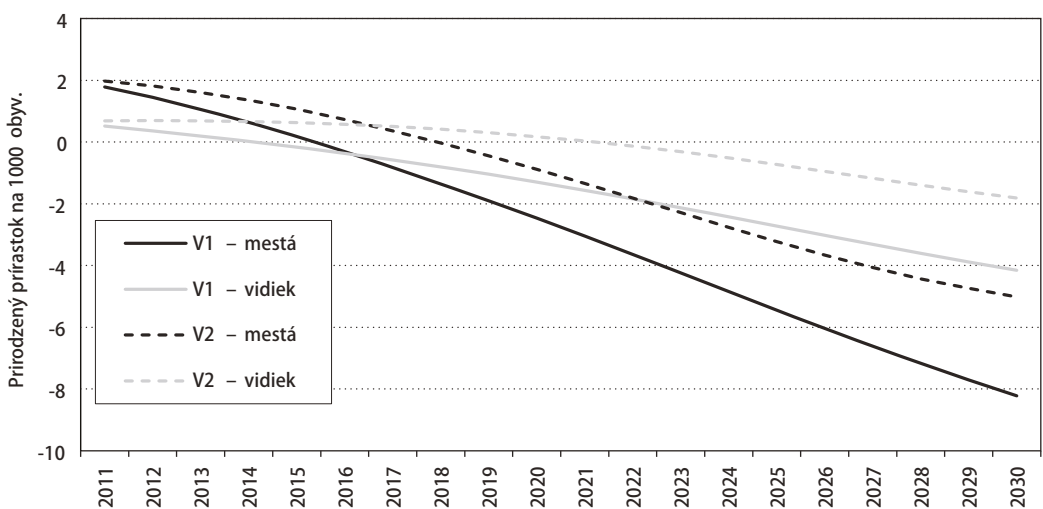
**Graf 8: Prirodzený prírastok obyvateľstva v mestách a na vidieku**

Natural increase of the population in urban and rural areas



**Graf 9: Hrubá miera prirodzeného prírastku obyvateľstva v mestách a na vidieku**

Crude rate of natural increase of the population in urban and rural areas



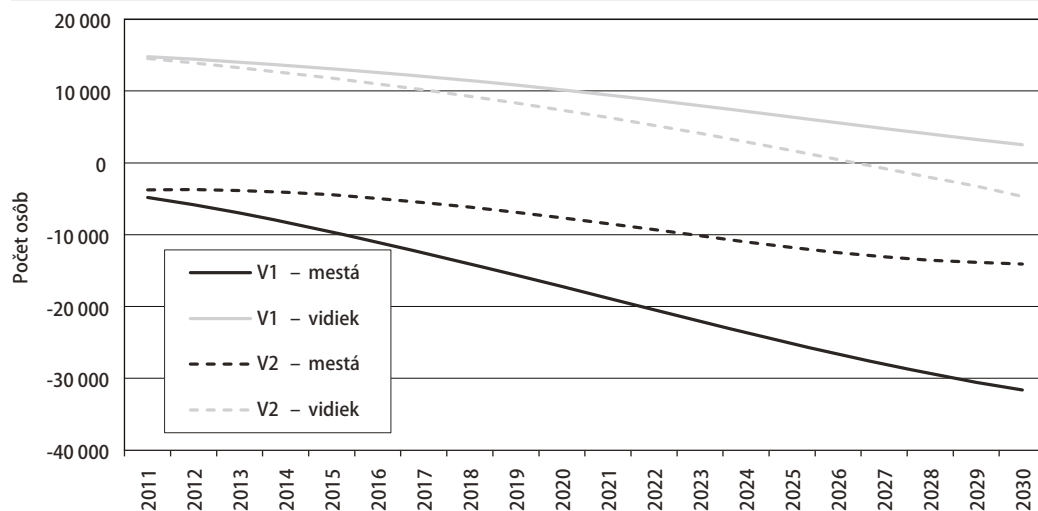
kom z pohľadu prirodzeného úbytku vyplývajú jednak z projekčných predpokladov, jednak (v menšej miere) z rozdielov v súčasnej vekovej štruktúre. Generálne možno skonštatovať, že platí to čo pri národnej prognóze slovenskej populácie. Vplyv vekovej štruktúry je signifikantný, a prejaví sa vo všetkých variantoch pre obe populácie – mestskú i vidiecku, a to napriek nie

zanedbateľným rozdielom v súčasnej vekovej štruktúre mesta a vidieka na Slovensku.

Celkový prírastok je daný vyššie komentovaným vývojom prirodzeného prírastku, a predpokladmi migrácie. Vývoj je hodnotený na základe absolútneho prírastku resp. úbytku, i relatívnych hodnôt. Modelové hodnoty migrácie by čiastočne zmierňovali straty

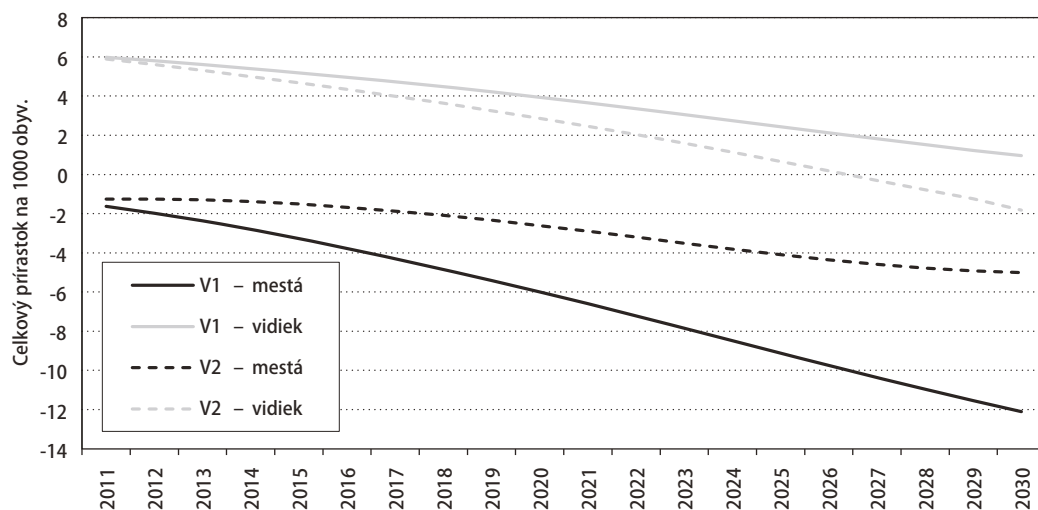
**Graf 10: Celkový prírastok obyvateľstva v mestách a na vidieku**

Total increase of the population in urban and rural areas



**Graf 11: Hrubá miera celkového prírastku obyvateľstva v mestách a na vidieku**

Crude rate of the total increase of the population in urban and rural areas





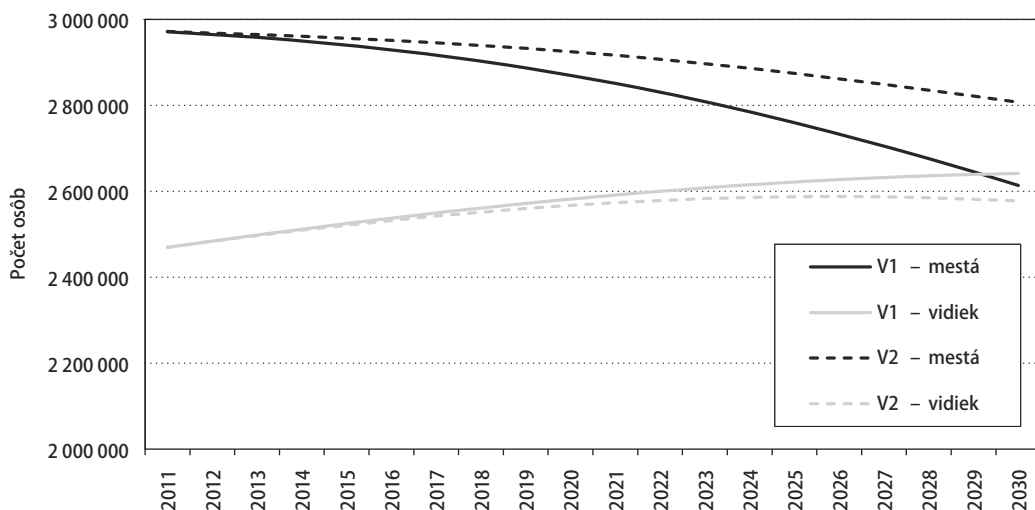
z prirodzeného úbytku, avšak iba v prípade tých variantov, kde je migračné saldo kladné (teda vidiek). Ak by pretrvávala migračná strata miest na súčasnej úrovni, celkový úbytok by v horizonte projekcie presiahol hodnotu 30 tisíc osôb. V prípade druhého variantu pre mestá i vidiek platí, že so znižujúcou sa hodnotu migračného salda v čase (jeho približovanie sa k nu-

le) by celkom logicky došlo k priblíženiu a napokon vyrovnaniu sa hodnôt prirodzeného a celkového prírastku (graf 10, graf 11).

Vývoj celkového prírastku obyvateľstva premietnutý do vývoja počtu obyvateľov by znamenal znižovanie počtu obyvateľov v mestách počas celého prognózovaného obdobia zo súčasných necelých 3 mil. osôb na

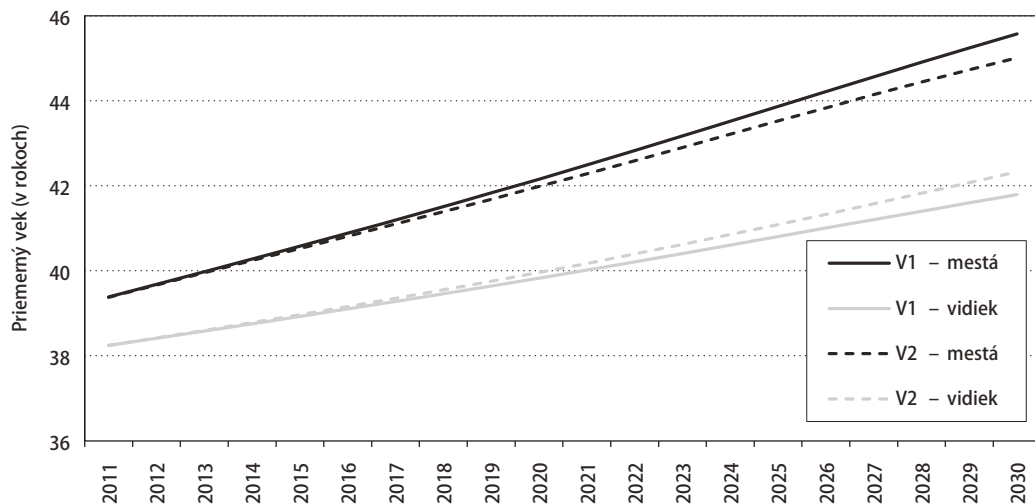
**Graf 12: Počet obyvateľov v mestách a na vidieku**

Size of the population in urban and rural areas



**Graf 13: Priemerný vek v mestách a na vidieku**

Mean age in urban and rural areas



zhruba 2,6 mil. osôb v roku 2030 (variant 1) resp. zhruba 2,8 mil. osôb (variant 2). Pre vidiecke obce by vývoj podľa variantu 1 znamenal nárast počtu obyvateľov počas celého prognózovaného obdobia, zo súčasných 2,48 mil. na 2,64 mil. v roku 2030. V prípade variantu 2 by sa nárast počtu obyvateľov vo vidieckych obciach zastavil tesne pod hranicou 2,6 mil. osôb okolo roku 2026. V oboch variantoch sa prevaha mestského obyvateľstva na Slovensku znižuje, vo variante 1 je dokonca na konci prognózovaného obdobia vidiecke obyvateľstvo početnejšie ako mestské (graf 12). Zdanlivo paradoxný je fakt, že zachovanie súčasného stavu (teda aj zachovanie rozdielov) by viedlo ku konvergencii počtu obyvateľov. V tomto prípade sa opäť výrazne prejavuje migrácia, ktorá pozitívne zvyšuje dynamiku vidieckej populácie. Zachovanie rozdielov by znamenalo pokračujúci úbytok stahovaním z miest na vidiek, pre ktorý by to znamenalo na istú dobu oddialenie úbytku, ktorý bude spôsobený prirodzenou menou.

Trendy vývoja priemerného veku majú jednoznačne rastúcu tendenciu (graf 13). V dôsledku súčasného vekového zloženia obyvateľstva a predpokladov reprodukcie použitých v projekcii by populačné starnutie v mestách vyjadrené priemerným vekom bolo o niečo dynamickjšie ako na vidieku (graf 13). Vplyv rozdielu vo vstupných predpokladoch na vekové zloženie obyvateľstva je však nízky, oveľa nižší ako čo sa týka vývoja počtu obyvateľov. Rozdiely v úmrtnosti a plodnosti by neboli tak výrazné a migrácia, ktorá sa vo variante 2 mení výraznejšie, nemá na vývoj vekového zloženia obyvateľstva taký zásadný vplyv. V mestách by sa v oboch variantoch zvýšil priemerný vek do roku 2030 zhruba o 6 rokov, na vidieku zhruba o 4 roky. To znamená, že súčasný rozdiel medzi mestami a vidieckymi obcami by sa prehĺbil do roku 2030 zo súčasnej hodnoty 1 rok na zhruba 3 roky (graf 13).

## ZÁVER

Cieľom projekcií je poukázať na prejavy podmienených predpokladov vo výsledkoch týchto projekcií. V tomto prípade sme obohatili klasickú simuláciu o určité dichotomické videnie vývoja slovenskej populácie ako dvoch navzájom disjunktných množín – mesta a vidieka. Aj prípad mestských a vidieckych obcí na Slovensku potvrdil, že migrácia môže mať významný

a okamžitý vplyv na vývoj počtu a prírastku obyvateľstva, pričom jej význam rastie so zvyšovaním územnej dezagregácie. Vekové zloženie obyvateľstva však migrácia s ohľadom na jej súčasnú úroveň ovplyvňuje iba v menšej miere (rozdiel vo vekovej štruktúre migrantov a cieľovej populácie síce existuje, ale vzhľadom na počet migrantov nie je dostatočný pre výraznejší vplyv, aspoň na úrovni tejto dezagregácie). V prípade reprodukčného správania mestského a vidieckeho obyvateľstva sú najväčšie rozdiely práve v migrácii v zmysle zisku resp. straty obyvateľstva. Projekčný variant 1 preukázal, že ani pre mestské a vidiecke obyvateľstvo na Slovensku neznamenajú nezmenené vstupné parametre konštantný trend vývoja počtu, prírastku, tobôž nie vekového zloženia obyvateľstva (z hľadiska úrovne starnutia).

Naopak, ani vyrovnanie rozdielov na strane vstupov, čo bol základ pre projekčný variant 2, neznamená automaticky zreteľné vyrovnanie na strane výsledkov projekcie. V oboch prípadoch platí, že demografické procesy aj štruktúry majú svoju zotrvačnosť a predovšetkým existujúca veková štruktúra má dlhodobý zotrvačný vplyv. Na výsledky oboch projekčných scenárov sa možno pozrieť ako na isté krajné medze z pohľadu vývoja vzájomných rozdielov. Vzájomné približovanie resp. zachovanie súčasných rozdielov demografických trajektórií mesta a vidieka by sa s vysokou pravdepodobnosťou mali pohybovať niekde medzi predstavenými projekčnými scenármi (v zmysle hodnot populačnej dynamiky a vývoja vekovej štruktúry). Toto zároveň predstavuje jedno z základných východísk pre prípravu prognózy v zmysle nepodmienennej výpovede o demografickej budúcnosti mesta a vidieka.

V príspevku sme už naznačili, že primárny zdroj neurčitosti v prognóze mestského a vidieckeho obyvateľstva predstavuje delimitácia mesta a vidieka. Odhliadnuc od nejednoznačnosti a diskutabilnosti ich vymedzenia, obe tieto sub-populácie sa skladajú z viacerých menších populačných jednotiek, ktoré majú odlišný charakter demografickej reprodukcie. V súčasnosti teda prebieha, a v budúcnosti s vysokou pravdepodobnosťou aj ďalej bude prebiehať „prelievanie“ časti vidieckej populácie do populácie mestskej, nie v zmysle migračnom, ale z hľadiska transformácie sociálnej, kultúrnej a reprodukčnej. Samozrejme, prispieva k tomu svojou mierou aj proces suburbanizácie. Zároveň na Slovensku možno pozorovať v posledných

rokoch východo-západný gradient, ktorý dokladujú niektoré štúdie (Bezák, 2006; Jurčová, 2010).

V prípade uskutočnenia serióznej a analyticky hlbkovo podloženej prognózy mestskeho a vidieckeho obyvateľstva sú nevyhnutné podľa nášho názoru nasledovné kroky. Tým prvým je revízia vymedzenia mestskej a vidieckej populácie SR, ak naším cieľom je vytvorenie spoľahlivejšej národnej prognózy. Domnievame sa dokonca, že pre zníženie miery neurčitosti národnej prognózy toto nemusí postačovať. Ideálne riešenie predstavuje delimitácia viacerých „regionálnych demografických typov“ postavených na súbore viacerých klasifikačných kritérií, a to ekonomických, sociálnych, demografických. Vidiek Oravy je zreteľne odlišný od vidieka v zázemí Bratislavy. Populácie rurálnych periférnych typov vyčlenených Halásom (2008), sa odlišujú od ostatného vidieka i navzájom. Situáciu komplikuje etnická a religiózna štruktúra. Miera dominancie a pestrosť štruktúry podľa religiózneho zloženia sa naprieč územím Slo-

venska líši. Vidiek na Kysuciach či Orave je dominantne rímskokatolícky, na severovýchode Slovenska pravoslávny a gréckokatolícky príp. zmiešaný, na juhu zasa prevažne protestantský; viaceré oblasti sú religiózne pestré najmä na východe Slovenska. Medzi týmito konfesiami sa prejavujú isté rozdiely v reprodukčnom správaní. Podobné rozdiely možno vymedziť v prípade etnicity. Jedným z možných riešení by bolo určenia stupňa rurality. Seriózna delimitácia takýchto regionálnych typov metódami regionálnej typizácie, následná demografická analýza reprodukčného systému ich populácií, by mohla viesť k ich variantnej prognóze s relatívne nízkou mierou neurčitosti, a následne skladobným spôsobom prevedenej národnej prognóze. Riešenie takejto úlohy si celkom jednoznačne vyžaduje skĺbenie demografických a geografických prístupov. Celkom zaujímavé by bolo porovnanie výsledkov tejto štúdie s analogicky prevedenou projekciou pre mestskú a vidiecku populáciu Českej republiky.

## Literatúra

- Alker, H. R. 1969. A typology of ecological fallacies. In: Dogan, M. – Rokkan, S. (eds.). *Quantitative ecological analysis in the social sciences*. MIT Press, Cambridge MA, s. 69–86.
- Bašovský, O. – Lauko, V. 1990. *Úvod do regionálnej geografie*. Bratislava: SPN, 120 s.
- Bezák, A. 2006. Vnútorné migrácie na Slovensku. Súčasný trendy a priestorové vzorce. *Geografický časopis*, 58, s. 15–44.
- Bleha, B. – Vaňo, B. 2007. *Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2025*. Aktualizácia. Bratislava: INFOSTAT.
- Bleha, B. – Vaňo, B. 2008. *Demografická budúcnosť okresov Slovenska. Približovanie či divergencia*. Bratislava: INFOSTAT.
- Diez Roux, A. V. 2002. A Glossary for Multilevel Analysis. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56 (8), s. 588–594. Dostupné z: <<http://jech.bmj.com/content/56/8/588.full>>.
- Džupinová, E. – Halás, M. – Horňák, M. – Hurbánek, P. – Káčerová, M. – Michniak, D. – Ondoš, S. – Rochovská, A. 2008. *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava: Geo-grafika, 183 s.
- Goodchild, M. 2011. Scale in GIS: An overview. *Geomorphology*, 130, (1–2), s. 5–9.
- Gregory, D. – Johnston, R. J. – Pratt, G. – Watts, M. J. – Whatmore, S. (eds.). 2009. *The dictionary of human geography (5th ed.)*. Wiley-Blackwell, Singapore, 1052 s.
- Halás, M. 2008. Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 44, s. 349–369.
- Hurbánek, P. 2004. Priestorový verzus nepriestorový aspekt sídelného systému: teoreticko-metodologické poznámky k vymedzeniu vidieka. In: Dubcová, A. – Kramáreková, H. (eds.). *Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor: geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja*. Zborník príspevkov. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 217–223.
- Jelinski, D. E. – Wu, J. 1996. The modifiable areal unit problem and implications for landscape ecology. *Landscape Ecology*, 11 (3), s. 129–140.
- Johnston, R. J. – Gregory, D. – Smith, D. M. (eds.). 1986. *The dictionary of human geography (2nd ed.)*. London: Basil Blackwell, 576 s.
- Johnston, R. J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Watts, M. – Smith, D. M. (eds.). 2000. *The dictionary of human geography (4th ed.)*. Oxford UK, Malden MA: Blackwell Publishers, 958 s.

- Jurčová, D. 2010. *Migračné toky v Slovenskej republike*. Bratislava: INFOSTAT.
- Openshaw, S. 1983. The modifiable areal unit problem. *Concepts and Techniques in Modern Geography*, Volume 38, Geobooks, Norwich, 41 s.
- Pahl, R. E. 1966. The rural-urban continuum. *Sociologia Ruralis*, 6 (3), s. 299–329.
- Robinson, W. S. 1950. Ecological correlations and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, 15 (3), s. 351–357.
- Sankey, T. T. 2008. Scale, Effects. In: Shekar, S. – Xiong, H. (eds.). *Encyclopedia of GIS*. New York: Springer, s. 1021–1026.
- Slavík, V. – Klobučník, M. – Kohútová, K. 2011. Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990 – 2009. *Forum Statisticum Slovaca*, 7, s. 169–175.
- Spišiak, P. – Kusendová, D. – Pavličková, K. – Halás, M. – Kolény, M. – Zubriczký, G. – Švoňavec, M. – Hurbánek, P. – Paľuch, T. – Labuda, M. 2005. *Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989*. Bratislava: Geo-grafika, 186 s.
- Šprocha, B. 2008. *Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: INFOSTAT.
- Wong, D. W. 2006. Ecological fallacy. In: Warf, B. (ed.). *Encyclopedia of human geography*. Thousand Oaks CA: Sage Publications, 117 s.
- Wu, J. – Li, H. 2006. Concepts of scale and scaling. In: Wu, J. – Jones, K. B. – Li, H. – Loucks, O. L. (eds.). *Scaling and uncertainty analysis in ecology: Methods and applications*. Dordrech: Springer, s. 3–15.
- Wu, J. 2007. Scale and scaling: a cross-disciplinary perspective. In: Wu, J. – Hobbs, R. J. (eds.). *Key topics in landscape ecology*. New York: Cambridge University Press, s. 115–142.

Výskum podporila Vedecká grantová agentúra Slovenskej republiky (VEGA) v rámci projektu č. 1/0562/12 (Nové demografické analýzy a prognózy obyvateľstva Slovenska a jeho regiónov s využitím progresívnych geografických aplikácií) a Grantová agentúra Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku (GAPF) v rámci projektu č. 3/03/2012.

## BRANISLAV BLEHA

vyštudoval Humánnu geografiu a demografiu na Prírodovedeckej fakulte UK. Pôsobí na Oddelení demografie a demogeografie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave, od roku 2006 ako jeho vedúci. Zaoberá sa predovšetkým populačným prognózovaním v rôznych priestorových mierkach a otázkami populačnej geografie.

## PAVOL HURBÁNEK

vyštudoval Humánnu geografiu a demografiu na Prírodovedeckej fakulte UK. Je odborným asistentom na Katedre geografie Pedagogickej fakulty na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Väčšinu jeho výskumných a pedagogických aktivít možno zaradiť do oblasti humánnej, prípadne sociálnej a ekonomickej geografie, prevažne do geografie sídiel, vidieckych, periférnych a marginálnych oblastí, pričom zväčša využíva kvantitatívne prístupy analýzy (časopriestorových dát.

## BORIS VAŇO

vyštudoval Vysokú školu ekonomickú v Bratislave a absolvoval postgraduálne štúdium z demografie na Karlovej Univerzite v Prahe. Od roku 2000 je vedúcim Výskumného demografického centra v Bratislave. Špecializuje sa na hodnotenie populačného vývoja, demografické prognózy a populačnú politiku.

## SUMMARY

Using the case of urban and rural municipalities in Slovakia this article confirmed that migration can have significant and immediate impact on the size and increase of the population, and its significance grows with the increase in territorial disaggregation. The age structure of population migration, however, is only minimally affected. The age structure of migrants is not radically different from the age structure of the population in the immigrant region and migrants largely adapt their reproductive behaviour to the reproductive behavior of the majority. In the case of the reproductive behaviour of urban and rural populations, the biggest differences are in migration, and it is here also that the biggest potential for possible changes is found. Unlike fertility and mortality, these changes could be substantial and could happen in a shorter period.

The projection variant based on the input assumptions remaining constant for the entire period of the projections shows that, even for urban and rural populations in Slovakia, unchanged input parameters do not guarantee a stable development of population size, increase and age structure. And conversely,

even compensating for differences on the input side, which was the basis for the second projection variant, does not automatically mean an alignment of the projection results. In both cases, demographic processes and structures have their own patterns and the existing age structure of the population in particular has a long-term inertia effect. The results of the two scenarios may be considered to be limits in terms of the development of mutual differences. The real development of the demographic trajectories of urban and rural areas would very likely be somewhere between the two presented projection scenarios

The article also shows that the primary source of uncertainty in forecasting urban and rural populations is how urban and rural areas are delimited. Apart from the ambiguity of their delimitation, these two sub-populations consist of several smaller population units that have a different character of demographic reproduction. Moreover, current trends show that a shift (transposition) from a rural towards an urban population, which is occurring through a social, cultural and reproductive transformation.

# DEMOGRAFICKÁ SPECIFIKA ASISTOVANÉ REPRODUKCE V ČESKÉ REPUBLICE V EVROPSKÉM KONTEXTU

Jiřina Kocourková – Boris Burcin

## DEMOGRAPHIC ASPECTS OF ASSISTED REPRODUCTION IN THE CZECH REPUBLIC IN A EUROPEAN CONTEXT

The ongoing postponement of childbearing in the Czech Republic has resulted in an increase in the share of women who realise their reproduction at an older age. Recently a rise in the share of children born after the use of ART has been registered in the Czech Republic similar to Belgium or Scandinavian countries. The main goal of the article is to examine the relationship between the increasing use of ART and the fertility transition in the Czech Republic. In addition, the significance of the use of ART for recent and future fertility trends is discussed in a European comparison.

**Keywords:** assisted reproduction, fertility, Czech Republic, European countries

Demografie, 2012, 54: 250–263

### ÚVODEM

Charakter demografické reprodukce evropské populace se v posledních desetiletích zásadně proměnil. Přechod k modelu nízké a pozdní plodnosti proběhl již ve většině evropských zemí, avšak s různou intenzitou. Protože se neustále zvyšuje věk matky při narození dítěte a protože fekundita žen v pokročilém reprodukčním věku je výrazně nižší než v první polovině jejich plodného období, lze předpokládat, že význam asistované reprodukce z hlediska celkové plodnosti bude narůstat. Navzdory obdobným demografickým trendům nelze očekávat, že asistovaná reprodukce bude mít ve všech státech stejný demografický význam. Pravděpodobnější je, že státy s velmi nízkou úrovní plodnosti a vysokým průměrným věkem žen při porodu dítěte budou vykazovat vyšší podíl žen podstupující některou z forem léčby neplodnosti než státy s vyšší úrovní plodnosti.

V Evropě lze pozorovat velkou variabilitu států z hlediska užívání nejrůznějších metod asistované reprodukce a tím i podílu dětí narozených po asistované reprodukci. Přispívá k tomu i skutečnost, že růst využívání náročnějších metod asistované reprodukce významně závisí jak na dostupnosti kvalitních zdravotnických zařízení poskytující danou péči, tak na míře finanční podpory vyplácené ze zdravotního pojištění v jednotlivých státech. Čím více jsou náklady na léčbu neplodnosti hrazené zdravotními pojišťovnami, tím intenzivnější je jejich využívání. K odlišnostem v míře využívání asistované reprodukce mezi jednotlivými státy tedy přispívají nejen demografické faktory, ale celá řada dalších institucionálních i společenských vlivů. V neposlední řadě je mezinárodní porovnávání ztíženo neúplnou statistikou asistované reprodukce, která v některých evropských státech stále přetrvává.

Cílem článku je prozkoumat, jak rostoucí podíl dětí narozených po asistované reprodukci souvisí

s trendem odkladu rodičovství do vyššího věku žen a do jaké míry můžeme očekávat, že asistovaná reprodukce se v České republice stane důležitou pro další vývoj plodnosti.

## TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V důsledku rostoucích nákladů spojených s léčbou neplodnosti je snaha co nejvíce zefektivnit asistovanou reprodukci a vytvořit podmínky pro její snadnější dostupnost a nižší nákladnost (*Dondorp – de Wert, 2011*). Současně jsou do klinické praxe neustále zaváděny nové reprodukční technologie, které rozšiřují možnosti léčby různých příčin neplodnosti a mohou tím významněji ovlivnit výslednou reprodukci populace. Asistovaná reprodukce pomáhá neplodným párům realizovat přání mít děti a tím naplnit jejich reprodukční funkci. Z kvantitativního hlediska se jedná o nezanedbatelné počty narozených dětí. Proto je legitimní se ptát, do jaké míry se asistovaná reprodukce může podílet na zvýšení plodnosti a jak přispívá k formování modelu pozdní plodnosti. Neboli, do jaké míry může asistovaná reprodukce zmírnit ztráty v počtu narozených dětí v důsledku odkladu plodnosti do vyššího věku žen. Jakýkoliv odklad reprodukčních záměrů u žen třicetiletých a starších je provázen rizikem snížení pravděpodobnosti spontánní koncepce. *Leridon (2004)* odhadl, že pokud se třicetileté ženy rozhodnou mít dítě až ve věku 35 let, tak ztrátu v počtu narozených dětí v důsledku tohoto odkladu může asistovaná reprodukce vykompenzovat jen z poloviny.

Některé nedávno zveřejněné demografické studie naznačily, že asistovaná reprodukce může mít demografický potenciál pro zvýšení celkové úrovně plodnosti. Problémem je však odlišení tzv. čistého efektu, tzn. skutečného efektu při vyloučení těch těhotenství, která mohla vzniknout spontánně. Kdyby se zpřístupnila asistovaná reprodukce ve Spojeném království ve stejném rozsahu jako v Dánsku, byl odhadnut růst úhrnné plodnosti o 0,04 (*Grant et al., 2006; Hoorens et al., 2007*). Efekt se zdá být malý, ale srovnatelný s efektem jiných opatření přijatých některými státy v rámci sociální a rodinné politiky. V Dánsku, kde je využívání asistované reprodukce dlouhodobě nejvíce rozšířené, byl zjištěn čistý efekt na zvýšení konečné plodnosti žen o 0,05 (*Sobotka et al., 2008*). Zjištěný kvantitativní efekt asistované reprodukce na úroveň

plodnosti není všemi odborníky hodnocen jednoznačně pozitivně. Někteří je považují za relevantní pro demografické trendy a doporučují, aby podpora asistované reprodukce byla zařazena do balíčku populačních opatření (*Grant et al., 2006; Hoorens et al., 2007; Sunde, 2007*). Jiní jsou spíše skeptičtí a varují před nežádoucími efekty (*Habbema et al., 2009*). Domnívají se, že větší podpora asistované reprodukci by mohla vést k neomezovanému odkládání těhotenství do pozdějšího věku. Na základě dat v Nizozemsku odhadli, že úplné zpřístupnění asistované reprodukce po třech letech neúspěšných pokusů o těhotenství by mohlo zvýšit úhrnnou plodnost o 0,08. V případě jejího zpřístupnění již po jednom roce by se úhrnná plodnost zvýšila ještě o dalších 0,04, avšak za zvýšených finančních nákladů způsobených zdvojnásobeným počtem cyklů a zvýšeným podílem vícečetných těhotenství. Upozorňují tím nepřímou na otázku, za jak dlouho po neúspěšné snaze o koncepci začít s asistovanou reprodukci a vyjadřují obavy z unáhleného přechodu od spontánního k umělému oplodnění.

Zjištěný efekt asistované reprodukce na úroveň plodnosti je sice malý, ale není nezanedbatelný. *Sobotka et al. (2008)* se domnívají, že se asistovaná reprodukce stane důležitým faktorem přispívajícím ke stabilitě úrovně konečné plodnosti. Asistovaná reprodukce dále rozšiřuje možnosti mít děti ve stále vyšším věku a posunuje věkový limit úspěšného těhotenství do nových extrémů. Lze se domnívat, že roste její podíl na zvyšování intenzity plodnosti u žen čtyřicetiletých a starších. Nicméně důkazy o tom, že by asistovaná reprodukce přispívala k rektangularizaci křivky plodnosti, tj. ke kumulaci plodnosti žen na konci jejich reprodukčního období, jsou stále slabé (*Billari et al., 2007*). Zároveň je potřeba vzít v úvahu, že šance mít vlastní dítě u žen čtyřicetiletých a starších je velmi malá a u žen starších 44 let téměř nulová v důsledku stárnutí ovaríí. Šance lze zvýšit využitím darovaného vajíčka, nicméně přesto je doporučováno, aby mimotělní oplodnění nebylo prováděno ženám starším 43 let (*Hourvitz et al., 2009*).

## DATA

Analyzovaná data vycházejí z údajů shromažďovaných evropským monitorovacím programem IVF (EIM) pro Evropskou společnost lidské reprodukce a embryolo-



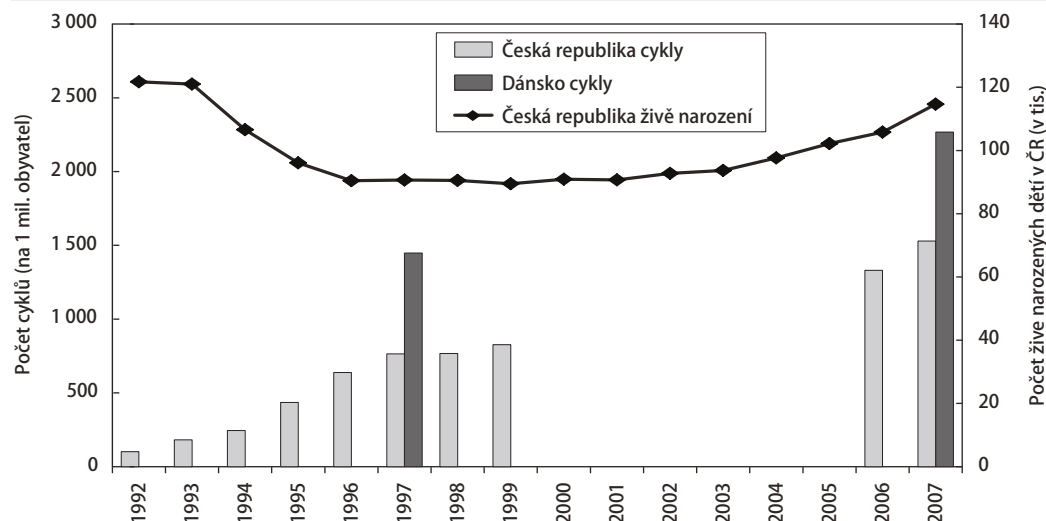
gie (ESHRE) publikovaných v Human Reproduction (Nygren – Andersen, 2001; Andersen *et al.*, 2005; Mowzon *et al.* 2010) a dostupných údajů Národního registru asistované reprodukce České republiky do roku 1997 (Burcin *et al.*, 2004) a v roce 2007 (ÚZIS, 2011). Pro srovnání byla použita pouze data za státy s úplnou registrací, tj. těch, kde údaje byly poskytnuty za všechny kliniky v daném státě. Data o asistované reprodukci zahrnují údaje o mimotělním oplodnění (IVF) včetně často používané metody intracytoplasmatické injekce spermie, při které je pod mikroskopem zavedena jedna spermie přímo do oocyty (ICSI), a dále transferu rozmraženého embrya do dělohy (KET).

### VYUŽÍVÁNÍ ASISTOVANÉ REPRODUKCE V ČESKÉ REPUBLICE STÁLE ROSTE

Od roku 1995, kdy byla založena první privátní klinika léčby neplodnosti, jejich počet neustále narůstal. V roce 2007 bylo v České republice již 26 klinik asisto-

vané reprodukce. Poslední legislativa týkající se úhrady nákladů spojených s asistovanou reprodukcí platná ve sledovaném období 1997 až 2006 byla v České republice přijata v roce 1997 (Česká republika, 1997). Na základě tohoto zákona se zdravotní pojišťovny podílely na úhradě 3 cyklů spojených s přenosem embrya ženám do věku 39 let.<sup>1)</sup> V současné době je v platnosti nový zákon, který rozšířil podmínky úhrady nákladů (Česká republika, 2011).<sup>2)</sup> Podle údajů Národního registru asistované reprodukce České republiky se z embryotransferů provedených v roce 2007 narodilo 3 831 živě narozených dětí. Lze odhadnout, že v současné době se ročně v České republice rodí téměř 4 tisíce dětí po asistované reprodukci. Pokud se přibližně stejný počet dětí rodí po intrauterinních inseminacích a stejně tolik po indukci ovulace (Žáčková *et al.*, 2005), tak lze oprávněně předpokládat, že úspěšná léčba neplodnosti nabývá kvantitativního významu pro demografickou reprodukci.

**Graf 1: Srovnání vývoje počtu cyklů asistované reprodukce na 1 milion obyvatel v České republice a v Dánsku a vývoje počtu živě narozených v České republice, 1992–2007** | Comparison of ART cycles per 1 million inhabitants in the Czech Republic and Denmark, and the trend in live births in the Czech Republic, 1992–2007



Pramen: ČSÚ, ÚZIS, ESHRE 2001 a 2010.

<sup>1)</sup> Nicméně většina žen musela doplácet na modernější léky a léčebné postupy. Jeden cyklus stál mezi 30 a 50 tisíci Kč a žena obvykle platila třetinu nákladů.

<sup>2)</sup> Od 1. 4. 2012 zdravotní pojišťovny hradí i 4. cyklus IVF v případech, že v prvních dvou cyklech bylo přeneseno pouze 1 embryo.

Rostoucí využívání mimotělního oplodnění souvisí s rozvojem této metody a zvyšování její efektivity. Počty párů podstupujících některou z metod asistované reprodukce každým rokem stále stoupaly. Velký nárůst byl v České republice patrný především v druhé polovině 90. let, kdy se počty cyklů IVF/ICSI na 1 milion obyvatel více jak ztrojnásobily (graf 1). V roce 2007 bylo v České republice registrováno kolem 1 500 cyklů na 1 milion obyvatel, což odpovídalo hodnotě dosažené v Dánsku před 10 lety. Přestože odklad plodnosti do vyššího věku přispívá ke zvyšování podílu neplodných párů v populaci, na růstu neplodnosti se podílí ještě celá řada dalších civilizačních faktorů. Nelze však předpokládat, že by se státy z hlediska podílu neplodných párů významně odlišovaly. Různá úroveň využívání asistované reprodukce ve sledovaných státech je daná především odlišnou mírou dostupnosti této léčby (graf 2). *Schmidt a Andersen (2007)* odhadli, že v každé populaci je asi 3 000 párů na 1 milion obyvatel vhodných pro některou z metod asistované reprodukce. Za předpokladu, že by pouze polovina z nich vyhledala lékařskou asistenci, pak potřeba počtu cyklů by byla 1 500 na 1 milion obyvatel. Avšak každý pár musí v průměru podstoupit více než jeden cyklus, aby výsledek byl úspěšný. Proto skutečná potřeba je odhadována na více než 2 000 cyklů na

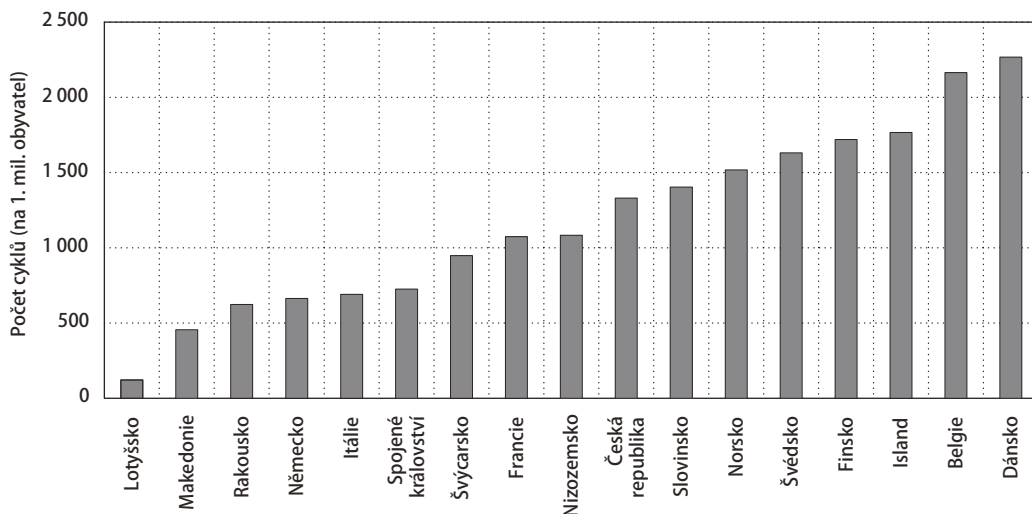
1 milion obyvatel. V roce 2006 se tomuto odhadu blížily údaje zjištěné za Dánsko a Belgie. V ostatních státech jsou potřeby asistované reprodukce pravděpodobně vyšší než zjištěná úroveň z roku 2006.

S poklesem počtu narozených dětí a rozšiřující se léčbou neplodnosti metodami asistované reprodukce se v České republice postupně zvýšil podíl dětí narozených po asistované reprodukci z 2 % v roce 1997 na více jak 3 % v roce 2006 (graf 3). Vývoj v České republice sledoval obdobné trendy jako v ostatních státech s úplnou registrací. V roce 2006 byla v České republice dosažena hodnota srovnatelná s hodnotami v Belgii či skandinávských zemích jako Švédsko a Finsko. Nejvyšší podíl narozených dětí po asistované reprodukci (více jak 4 %) byl zaznamenáván v Dánsku.

### ASISTOVANOU REPRODUKCI V ČESKÉ REPUBLICE PODSTUPUJÍ SPÍŠE MLADŠÍ ŽENY

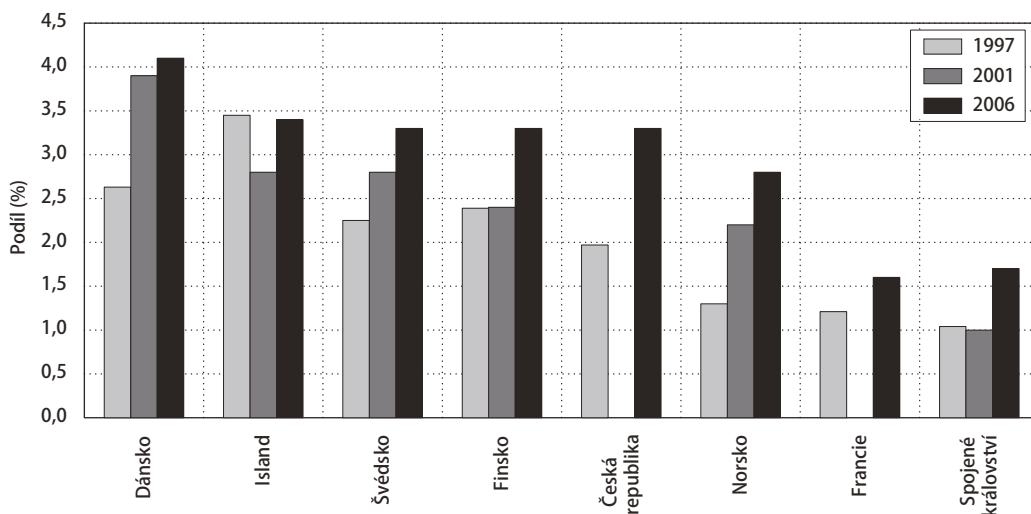
V souvislosti s neustále rostoucím věkem žen při porodu dítěte je očekáváno, že asistovanou reprodukci budou podstupovat stále starší ženy. Formování modelu pozdní plodnosti má celou řadu pozitivních, ale i negativních důsledků. Odkládání vlastní reprodukce do vyššího věku s sebou nese riziko, že se původně

**Graf 2: Počet cyklů asistované reprodukce na 1 milion obyvatel ve vybraných evropských zemích, 2006**  
 ART cycles per 1 million inhabitants in selected European countries, 2006



Pramen: ESHRE 2010.

**Graf 3: Vývoj podílu živě narozených dětí narozených po asistované reprodukci ve vybraných evropských státech, 1997, 2001 a 2006** | Trend in the share of live births born after the use of ART in selected European countries, 1997, 2001 and 2006



Pramen: ÚZIS, ESHRE 2001, 2005 a 2010.

plánované děti nenarodí nejen z důvodu nepříznivé osobní situace, ale také v důsledku nepřepokládaných problémů s otěhotněním. Průměrný věk žen při narození prvního dítěte v České republice dosud rostl a v současnosti dosahuje hodnoty 28 let. Nejvyšší průměrný věk prvorodiček blížící se hodnotě 30 let je zaznamenáván ve Spojeném království, Německu, Švýcarsku, Španělsku a Itálii. Goldstein (2006) odhadl, že průměrný věk prvorodiček může dosáhnout horního limitu 33 let. Lze tedy usoudit, že ve většině států se odklad rození dětí do vyššího věku žen ještě nezastavil. Tím se neustále zkracuje průměrná doba, která ženám zbývá na reprodukci, neboť biologický limit ženské reprodukce se do vyššího věku neposunuje. Současně pravděpodobnost přirozeného otěhotnění u ženy klesá s věkem a to výrazně především po dosažení věku 35 let. Výsledkem je rostoucí podíl žen, které se potýkají s neúspěšností při snaze o spontánní otěhotnění. Stále více párů musí počítat se zvyšující se dobou, než se jim podaří plánované početí, a stále přibývá párů, které vyhledávají lékařskou pomoc a využívají některé z metod asistované reprodukce. Rostoucí využívání asistované reprodukce je důsledkem

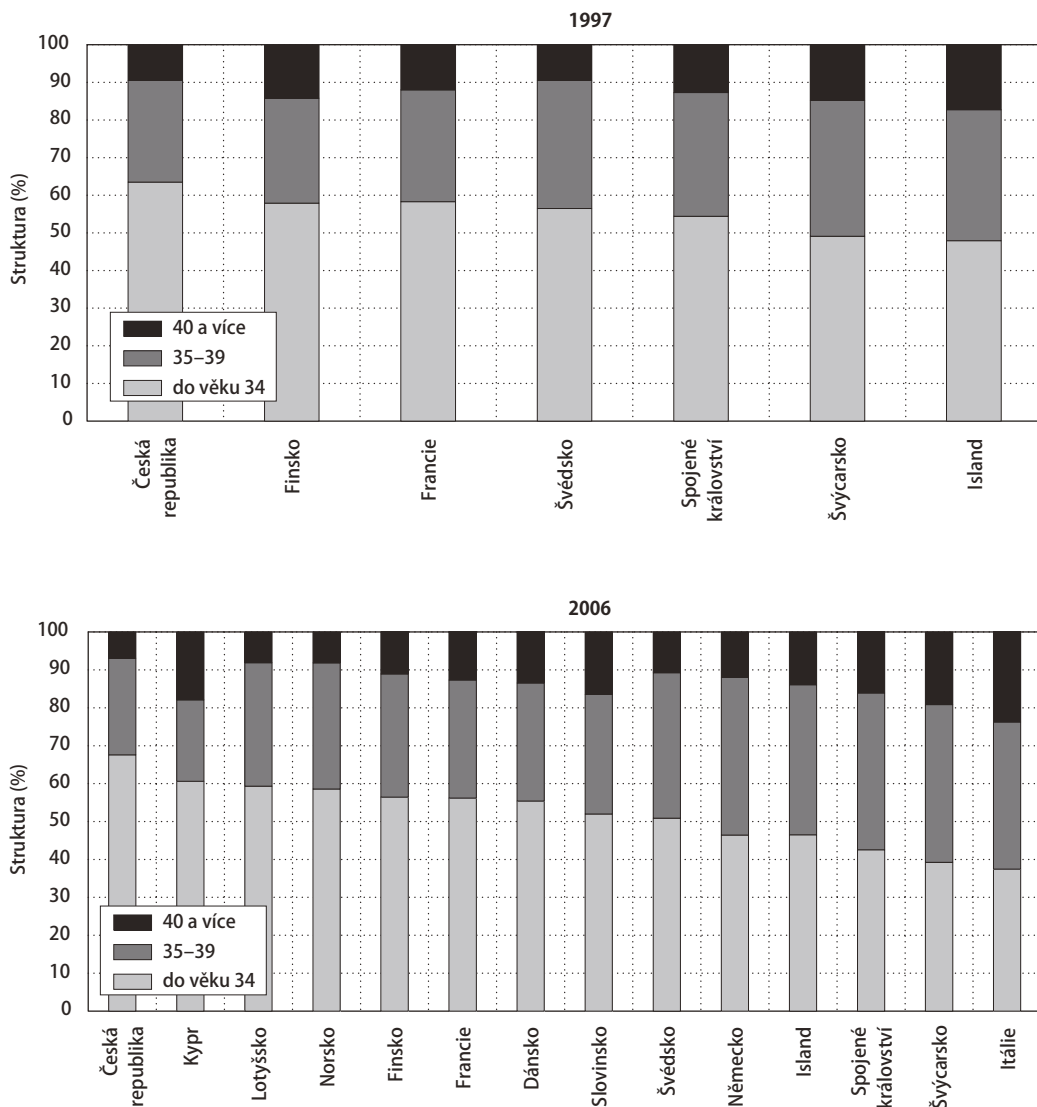
odkladu plodnosti do vyššího věku žen a předpokládá se, že k rostoucímu věku žen při porodu také přispívá.

Z grafů 4a a 4b je zřejmé, že ve všech státech s výjimkou České republiky se mezi roky 1997 a 2006 mírně zvýšil podíl starších žen mezi těmi, které asistovanou reprodukci podstoupily. K největšímu zvýšení podílu žen 35letých a starších došlo ve Spojeném království (z 46 % v roce 1997 na 57 % v roce 2006) a Švýcarsku (z 51 % v roce 1997 na 60 % v roce 2006). Kromě těchto dvou států, byla v roce 2006 více jak polovina žen využívající asistovanou reprodukci 35letých a starších ještě v Itálii (63 %), Německu (54 %) a na Islandu (54 %). Na příkladu srovnání věkové struktury žen, které podstoupily asistovanou reprodukci v roce 2006 v Dánsku a Spojeném království, se ukazuje, že větší podpora asistované reprodukce nemusí posilovat trend odkladu plodnosti do pozdějšího věku, jak se obávají Habbema *et al.* (2009). V Dánsku, kde je podpora asistované reprodukce ze strany zdravotních pojišťoven větší než ve Spojeném království, je průměrný věk žen podstupující IVF cyklus nižší. Tedy naopak, větší dostupnost asistované reprodukce může stimulovat páry, aby vyhledaly lékařskou pomoc dříve.

V odlišnostech ve věkové struktuře žen podstupujících asistovanou reprodukci v daných státech se promítají odlišné přístupy k léčbě a odlišné podmínky pro hrazení péče zdravotními pojišťovnami. Například „čekací lhůta“ před nastoupením léčby neplodnosti se může v různých státech pohybovat od jednoho roku

(např. v České republice) až do tří let (např. v Nizozemsku). Roli v rychlosti rozhodování o využití asistované reprodukce může také mít počet cyklů hrazených ze zdravotního pojištění (např. v Belgii 6 cyklů a v České republice pouze 3 cykly) nebo různý věkový limit žen, do kterého je úhrada poskytována

**Graf 4a, b: Věková struktura žen, které využily asistovanou reprodukci ve vybraných evropských státech, 1997 a 2006** | Age structure of women who used ART methods in selected European countries, 1997 and 2006



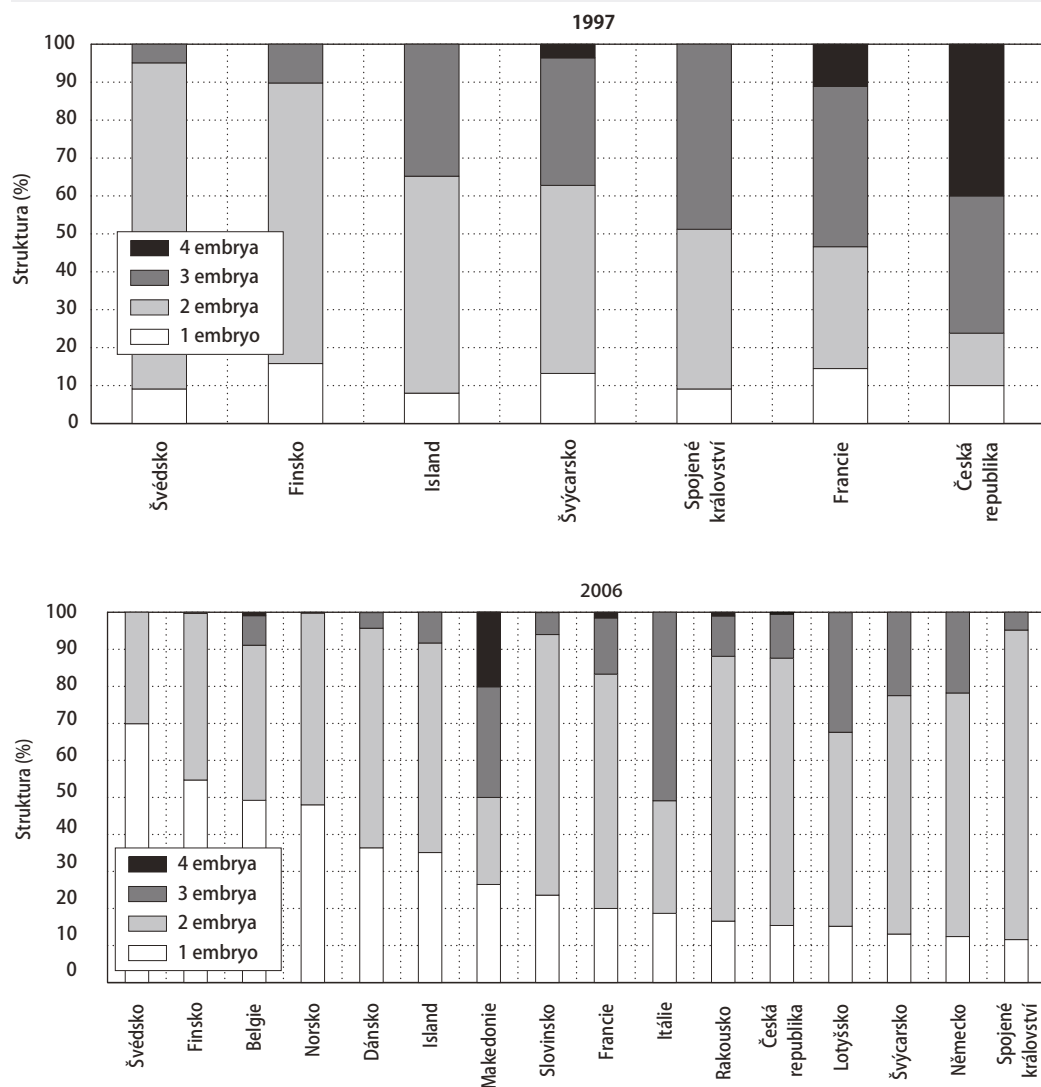
Pramen: ESHRE 2001 a 2010.

(např. do věku 43 let v Belgii a do 39 let v České republice). Pokud je hrazeno spíše méně cyklů a do nižšího věku jako v České republice, pak lze očekávat, že ženy méně váhají s využitím asistované reprodukce a podstupují léčbu spíše v mladším věku. Nicméně legálně je v České republice možné provést umělé oplodnění ženě v reprodukčním věku do 49 let.

### PŘEVAŽUJE TRANSFER DVOU EMBRYÍ

Nástup intenzivnějšího využívání technik asistované reprodukce s sebou zároveň přinesl zvýšené riziko vícečetného těhotenství, neboť se často přistupovalo k transferu tří či čtyř embryí. Teprve se zdokonalováním technik asistované reprodukce a zvyšováním úspěšnosti IVF začala postupně docházet ke snižování

**Graf 5a, b: Struktura transferů podle počtu embryí ve vybraných evropských státech, 1997 a 2006** | The structure of embryo transfers according to the number of embryos in selected European countries, 1997 and 2006



Pramen: ESHRE 2001 a 2010.

počtu transferovaných embryí do dělohy. Mezi státy, které poskytují statistická data, jsou stále zřetelné rozdíly v průměrném počtu transferovaných embryí, což odráží nejen různou úroveň vyspělosti poskytované péče, ale také odlišný přístup jednotlivých států k dané problematice. Jednotlivými státy jsou vydávána různá závazná i nezávazná doporučení pro IVF centra. Zároveň platná legislativa týkající se hrazení asistované reprodukce ze zdravotního pojištění může určité postupy zvýhodňovat.

Jak je patrné z grafu 5a v roce 1997 Česká republika patřila mezi státy s nejvyšším podílem transferů tří (36 %) a čtyř (40 %) embryí do dělohy. Teprve v roce 1998 vydala Sekce asistované reprodukce ČGPS doporučení nepřenášet více než tři embrya (Poláková, 2010). Zatímco ve Francii byla v té době ve více jak polovině případů transferována také tři nebo čtyři embrya, ve Švédsku či Finsku naopak podíl transferů tří embryí byl jen 10 % či nižší. Největší odlišnosti byly v podílu transferů dvou embryí. V České republice tvořily pouze 14 % na rozdíl od Švédska, kde byl zjištěn podíl 86 %. Následně byly v evropských státech zaznamenány dva odlišné trendy, ve kterých se do značné míry promítla různá legislativa týkající se podpory asistované reprodukce. Skandinávské země byly mezi prvními, které zavedly systémy výhodné pro transfer jednoho embrya, proto v těchto zemích došlo k výraznému zvýšení podílů transferů jednoho embrya. V roce 2006 převažovaly transfery jednoho embrya již ve Švédsku a Finsku (graf 5b). Těmto státům se významně přiblížila také Belgie, kde od roku 2003 legislativa významně nahraďuje růstu podílu přenosu pouze jednoho embrya.<sup>3)</sup> Česká republika stejně jako Francie, Německo či Spojené království, zaznamenala růst podílu transferů dvou embryí (z 14 % v roce 1997 na 72 % v roce 2006), zatímco podíl transferů jednoho embrya se zvýšil pouze nepatrně (z 10 % v roce 1997 na 15 % v roce 2006). V roce 2006 byl nejnižší podíl transferů jednoho embrya zjištěn ve Spojeném království (necelých 12 %). Důvodem je pravděpodobně doporučení přenášet dvě embrya. V některých státech jako je například Itálie, významný podíl stále tvoří transfery tří embryí. V Itálii je podle zákona možné

oplodnit maximálně tři embrya a všechna musí být transferována (Poláková, 2010).

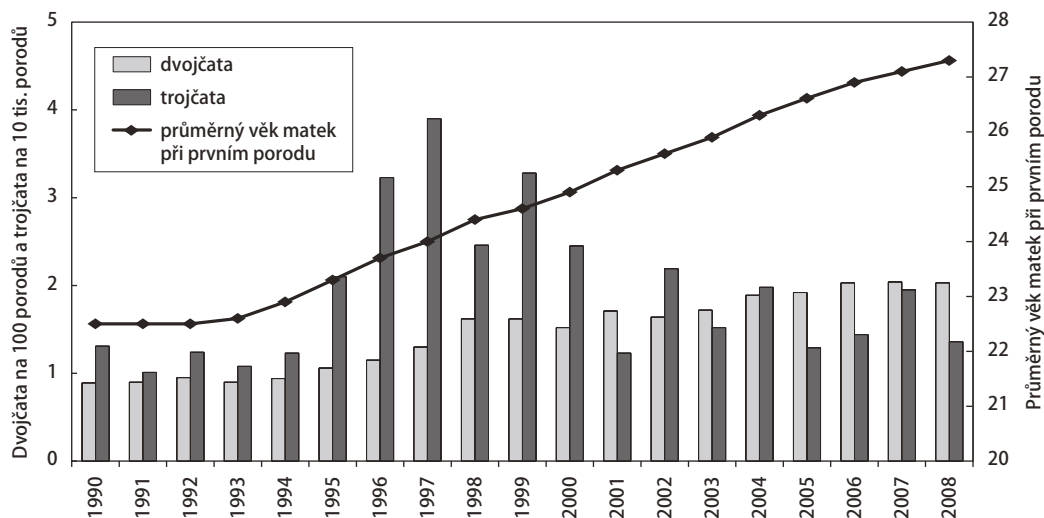
## PODÍL PORODŮ DVOJČAT SE STABILIZOVAL

Změny v počtech transferovaných embryí ovlivnily incidenci vícečetných porodů. V evropských státech s úplnou registrací údajů o asistované reprodukci bylo v roce 1997 zaznamenáno v průměru necelých 26 % porodů dvojčat a 4 % porodů trojčat ze všech porodů po IVF/ICSI (Nygren – Andersen, 2001). V souvislosti se snižováním počtu transferovaných embryí do dělohy došlo do roku 2006 ke snížení podílu porodů dvojčat po IVF/ICSI na méně než 20 % a podílu trojčetných porodů na 1 % (Mouzon et al., 2010). Situace v České republice se vyvíjela obdobně. Podíl porodů dvojčat se sice snížil nepatrně, a to z 27 % v roce 1997 na 24 % v roce 2007. Avšak dříve významný podíl porodů trojčat a čtyřčat ze všech porodů po IVF/ICSI (11,5 % v roce 1997) byl téměř eliminován (0,2 % v roce 2007). V současné době tvoří jednočetné porody v České republice více jak tři čtvrtiny ze všech porodů po IVF/ICSI.

Podíl vícečetných porodů na všech porodech živých dětí v České republice se za poslední dvě desetiletí zvýšil. Na tomto trendu se podílel především růst využívání metod IVF/ICSI programu. Nicméně nelze opomenout ani vliv zvyšujícího se věku matek či využívání jiných metod léčby sterility jako je indukce ovulace a stimulace ovulace v kombinaci s intrauterinní inseminací. V populaci všech živě narozených dětí v České republice podíl dvojčat na 100 porodů plynule rostl především v letech 1995–2005 a v posledních letech se stabilizoval kolem hodnoty 2 porody dvojčat na 100 porodů (graf 6). Jestliže pravděpodobnost vzniku spontánního dvoučetného těhotenství je přibližně jednocetná, pak v současné době v České republice připadá na jedno spontánní dvoučetné těhotenství jedno další po nějaké formě léčby sterility. Krátkodobý prudký vzestup podílu porodů trojčat v druhé polovině 90. let souvisel s rychlým nárůstem využívání IVF metody. V roce 1997 byly zaznamenány

<sup>3)</sup> V Belgii je od roku 2003 hrazeno šest cyklů IVF/ICSI + KET, ale pouze za podmínky, že žena mladší 36 let dostane v prvním cyklu IVF vždy jen jedno embryo nezávisle na jeho kvalitě.

**Graf 6: Vývoj incidence vícečetných porodů a průměrného věku matek při prvním porodu v České republice, 1990–2008** | Trend in the incidence of multiple births and the average age of mothers at first birth in the Czech Republic, 1990–2008



Pramen: ČSÚ.

dokonce čtyři porody trojčat na 10 000 porodů, což bylo odrazem již výše uvedené skutečnosti, že třem čtvrtinám žen podstupujících mimotělní oplodnění byly v té době do dělohy transferovány tři nebo čtyři embrya. V souvislosti s omezením počtu transferovaných embryí v posledním desetiletí se podíl porodů trojčat na všech porodech živých dětí v České republice opět snížil a nepatrně převyšuje pravděpodobnost vzniku spontánního trojčetného těhotenství, tj. jeden porod trojčat na 10 000 porodů.

## STRATEGIE TRANSFERU JEDNOHO EMBRYA

Do jaké míry se převládajícím trendem ve většině zemí stane snaha zavádět pouze jedno embryo, významně závisí na změně zákonů a možnostech úhrady asistované reprodukce ze zdravotního pojištění. Věk ženy a počet prodělaných IVF cyklů jsou hlavní faktory pro volbu transferu jednoho embrya. Schopnost otěhotnění klesá po dosažení věku 35 let a s počtem prodělaných IVF cyklů. Poslední výzkumy doporučují, že pro ženy mladší 36 let by preferovanou volbou měl být transfer jednoho embrya v prvním i druhém cyklu léčby, avšak

za předpokladu dostatečného množství kvalitních embryí. Pro ženy ve věku 37–39 let lze častěji očekávat, že efektivnější je zavedení dvou embryí (*Scotland et al.*, 2011). Jak uvádí *Středa* (2007) strategie transferu jednoho embrya zahrnující transfer jednoho čerstvého embrya, a pokud nedojde těhotenství, i kryotransfer jednoho embrya, vede k pravděpodobnosti porodu živého dítěte srovnatelné s transferem dvou embryí a významně snižuje riziko vícečetného těhotenství. Z ekonomického hlediska jsou krátkodobé náklady dané vyšším počtem transferů embryí vyváženy mnohem nižšími náklady na narozené děti v dlouhodobé perspektivě (*Poláková*, 2010). Na základě jednoznačně ekonomických výhod by mělo být v zájmu státu i pojišťoven motivovat IVF centra i pacientky k přenosu pouze jednoho embrya v programu IVF.

Vícečetné těhotenství je rizikové jak pro matku, tak pro dítě. Je uváděno několikanásobně vyšší riziko předčasného porodu a s tím spojené vyšší riziko výskytu vrozené vývojové vady (*Poláková*, 2010). Nelze opomíjet psychologická rizika spojená s narozením vícčetat. Ukazuje se, že počet narozených vícčetat se zvýšil také v souvislosti s tím, že většina párů se chce vyhnout opakovanému užívání asistované reprodukce,

a proto si přejí transfer maximálně možného počtu embryí (Bes *et al.*, 2011). Podle nedávné studie si téměř 60 % žen podstupující asistovanou reprodukci přálo více dvojčata než jedináčka (Hojgaard *et al.*, 2007). Důvodem je často špatná snášenlivost léčby neplodnosti pomocí mimotělního oplodnění a skutečnost, že se jedná a značně stresující záležitost. Avšak i těhotenství dvojčat je vždy rizikové, rodí se v průměru o tři týdny dříve a mají nižší porodní váhu. Ve státech, kde neplatí závazná pravidla pro počet transferovaných embryí v IVF programu, se rozhoduje o počtu transferovaných embryí v daném IVF centru. Jak data za Českou republiku potvrzují, jsou v praxi českých IVF centrech většinou aplikovány transfery dvou embryí. Přitom se často jedná o pacientky mladší 35 let, tedy ženy, které mohou splňovat podmínky pro transfer jednoho embrya. Vzhledem k tomu, že věk je uváděn jako klíčový faktor pro výběr patientek vhodných pro transfer jednoho embrya, je v České republice ve srovnání s ostatními zeměmi největší potenciál pro růst podílu transferu jednoho embrya na všech mimotělních oplodnění. Nová legislativa v České republice platná od 1. 4. 2012 stimuluje k přenosu pouze jednoho

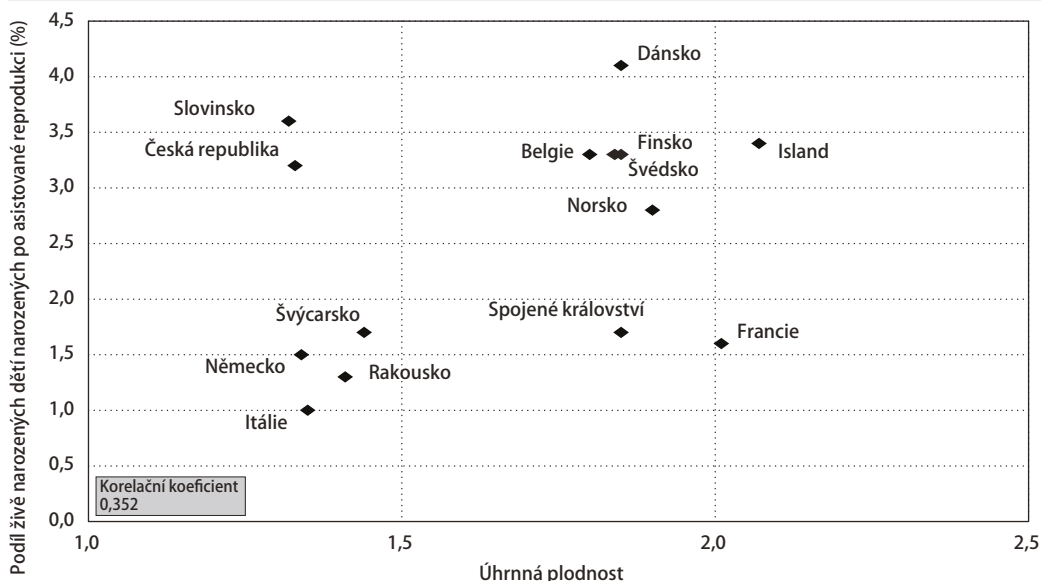
embrya v prvních dvou cyklech. Při dodržení těchto podmínek se v případě potřeby pojišťovna podílí na úhradě i čtvrtého cyklu IVF.

## DEMOGRAFICKÝ POTENCIÁL ASISTOVANÉ REPRODUKCE

V souvislosti s neustále rostoucím počtem párů podstupujících nějakou formu léčby neplodnosti se objevují diskuze, do jaké míry by se mělo uvažovat o podpoře asistované reprodukce v rámci opatření státu přijímaných na podporu porodnosti. Data z roku 2002 naznačovala, že existuje pozitivní korelace mezi úhrnnou plodností a počtem IFV cyklů na 1 milion obyvatel, tzn. čím vyšší počty realizovaných IVF cyklů v daném státě, tím vyšší úhrnná plodnost (Sunde, 2007). Poslední data z roku 2006 potvrzují, že intenzivněji se asistovaná reprodukce rozšířila ve státech s nízkou úhrnnou plodností a tím měla větší demografický dopad (Kocourková – Fait, 2009). Jednalo se o Českou republiku a Slovinsko (graf 7).

Překvapivě však neplatí, že vyšší podíl dětí narozených po asistované reprodukci je v zemích s nejvyšší

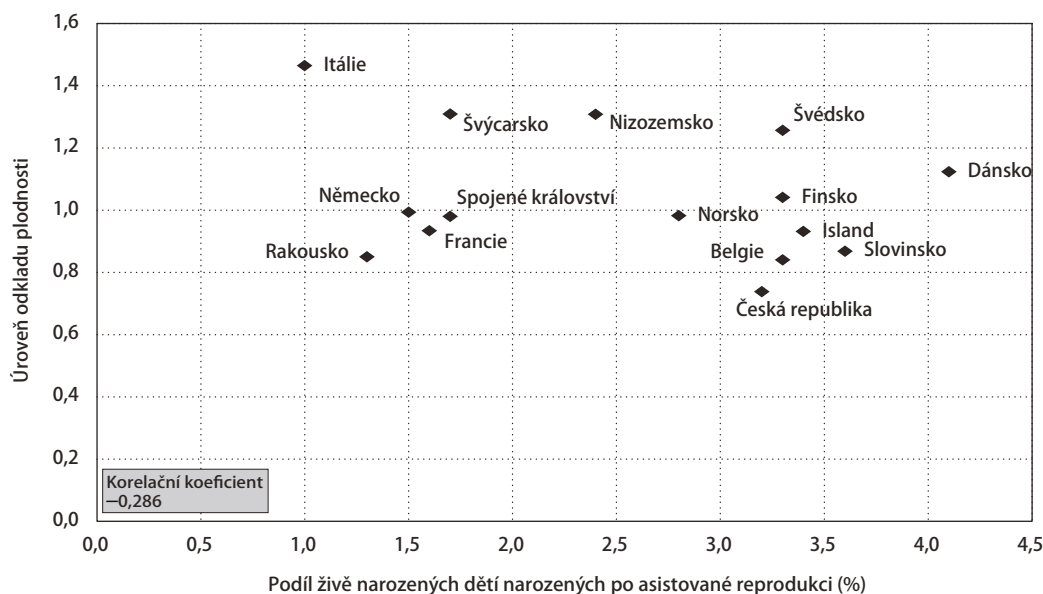
**Graf 7: Vybrané evropské státy podle úhrnné plodnosti a podílu živě narozených dětí narozených po asistované reprodukci, 2006** | Selected European countries by total fertility rate and share of live births born after using ART, 2006



Pramen: Eurostat, ESHRE 2010.



**Graf 8: Vybrané evropské státy z hlediska podílu živě narozených dětí narozených po asistované reprodukci a úrovně odkladu plodnosti, 2006** | Selected European countries by the share of live births born after using ART and the fertility postponement rate, 2006



Pramen: Eurostat, ESHRE 2010.

Poznámka: Úroveň odkladu plodnosti je měřena podílem míry plodnosti žen ve věku 30+ a míry plodnosti žen věku 20–29 let. Hodnota vyšší než 1 znamená, že celková plodnost žen ve věku 30 a starších dosahuje vyšší úrovně než plodnost žen ve věku 20–29 let.

úrovni odkladu plodnosti žen do vyššího věku (graf 8). Důležitou roli pravděpodobně sehrává pokles úspěšnosti mimotělního oplodnění se zvyšujícím se věkem žen. Významnější demografický efekt by tedy mohlo mít zlepšení míry úspěšnosti asistované reprodukce u žen ve věku 40 let a starších. Demografický význam má spíše včasné využití možností asistované reprodukce.

Česká republika patří mezi státy s nejnižším zastoupením starších žen na IVF/ICSI programech. Z více než 65 % se jedná o ženy mladší 35 let, které metody asistované reprodukce v ČR využívají. Ve srovnání s ostatními věkovými skupinami žen v České republice zaznamenaly ženy ve věku 30–34 let největší nárůst intenzity plodnosti a nejvíce tím přispěly k růstu celkové úrovně plodnosti v posledních pěti letech. Lze se tedy oprávněně domnívat, že na daném vývoji se růst využívání asistované reprodukce také podílel.

## ZÁVĚR

Asistovaná reprodukce je sice osobní záležitostí každého páru, avšak v důsledku jejího intenzivnějšího rozšíření v posledním desetiletí získala nový společenský význam. Počty dětí narozených po mimotělním oplodnění nebo po aplikaci jiných metod léčby neplodnosti nejsou v kontextu současného populačního vývoje České republiky zanedbatelné. V evropském srovnání patří naše země ke státům s vyšším podílem dětí narozených po asistované reprodukci. Vzhledem k nízké úrovni plodnosti je rostoucí využívání asistované reprodukce důležité pro stabilizaci konečné plodnosti v České republice.

Demografický potenciál asistované reprodukce do značné míry závisí na její dostupnosti pro širší veřejnost. Klíčová je role zdravotní politiky a to jak v popularizaci léčby neplodnosti, tak v nastavení podmínek pro její realizaci (Kocourková, 2011). Míra

kompensace plodnosti ve vyšším věku žen souvisí s tím, jak a do jakého věku ženy se pojiřtovna podílí na úhradě nákladů. Spíše nízký věkový limit žen pro úhradu nákladů spojený s omezeným počtem hrazených cyklů v České republice přispíval k relativně

mladé věkové struktúře žen podstupující asistovanou reprodukci. Z tohoto důvodu se zatím v České republice neprokázalo, že intenzivnější využívání asistované reprodukce posiluje trend odkladu rodičovství do vyššího věku.

## Literatura

- Andersen, A. N. – Gianaroli, L. – Felberbaum, R. et al. 2005. Assisted reproductive technology in Europe, 2001. Results generated from European registers by ESHRE. *Human Reproduction*, 20(5), s. 1158–1176.
- Bes, M. D. R. – Gutierrez-Maldonado, J. – Gris-Martinez, J. M. 2011. Comparative study of the psychosocial risks associated with families with multiple births resulting from assisted reproductive technology (ART) and without ART. *Fertility and Sterility*, 96(1), s. 170–174.
- Billari, F. C. – Kohler, H.-P. – Andersson, G. – Lundström, H. 2007. Pushing the limit: long term trends in late fertility in Sweden. *MPIDR Working paper*, No. 2007-004.
- Burcin, B. – Caithamlová, E. – Kučera, T. et al. 2004. Demografické souvislosti asistované reprodukce v České republice a na Slovensku. Česko-slovenská konference reprodukční gynekologie, Brno 24.–25. 11. 2004. *Praktická gynekologie*, 8(5), s. 11–12.
- Česká republika. 1997. Zákon č. 48 ze dne 7. března 1997 o veřejném zdravotním pojiřtění. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1997, částka 16, s. 1185–1264.
- Česká republika. 2011. Zákon č. 373 ze dne 6. listopadu 2011 o specifických zdravotních službách. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2011, částka 131, s. 4802–4838.
- Dondorp, W. – de Wert, G. 2011. Innovative reproductive technologies: risks and responsibilities. *Human Reproduction*, 26(7), s. 1604–1608.
- Goldstein, J. R. 2006. How late can first births be postponed? Some illustrative population-level calculations. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2006, s. 153–165.
- Grant, J. C. – Hoorens, S. – Gallo, F. – Cave, J. A. K. 2006. Should ART be part of a population policy mix? A preliminary assessment of the demographic and economic impact of assisted reproductive technologies. *RAND Europe Documented Briefings*. Dostupné z: <[http://www.rand.org/pubs/documented\\_briefings/2006/RAND\\_DB507.pdf](http://www.rand.org/pubs/documented_briefings/2006/RAND_DB507.pdf)>.
- Habbema, J. D. F. – Eijkemans, M. J. C. – Nargund, G. – Beets, G. – Leridon, H. – te Velde, E. R. 2009. The effect of in vitro fertilization on birth rates in western countries. *Human Reproduction*, 24(6), s. 1414–1419.
- Hojgaard, A. – Ottosen, L. D. – Kesmodel, U. et al. 2007. Patient attitudes towards twin pregnancies and single embryo transfer – a questionnaire study. *Human Reproduction*, 22(10), s. 2673–2678.
- Hoorens, S. – Gallo, F. – Cave, J. A. K. – Grant, J. C. 2007. Can assisted reproductive technologies help to offset population ageing? An assessment of the demographic and economic impact of ART in Denmark and UK. *Human Reproduction*, 22(9), s. 2471–2475.
- Hourvitz, A. – Machtinger, R. – Maman, E. et al. 2009. Assisted reproduction in women over 40 years of age: how old is too old? *Reproductive Biomedicine online*, 19(4), s. 599–603.
- Kocourková, J. – Fait, T. 2009. Can increased use of ART retrieve the Czech Republic from the low fertility trap? *Neuroendocrinology Letters*, 30(6), s. 739–748.
- Kocourková, J. 2011. Demografické přínosy asistované reprodukce v ČR. *Praktická gynekologie*, 15(1), s. 22–27.
- Leridon, H. 2004. Can assisted reproduction technology compensate for the natural decline in fertility with age? A model assessment. *Human Reproduction*, 19(7), s. 1549–1554.
- Mouzon, J. – Goossens, V. – Bhattacharya, S. et al. 2010. Assisted reproductive technology in Europe, 2006. Results generated from European registers by ESHRE. *Human Reproduction*, 25(8), s. 1851–1862.
- Nygren, K. G. – Andersen, A. N. 2001. Assisted reproductive technology in Europe, 1997. Results generated from European registers by ESHRE. *Human Reproduction*, 16(2), s. 384–391.
- Poláková, M. 2010. Elektivní single embryo transfer. *Praktická gynekologie*, 2010(3), s. 128–132.

- Scotland, G. S. – McLernon, D. – Kurinczuk, J. J. et al. 2011. Minimising twins in in vitro fertilisation: a modelling study assessing the cost, consequences and cost-utility of elective single versus double embryo transfer over a 20-year time horizon. *BJOG: An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 118(9), s. 1073–1083.
- Schmidt, L. – Andersen, A. N. 2007. What is a baby-friendly policy? Is everything there? *Pharmaceuticals Policy and Law*, 9(1–2), s. 69–78.
- Sobotka, T. – Hansen, M. A. – Jensen, T. K. – Pedersen, A. T. – Lutz, W. – Skakkebaek, N. E. 2008. The contribution of ART to completed fertility: an analysis of Danish data. *Population and Development Review*, 34(1), s. 79–101.
- Středa, R. 2007. Elective single embryo transfer (e SET) – transfer jednoho embrya – cesta ke snížení rizika vícečetného těhotenství. *Česká gynekologie*, 72(6), s. 393–396.
- Sunde, A. 2007. Europe's declining population and the contribution of ART. *Pharmaceuticals Policy and Law*, 9(1–2), s. 79–90.
- ÚZIS. 2011. Národní registr asistované reprodukce ČR.
- Žáčková, T. – Mardešič, T. – Kučera, T. 2005. Úspěšnost mimotělního oplodnění a demografické aspekty neplodnosti v ČR. *Sanquis*, 39, s. 34–39.

Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení projektu č. P404/12/1097 „Stane se nízká plodnost v České republice trvalým reprodukčním modelem?“ a výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

## JÍŘINA KOCOURKOVÁ

působí jako odborná asistentka na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Dlouhodobě a systematicky se zabývá výzkumem populačního klimatu a vlivem rodinné politiky na vývoj plodnosti. Dále se zaměřuje na podmíněnosti přeměny reprodukčního chování české populace a nové aspekty plánovaného rodičovství. V současné době je řešitelkou projektu Grantové agentury ČR s názvem „Stane se nízká plodnost v České republice trvalým reprodukčním modelem?“. Je členkou mezinárodní pracovní skupiny Leave Policies and Research. V rámci této spolupráce se autorsky podílela na knize Kamerman, S. B. – Moss, P. (ed.). *The politics of parental leave policies: Children, parenting, gender and labour market* vydané v nakladatelství Bristol: The Policy Press.

## BORIS BURCIN

je absolventem Univerzity Karlovy v Praze, oboru ekonomická a sociální geografie na její Přírodovědecké fakultě, kde také od roku 1990 působí jako odborný asistent na katedře demografie a geodemografie. Akademickou dráhu nastoupil po dvouleté praxi na poli demografické statistiky v tehdejší Federálním statistickém úřadu. Zabývá se otázkami úmrtnosti a prognózováním populačního vývoje a je spoluautorem řady demografických studií analytického i prognostického zaměření pro řídicí a plánovací praxi. Ve své specializaci se také podílí na výuce demografických kurzů pro zahraniční posluchače. Je spoluautorem SW aplikace pro konstrukci úmrtnostních tabulek DeRaS (<http://deras.natur.cuni.cz>).

---

## SUMMARY

Recently a rise in the share of children born after the use of ART has been registered in the Czech Republic similar to Belgium or Scandinavian countries.

However, the Czech Republic registered only half the number of ART cycles per million inhabitants than in those countries. As the estimated average

number of cycles suggests, the need for fertility treatment has not yet been met in the Czech Republic. Moreover, due to the continuous postponement of childbearing until women are older, the demand for ART treatment will be even higher in the near future and will probably result in the need of more than 2 500 cycles per million inhabitants in the Czech Republic.

The increasing use of ART has had some demographic outcomes. Although experts are not consensual on their assessment of the possible demographic impact of the increased support of ART in European countries, no one denies the contribution of ART to stabilising the completed fertility rate. Surprisingly, a larger share of children born after the use of ART was not found in the countries with the highest level of fertility postponement. The increased use of ART could be expected to have some demographic impact in the countries where couples are encouraged to seek help sooner rather than later. The largest share of older women (aged 35 and over) seeking IVF methods is found in Italy (63%), Switzerland (60%), and the United Kingdom (57%). These countries had

somewhat lower numbers of ART cycles per a year compared to Denmark, Iceland or the Czech Republic. The Czech Republic ranks among countries with the smallest share of older women seeking for fertility treatment. More than 65% of Czech women who use IVF treatment are under the age of 35. A key role in the availability of assisted reproduction for the public appears to be played by the National Health System's coverage of ART. In the Czech Republic health insurers cover only three cycles for a woman up to the age of 39, which probably contributed to the relatively younger age structure of women seeking ART treatment. In addition, an increase in multiple pregnancy rates has been registered since the mid-1990s due to the common practice of transferring two or more embryos to a woman's uterus. Recently a trend towards the transfer of fewer embryos has been apparent in all European countries. In the Czech Republic twin transfers have prevailed, as an increase was observed in the share of twin transfers from 14% in 1997 to 72% in 2006. By contrast, single embryo transfers have become characteristic particularly for Sweden, where they comprised 86% of all transfers in 2006.

## SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Ročník 48, číslo 4, 2012

### STATI

**Josef Bernard | str. 613** Individuální charakteristiky kandidátů ve volbách do zastupitelstev obcí a jejich vliv na volební výsledky

**Kateřina Zábřodská, Petr Květon | str. 641** Šikana na pracovišti v prostředí českých univerzit: výskyt, formy a organizační souvislosti

**Zdeněk R. Nešpor | str. 669** Studium a studenti sociologie v Československu před nástupem komunistického režimu

**Marta Hirschová, Martin Kreidl | str. 697** Vliv počtu sourozenců na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost v ČR

**Dana Hamplová | str. 737** Zdraví a rodinný stav: dvě strany jedné mince?

**Arnošt Veselý | str. 757** Institucionalizace neodpovědnosti, efektivity, nebo konformity? Reformy organizací veřejných služeb v teorii akontability

### Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel. 800 300 302, e-mail: predplatne@prstc-p.cpost.cz nebo Sociologický časopis/Czech Sociological review – Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 210 310 217, +420 210 310 218, e-mail: Monika.Kuzelova@soc.cas.cz

# DEKOMPOZICE ZMĚN PRŮMĚRNÉHO VĚKU MATKY PŘI NAROZENÍ DÍTĚTE V ČESKÉ REPUBLICCE OD ROKU 1950<sup>1)</sup>

Olga Sivková – Klára Hulíková Tesárková

## DECOMPOSITION OF THE MEAN AGE OF MOTHERS AT CHILDBIRTH IN THE CZECH REPUBLIC SINCE THE YEAR 1950

The main goal of the article is to examine changes in the mean age of mothers at childbirth using data available on the Czech Republic for the period 1950–2011 drawn from the Human Fertility Database and the Czech Statistical Office. Therefore, besides describing developmental trends in the average age of women at birth, the article applies the method of decomposition, breaking down the difference between two means into the timing effect and the effect of the fertility structure according to birth order. The article also discusses the issue of tempo-adjusted period measures of fertility, which are constructed to eliminate the distortion caused by the postponement (or timing in general) of childbearing.

**Keywords:** mean age at birth, total fertility rate, method of decomposition, timing effect, effect of fertility structure, Czech Republic

Demografie, 2012, 54: 264–279

### ÚVOD

Průměrný věk matky při narození dítěte patří k základním demografickým ukazatelům vývoje plodnosti, který také charakterizuje průměrnou délku ženské generace. Často je rostoucí hodnota toho ukazatele v ekonomicky rozvinutých zemích světa dáována do souvislosti s nízkou úrovní úhrnné plodnosti a časováním rození dětí.<sup>2)</sup> Ačkoliv odložení narození dítěte do vyššího věku ženy nepochybně

průměrný věk ovlivňuje, jak se pokusíme v následujícím textu doložit, nemusí to být faktor jediný. Hodnota ukazatele v průřezovém pohledu totiž odpovídá odhadu věku ženy při narození dítěte za podmínky zachování dané úrovně plodnosti v celé délce jejího reprodukčního období. Cílem příspěvku je na datech z Human Fertility Database<sup>3)</sup> a Českého statistického úřadu pro Českou republiku ilustrovat základní složky, které se odrážejí ve změnách hod-

<sup>1)</sup> Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení projektu č. P404/12/1097 „*Stane se nízká plodnost v České republice trvalým reprodukčním modelem?*“.

<sup>2)</sup> Nicméně lze najít země nebo období tomuto trendu odporující, např. státy západní a severní Evropy vykazují v posledních letech vyšší úroveň plodnosti a zároveň i vyšší průměrný věk matek v porovnání se zeměmi ve východní části kontinentu.

<sup>3)</sup> Human Fertility Database je společným projektem Max Planck institutu pro demografický výzkum v Rostocku a Vídeňského demografického institutu. Jeho cílem je volně zpřístupnit detailní a kvalitní průřezová i kohortní data pro usnadnění výzkumu změn a mezinárodních rozdílů plodnosti v minulosti i současnosti ([www.humanfertility.org](http://www.humanfertility.org)).

noty průměrného věku matky při narození dítěte od roku 1950 do 2011.

Průměrný věk žen při narození dítěte v České republice vzrostl mezi roky 1950 a 2011 o 2,43 roku (např. graf 5). Zatímco v roce 1950 hodnota odpovídala 27,26 rokům, v roce 2011 se přiblížila k 30 letům. Nicméně tento nárůst nebyl lineární. Průměrný věk se od počátku padesátých let snižoval k minimální hodnotě 24,55 let v roce 1984. Devadesátá léta dvacátého století jsou pak v České republice charakterizována nejen pádem komunistického režimu a ekonomickou transformací, ale i změnami v reprodukčním chování a nárůstem průměrného věku žen při narození dítěte. V roce 1989 se průměrný věk matek rovnal 24,76 letům, přičemž během následujících dvaadvaceti let se zvýšil o 4,93 roku.

Výrazné změny jsou patrné i v hodnotách ukazatele úhrnné plodnosti (graf 2). V roce 1950 se úhrnná plodnost rovnala 2,80 dítěte na ženu. Nicméně poté se její úroveň, s výjimkou počátku šedesátých a sedmdesátých let, kdy byla realizována některá opatření populační a rodinné politiky,<sup>4)</sup> začala snižovat. Průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu byl pod hodnotou prosté reprodukce již před rokem 1989, avšak v průběhu devadesátých let úhrnná plodnost klesla dokonce pod 1,50 dítěte na ženu. Nejnižší hodnoty pouhých 1,13 dítěte na ženu bylo dosaženo v roce 1999, čímž bylo překonáno dosavadní dlouhodobé minimum z roku 1936.<sup>5)</sup> V současnosti se Česká republika i přes nedávný nárůst úhrnné plodnosti řadí mezi země spíše s velmi nízkou hodnotou tohoto ukazatele.

V odborné literatuře jsou změny ve vývoji plodnosti nejčastěji vysvětlovány třemi teoretickými koncepty: **Druhým demografickým přechodem** autorů Lesthaegha a van de Kaa, který zmiňuje změnu v hodnotových systémech (Lesthaeghe a kol., 2004,

2006; van de Kaa, 2002), **Posunem životních startů**<sup>6)</sup> Kohlera a kol. (2002) zahrnující jak sociální, tak ekonomické faktory, a **Hypotézou ekonomické krize** specifikovanou OSN, která dává vývoj plodnosti do souvislosti s ekonomickou transformací (UN ECE, 2000; Sivková, 2011).

Popsané změny ve vývoji průměrného věku matky při narození dítěte lze podrobněji zkoumat i podle jednotlivých pořadí narozeného dítěte<sup>7)</sup> (dále v textu značeno jako  $MAB_i(t)$ , **Mean age at birth**, kde  $i$  je hodnota zkoumaného pořadí narozeného dítěte a  $t$  studovaný kalendářní rok), tedy

$$MAB_i(t) = \frac{\sum_x x_c * f_x^{red,i}(t)}{\sum_x f_x^{red,i}(t)}$$

$x_c$  je střed uvažovaného věkového intervalu a  $f_x^{red,i}(t)$  jsou redukované míry plodnosti podle věku počítané jako podíl živě narozených v daném pořadí  $i$  a věku matky  $x$  ( $N_x^i(t)$ ) a počtu žen v odpovídajícím věku bez rozlišení počtu jejich dětí ( $P_x^F(t)$ ),

$$f_x^{red,i}(t) = \frac{N_x^i(t)}{P_x^F(t)}$$

Ačkoliv trend vývoje průměrných věků žen při narození dítěte dle pořadí v období 1950–2011 se výrazně neliší od vývoje celkového průměru (graf 1), patrný je nárůst průměrného věku matek při narození prvního dítěte ve srovnání s průměrem pro čtvrté a páté pořadí, a to především v devadesátých letech dvacátého století. Zatímco v roce 1950 průměrné věky dle pořadí spadaly do intervalu 23–35 let, do roku 2011 se rozpětí zúžilo o pět let na 27–34 let. Z uvedeného je zřejmé, že dochází ke změně časování narození dětí především nižších pořadí.

<sup>4)</sup> V šedesátých letech se rozšířil okruh pracujících, kterým byly vypláceny přídatky na děti, vstoupil v platnost zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, zavedly se slevy na bydlení ve státních bytech a odchod žen do důchodu dle počtu dětí, byla prodloužena mateřská dovolená na 26 týdnů. V sedmdesátých letech byl zaveden rodičovský příspěvek a půjčky se státním příspěvkem pro mladé manželé.

<sup>5)</sup> 1,36 dítěte na ženu.

<sup>6)</sup> V originále The Postponement transition.

<sup>7)</sup> Jedná se o pořadí z celkového počtu živě i mrtvě narozených dětí dané ženě, přičemž při výpočtu měr plodnosti podle věku a pořadí užívaných v rámci celého následujícího textu jsou užívány míry redukované (nepodmíněné), kdy ve jmenovateli jsou uvažovány počty všech žen daného věku bez rozlišení počtu dětí (Jasilioniene a kol., 2012). Tyto míry jsou také využity v případě výpočtu průměrného věku matky podle pořadí narozeného dítěte (tamtéž), bližší popis je uveden i v další části tohoto článku.

Výraznější fluktuace vývoje ve sledovaném období jsou patrné u úhrnné plodnosti dle pořadí (graf 2; značeno jako  $TFR_i(t)$ , **Total fertility rate**, kde  $i$  je stejně jako v celém textu pořadí narozeného dítěte a  $t$  studovaný kalendářní rok). K jejímu výpočtu byly opět užity redukované míry plodnosti ( $f_x^{red,i}(t)$ ):

$$TFR_i(t) = \sum_x f_x^{red,i}(t)$$

V padesátých letech hodnoty úhrnné plodnosti jednotlivých pořadí, i přes navýšení ukazatele pro první a druhé pořadí mezi roky 1953–1957, klesaly. Zatímco zvýšení plodnosti v první polovině šedesátých let je ještě patrné u všech úhrnných plodností dle pořadí, propopulační opatření sedmdesátých let se nepromítla do vývoje úhrnné plodnosti pátého a vyššího pořadí. Nejvíce však opatření sedmdesátých let ovlivnila úhrnnou plodnost druhého pořadí, která se přiblížila k hodnotě jednoho dítěte na ženu. V osmdesátých letech hodnoty úhrnné plodnosti dle pořadí klesaly nebo stagnovaly, přičemž v devadesátých letech je pak dokumentován výrazný pokles úhrnné plodnosti především prvního a druhého pořadí. Úhrnná plodnost prvního pořadí klesla z 0,90 dítěte na ženu v roce 1989 na 0,53 dítěte na ženu v roce 2000 s minimem v roce 1996 a úhrnná plodnost druhého pořadí klesla z hodnoty 0,72 na 0,43 dítěte na ženu ve stejném období s tím, že opětovný růst hodnoty byl zaznamenán až v roce 2003. V současnosti je úhrnná plodnost vyšších pořadí na velmi nízkých úrovních, které jen nepatrně ovlivňují změny v celkové úhrnné plodnosti.

Jak již bylo zmíněno výše, výše popsané trendy a především pak výpočty prováděné v další části článku jsou založeny na využití redukovaných měr plodnosti (měr druhé kategorie). Míry první kategorie (tedy specifické míry plodnosti, kde ve jmenovateli jsou ženy s odpovídajícím počtem dětí, tj. u měr prvního pořadí by byl počet narozených prvního pořadí vztažen k počtům bezdětných žen, atd.) jsou teoreticky považovány za správnější, neboť jejich čitatel i jmenovatel je z obsahového hlediska v souladu, zatímco míry druhé kategorie mohou být ovlivněny strukturou populace žen podle počtu narozených dětí (*Jasilioniene a kol.*, 2012). Navzdory formální správnosti měr první kategorie, jsou redukované míry v analýze plodnosti užívány zcela běžně. Důvodem je především jejich nižší datová náročnost (není nutné znát strukturu popu-

lace žen podle věku a počtu dětí, která ve většině případů není k dispozici z jiného zdroje než ze Sčítání lidu).

Míry první kategorie představují vstupní údaje pro výpočet průřezové tabulky plodnosti, ze které lze opět určit (kromě jiných ukazatelů) průměrný věk matky při narození dítěte  $i$ -tého pořadí (značeno jako  $TMAB_i(t)$ , **Table mean age at birth**) počítaný jako vážený průměr, kde vahami jsou tabulkové počty narozených v rozlišení podle pořadí (*Jasilioniene a kol.*, 2012). Významnost rozdílu výpočtu průměrných věků matky při narození dítěte v obou případech (tj. výpočet vycházející jak z redukovaných měr, tak z tabulek plodnosti zkonstruovaných na základě měr první kategorie) je ilustrována na grafu 1. Zatímco pro všechna pořadí narozených (kromě nejvyššího) lze hodnoty průměrného věku matky při narození dítěte počítané z měr druhé kategorie považovat za téměř vyrovnané s hodnotami počítanými z tabulek plodnosti, přibližně po roce 1990 se tyto hodnoty začínají výraznějším způsobem odlišovat. Důvodem je již zmíněná změna struktury populace žen podle počtu narozených dětí.

Protože v textu i grafech tohoto článku jsou užívány výhradně ukazatele vycházející z redukovaných měr plodnosti, je třeba mít na paměti, že se jedná o míry méně přesné. Rozdíly obou typů měr však nabývají na významu především v průběhu posledních dvou desetiletí (graf 1).

## TEORIE A METODY

Cílem tohoto příspěvku je detailnější studie vývoje průměrného věku ženy při narození dítěte. Za tímto účelem bude nejprve aplikována metoda dekompozice, která umožní rozlišit vliv dvou složek:

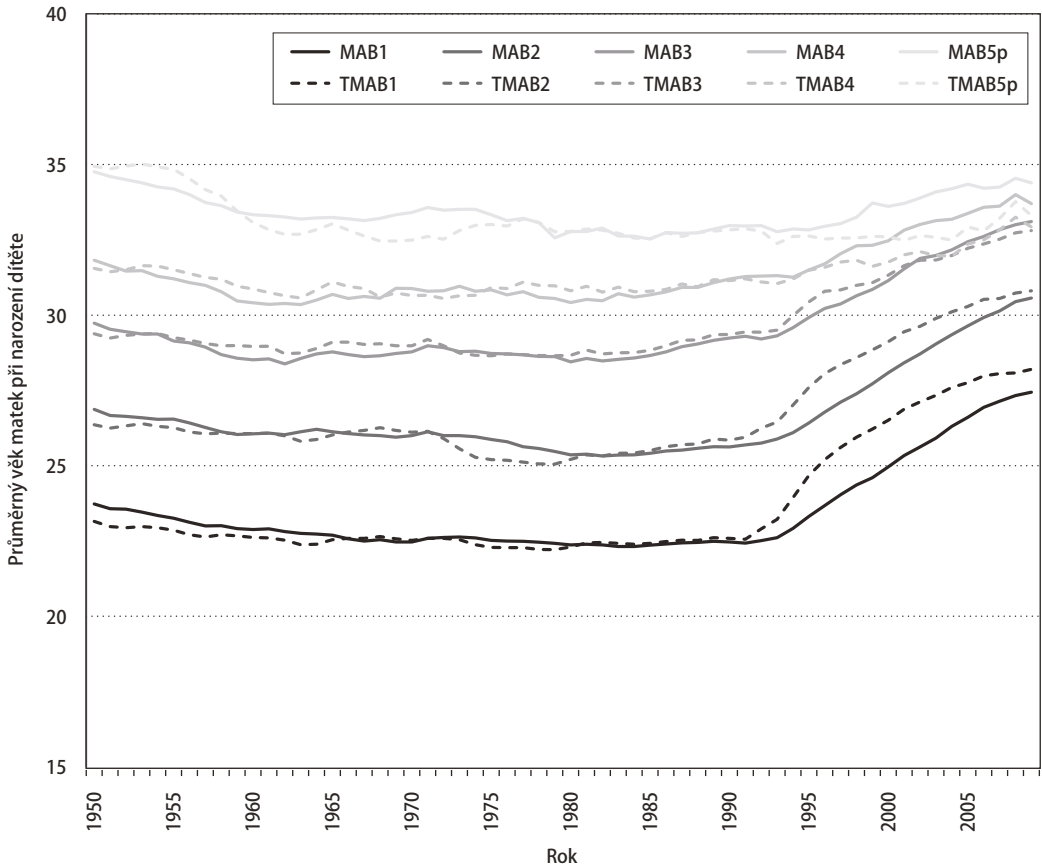
- a) přímý vliv zvyšování nebo snižování věku matek (efekt časování) a
- b) vliv struktury plodnosti podle pořadí narozených (efekt struktury).

Díky odlišení obou efektů bude možné odhadnout vývoj průměrného věku matek při narození dítěte, který bude očištěný od změny struktury narozených podle pořadí, tj. pokusíme se odhadnout vývoj průměrného věku matek při narození dítěte za předpokladu, že by struktura plodnosti podle pořadí zůstala na úrovni určeného výchozího roku zahrnutého do analýzy.



**Graf 1: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi) ve srovnání s tabulkovým průměrným věkem matky při narození dítěte i-tého pořadí (TMABi), Česká republika, 1950–2009**

Development of the mean age at birth according to birth order (MABi) and the table mean age at birth according to birth order (TMABi), the Czech Republic, 1950–2009

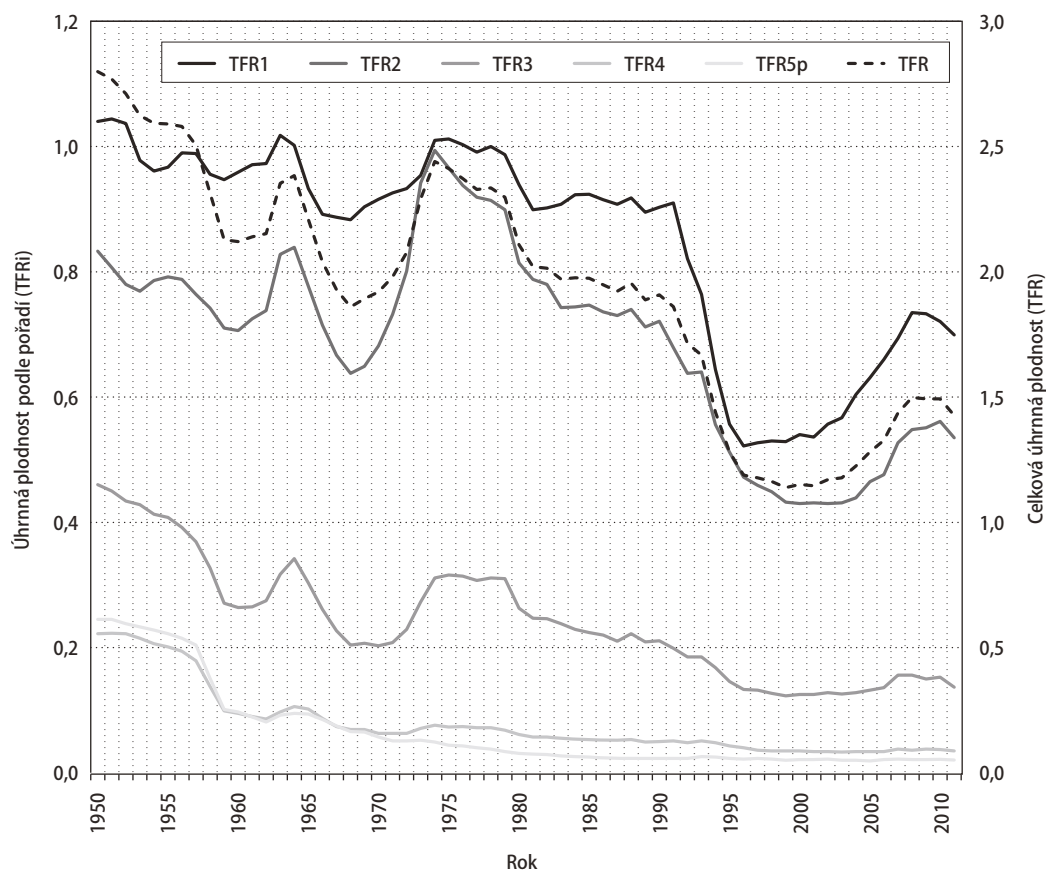


Pozn.: MAB1 = průměrný věk matky při narození dítěte 1. pořadí, MAB2 = průměrný věk matky při narození dítěte 2. pořadí, MAB3 = průměrný věk matky při narození dítěte 3. pořadí, MAB4 = průměrný věk matky při narození dítěte 4. pořadí, MAB5p = průměrný věk matky při narození dítěte 5. a vyššího pořadí, TMAB1 = tabulkový průměrný věk matky při narození dítěte 1. pořadí, TMAB2 = tabulkový průměrný věk matky při narození dítěte 2. pořadí, TMAB3 = tabulkový průměrný věk matky při narození dítěte 3. pořadí, TMAB4 = tabulkový průměrný věk matky při narození dítěte 4. pořadí, TMAB5p = tabulkový průměrný věk matky při narození dítěte 5. a vyššího pořadí. Ukazatele označeny jako *MABi* jsou počítány za využití redukovaných měr plodnosti, tabulkové hodnoty *TMABi* vychází z tabulek plodnosti konstruovaných z měr plodnosti první kategorie.

Pramen: Human Fertility Database.



**Graf 2: Vývoj úhrnné plodnosti bez rozlišení pořadí narozených dětí (TFR) a podle pořadí narozených dětí (TFRi), Česká republika, 1950–2011** | Development of the total fertility rate without distinguishing birth order (TFR) and according to birth order (TFRi), the Czech Republic, 1950–2011

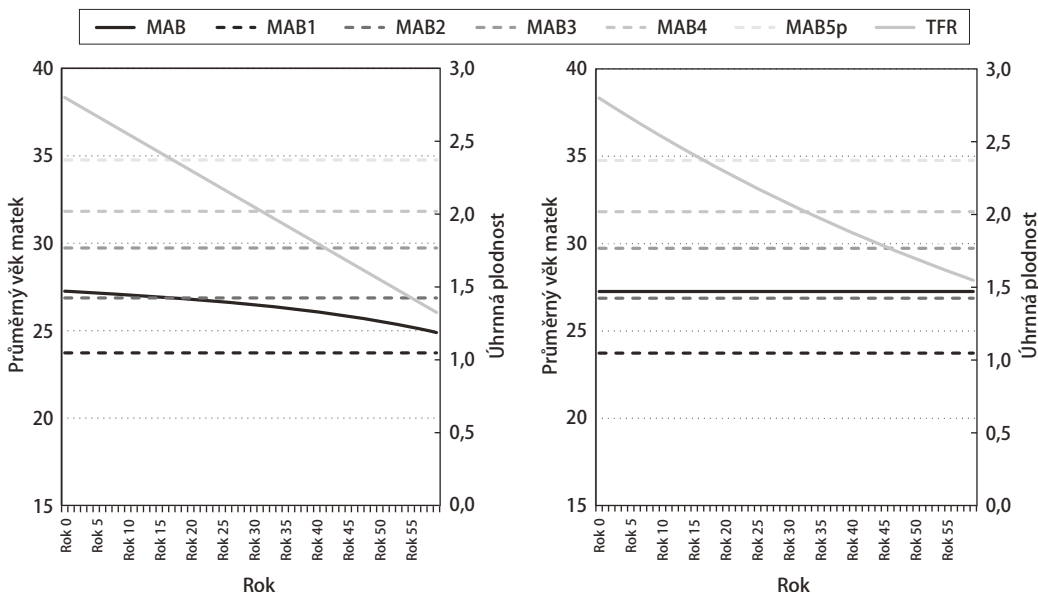


Pozn.: TFR = úhrnná plodnost bez rozlišení pořadí (Total fertility rate), TFR1 = úhrnná plodnost 1. pořadí, TFR2 = úhrnná plodnost 2. pořadí, TFR3 = úhrnná plodnost 3. pořadí, TFR4 = úhrnná plodnost 4. pořadí, TFR5p = úhrnná plodnost 5. a vyššího pořadí. Počítáno z měř druhé kategorie.

Pramen: Human Fertility Database; Český statistický úřad.

**Graf 3: Modelový příklad působení efektu struktury na průměrný věk žen při narození dítěte**

Model example of the effect of the fertility structure on the mean age at birth



**Pozn.:** MAB = průměrný věk matky při narození dítěte bez rozlišení pořadí (Mean age at birth), MAB1 = průměrný věk matky při narození dítěte 1. pořadí, MAB2 = průměrný věk matky při narození dítěte 2. pořadí, MAB3 = průměrný věk matky při narození dítěte 3. pořadí, MAB4 = průměrný věk matky při narození dítěte 4. pořadí, MAB5p = průměrný věk matky při narození dítěte 5. a vyššího pořadí, TFR = úhrnná plodnost. Počítáno z měr druhé kategorie. V obou zobrazených případech jsou průměrné věky matek při narození dítěte všech pořadí ( $i$ ) uvažovány jako konstantní, na levém grafu úhrnné plodnosti podle pořadí (nejsou zobrazeny) klesají pro každé pořadí  $i$  o stejnou absolutní hodnotu (0,01), na pravém grafu pak o stejnou relativní hodnotu (1 %) ročně. Výsledkem pak průměrný věk matek při narození dítěte bez rozlišení pořadí na levém příkladě klesá, zatímco na pravém zůstává konstantní. Bližší popis zobrazení vlivu efektu struktury na průměrný věk žen při narození dítěte je uveden v textu.

Vliv změn struktury plodnosti podle pořadí lze snadno ilustrovat na grafu 3. V obou zobrazených případech dochází k poklesu úhrnné plodnosti a přitom zůstávají konstantní průměrné věky matek podle jednotlivých pořadí narozených. Na levém grafu však zároveň dochází k poklesu celkového průměrného věku matek bez rozlišení pořadí narozeného dítěte ( $MAB$ ), na pravém grafu je tento celkový průměrný věk konstantní. Důvodem těchto rozdílů jsou změny vah v užívání výpočtu průměrného věku matek. Průměrný věk matek při narození dítěte lze totiž vyjádřit ve tvaru:

$$MAB(t) = \frac{\sum x_c * f_x^{red.}(t)}{\sum f_x^{red.}(t)} = \frac{\sum x_c * f_x^{red.}(t)}{TFR(t)},$$

kde  $x_c$  je střed příslušného věkového intervalu (v našem případě jednoletého) a  $f_x^{red.}(t)$  jsou specifické

redukované (tj. ve jmenovateli jsou počty všech žen daného věku bez rozlišení počtu dětí, viz poznámka pod čarou č. 7) míry plodnosti, jejich součet pak úhrnná plodnost ( $TFR(t)$ ). Protože v příspěvku vycházíme z průměrného věku matek podle pořadí narozeného dítěte, můžeme předchozí výraz upravit do podoby:

$$MAB(t) = \frac{\sum x_c * f_x^{red.i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)},$$

kde jsou všechny členy uvažovány již v rozlišení podle pořadí narozeného dítěte ( $i$ ). Za využití drobné úpravy výrazu lze dokázat, že průměrný věk matek při narození dítěte bez rozlišení pořadí je možné uvažovat také jako vážený průměr průměrných věků matky při narození dítěte  $i$ -tého pořadí, kde vahami je úhrnná plodnost podle pořadí

$$MAB(t) = \frac{\sum_x x_c * f_x^{red,i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)} = \frac{\frac{\sum_x x_c * f_x^{red,i}(t)}{\sum_x f_x^{red,i}(t)} * \sum_x f_x^{red,i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)} = \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{\sum_i TFR_i(t)} = \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{TFR(t)}$$

Úhrnné plodnosti podle pořadí narozených ( $TFR_i(t)$ ) tedy představují v tomto výrazu váhy a celková úhrnná plodnost ( $TFR(t)$ ) je jejich součtem. Nyní lze detailněji popsat zmíněný vliv působení úhrnných plodností podle pořadí na vývoj průměrného věku matek zobrazený na grafu 3, kde jsou uvedeny dva modelové případy, které teoreticky mohou nastat. Předpokládáme, že průměrné věky matek při narození dítěte  $i$ -tého pořadí ( $MAB_i(t)$ ) se v obou případech v čase nemění (hodnoty jsou v grafech vyneseny jako vodorovné čáry). Oba případy se liší vývojem úhrnných plodností podle pořadí narozených dětí. Na levém grafu všechny úhrnné plodnosti podle pořadí klesaly o stejnou absolutní hodnotu každý rok (pro ilustraci byla užita hodnota meziročního poklesu o 0,01), relativní pokles byl tedy větší u vyšších pořadí narozených – tím se měnily hodnoty vah ve výše uvedeném vztahu a klesal i celkový průměrný věk matek počítaný bez rozlišení pořadí narozeného dítěte. Na pravém grafu klesaly všechny úhrnné plodnosti podle pořadí narozených stejnou relativní rychlostí (pro ilustraci o 1 % ročně), jejich vzájemný poměr se tedy neměnil. Tím zůstaly váhy ve výše uvedeném vzorci konstantní a zůstal konstantní i celkový průměrný věk matek. Jedná se však o výhradně modelové příklady, realita je samozřejmě mnohem složitější. V souladu s cílem článku se však i na reálných datech za pomoci vhodného dekompozičního postupu pokusíme dva patrné důvody změny průměrného věku matek (vliv časování i vliv struktury plodnosti podle pořadí) odlišit.

V další části analýzy pak vyjdeme z logicky úzké vazby mezi ukazateli průměrného věku při narození a úhrnné plodnosti. Aplikací metody očištění průřezových ukazatelů (v našem případě úhrnné plodnosti) od vlivu časování (*Bogaarts – Feeney*, 1998), tedy od vlivu změny průměrného věku odvozeného v první části analýzy, získáme odhad úhrnné plodnosti očištěný nejen od vlivu časování, ale i vlivu změn struktury plodnosti podle pořadí.

#### A) DEKOMPOZICE PRŮMĚRNÉHO VĚKU MATEK PŘI NAROZENÍ DÍTĚTE

Pro samostatné vyjádření dvou předpokládaných složek změny průměrného věku ženy při narození dítěte bude aplikována jednoduchá metoda dekompozice rozdílu dvou ukazatelů průměru. Dekompozice, kterou navrhla *E. Kitagawa* (1955), byla navržena pro rozklad rozdílu mezi dvěma hrubými mírami. Jak však ukázali *Canudas Romo* (2003) nebo *Remund* (2012), je možné stejně dobře aplikovat tento postup i za účelem rozkladu rozdílu dvou průměrů, neboť standardně konstruované hrubé míry jsou ve své podstatě také vážené průměry.

Protože i průměrný věk matky při narození dítěte je možné vyjádřit formou váženého průměru, kde vahami jsou úhrnné plodnosti podle pořadí narozených (jak bylo ukázáno výše), je zřejmé, že pro naše potřeby je možné uvedenou metodu dekompozice využít.

Změnu průměrného věku matky při narození dítěte v čase  $t$  a  $t + h$  ( $\Delta \overline{MAB}_{(t,t+h)}$ ) tedy můžeme psát jako

$$\Delta \overline{MAB}_{(t,t+h)} = MAB(t+h) - MAB(t) = \frac{\sum_i MAB_i(t+h) * TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} - \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{TFR(t)}$$

Pokud aplikujeme metodu dekompozice podle Kitagawy (Kitagawa, 1955), lze tento rozdíl jednoduše dekomponovat do dvou samostatných složek, efektu časování a efektu struktury plodnosti:

$$\Delta \overline{MAB}(t, t+h) = \sum_i \left( \frac{TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} + \frac{TFR_i(t)}{TFR(t)} \right) * \\
 * [MAB_i(t+h) - MAB_i(t) + \sum_i \frac{MAB_i(t+h) + MAB_i(t)}{2}] * \\
 * \frac{TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} - \frac{TFR_i(t)}{TFR(t)} = \Delta MAB_{časování(t,t+h)} + \Delta MAB_{struktura(t,t+h)}$$

kde  $\Delta \overline{MAB}(t, t+h)$  je dekomponovaná změna průměrného věku žen při narození dítěte mezi roky  $t$  a  $t+h$ ,  $TFR_i(t)$  pak značí úhrnnou plodnost  $i$ -tého pořadí v roce  $t$ ,  $MAB_i(t)$  je průměrný věk žen při narození dítěte  $i$ -tého pořadí (Remund, 2012: 7, po úpravě symboliky). První složka ( $\Delta MAB_{časování(t,t+h)}$ ) reprezentuje změnu průměrného věku, která je způsobena skutečným zvyšováním věku matek bez ohledu na pořadí narozených dětí, druhá složka ( $\Delta MAB_{struktura(t,t+h)}$ ) je pak část změny průměrného věku zdůvodnitelná změnou struktury plodnosti podle pořadí narozeného dítěte (Remund, 2012: 8).

Pro výpočet průměrného věku matek ve sledovaných letech očištěného od vlivu změn struktury narozených podle pořadí (tj. průměrného věku matek, který by odpovídal struktuře plodnosti podle pořadí na úrovni výchozího roku analýzy) využijeme první složku výše uvedené dekompozice ( $\Delta MAB_{časování}$ ), ta bude v každém analyzovaném roce přičítána k hodnotě průměrného věku v roce předchozím. Druhá složka pak naopak umožní identifikovat změny průměrného věku matek, které jsou způsobeny výhradně změnou struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí (tj. změnou vah ve výpočtu průměrného věku prostřednictvím váženého průměru průměrných věků matek podle pořadí narozených dětí, kde vahami je úhrnná plodnost podle pořadí (viz výše a Remund, 2012)).

## B) EFEKT ČASOVÁNÍ

Analýza tzv. efektu časování („timing effect“ nebo také „tempo effect“) se postupně stává hojně diskutovaným tématem v oblasti demografické analýzy. V anglicky psané literatuře prvotní vyjádření myšlenky efektu časování na průřezové charakteristiky, konkrétně na případu plodnosti, uvádí již Ryder (1956). V současnosti jsou s tímto tématem nejčastěji spojováni Bongaarts a Feeney, kteří v roce 1998 publikovali metodu očištění těchto ukazatelů od zmíněného efektu časování (Bongaarts – Feeney, 1998). Pozornost stále zůstávala soustředěna na rušivý efekt časování v případě plodnosti. V roce 2002 stejní autoři svůj přístup zobecnili i pro jiné demografické procesy (Bongaarts – Feeney, 2002). Ačkoli tento koncept není stále v demografických kruzích přijat obecně, kriticky diskutovaná je především jeho aplikace v případech úmrtnosti (Hulíková Tesárková, 2012). Zastánci tohoto přístupu navíc na jeho obranu uvádí, že mnohé kritické názory mohou být založeny i na nedorozumění nebo chybné interpretaci ukazatelů očištěných od vlivu časování (Luy, 2010b: 416). Jak však uvádí Luy (2010a: 410), kritické reakce by neměly být jediným důvodem pro jednoznačné odmítnutí tohoto konceptu.

Základní myšlenkou studia vlivu efektu časování je předpoklad, že změny v časování (průměrném věku) mohou nad- nebo podhodnocovat průřezové ukazatele intenzity (například tedy úhrnnou plodnost). Konkrétní příklady uvádí např. Bongaarts a Feeney (1998; 2002 nebo 2006), v české literatuře pak Hulíková Tesárková (2012). Očištění od vlivu časování je prováděno jako (Bongaarts – Feeney, 1998; Remund, 2012):

$$TFR'(t+1) = \sum_i TFR'_i(t+1) = \sum_i \frac{TFR_i(t+1)}{1 - \Delta \overline{MAB}_{i,t,t+1}}$$

kde  $TFR'_i(t)$  je hodnota úhrnné plodnosti  $i$ -tého pořadí v roce  $t$  očištěná od vlivu časování,  $TFR_i(t)$  představuje standardně vypočítanou úhrnnou plodnost  $i$ -tého pořadí v roce  $t$  a  $\Delta \overline{MAB}_{i,t,t+1}$  je změna průměrného věku žen při narození dítěte  $i$ -tého pořadí mezi roky  $t$  a  $t+1$ . Protože v předchozím kroku výpočtu získáme odhad změny průměrného věku matek při narození dítěte očištěný od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí (tj. za předpokladu, že struktura plodnosti podle pořadí zůstane stejná jako ve výchozím roce

analýzy, značený jako  $\Delta MAB_{časování}$ ), můžeme použít i alternativní přístup k odstranění vlivu efektu časování na celkovou úhrnnou plodnost (podle Remunda, 2012: 14, vlastní značení):

$$TFR^{\circ}(t+1) = \frac{TFR(t+1)}{1 - \Delta MAB_{časování}(t, t+1)}$$

kde  $TFR^{\circ}$  je alternativně určena úhrnná plodnost očištěná od vlivu časování v roce  $t$ ,  $TFR(t)$  je standardně konstruovaná úhrnná plodnost v roce  $t$  a  $\Delta MAB_{časování}(t, t+1)$  je změna průměrného věku matek bez vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí mezi roky  $t$  a  $t + 1$  (neboli první část výše uvedené dekompozice). Výsledná takto očištěná úhrnná plodnost tedy neobsahuje vliv změny struktury plodnosti podle pořadí (která zůstává na úrovni vychozího roku), ani vliv časování. Umožní nám tak vidět, na jaké úrovni by se pohybovala úhrnná plodnost za podmínky, že by nebyla ovlivněna změnou věkové struktury matek (časováním) ani změnou struktury podle pořadí.

## VÝSLEDKY

Výše popsané postupy výpočtu byly aplikovány na data z Human Fertility Database a Českého statistického úřadu<sup>8)</sup>. Jako vstupní data byly použity úhrnné plodnosti a průměrný věk matek počítané z redukováných měř plodnosti žen podle věku, obojí v rozlišení podle pořadí narozených dětí. Data byla v době přípravy příspěvku dostupná v jednotné struktuře od roku 1950, tento rok se tak zároveň stal výchozím rokem analýzy a při očištění od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí je tak v podstatě předpokládáno zachování této struktury z roku 1950. V první části budou uvedeny a interpretovány výsledky dekompozice změny průměrného věku matek mezi každými dvěma po sobě jdoucími roky v analyzovaném období. To bude využito pro konstrukci ukazatele průměrného věku matek očištěného od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí (značen  $\Delta MAB_{časování}(t)$ ). Na to naváže využití tohoto

ukazatele pro očištění ukazatele úhrnné plodnosti od vlivu časování ( $TFR^{\circ}(t)$ ).

## A) DEKOMPOZICE – DVA EFEKTY A JEJICH VÝVOJ

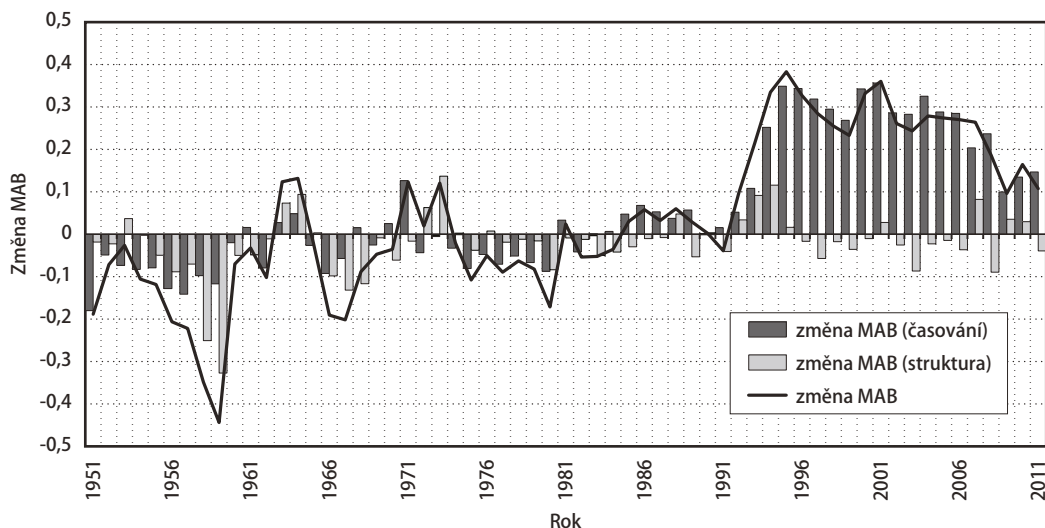
Pro odlišení dvou výše definovaných efektů změny průměrného věku matek při narození dítěte byl aplikován postup popsáný v předchozí části. Jednotlivé složky dekompozice jsou vyneseny do grafu (graf 4) spolu s vývojem změn celkového průměrného věku matek. Součet obou složek pak odpovídá celkové změně průměrného věku zaznamenané ve studovaném roce.

Z grafu je zřejmý celkově nestabilní vývoj průměrného věku matek popsáný stručně již v úvodní části. Je však patrné, že ve sledovaném období se lišily i příčiny tohoto vývoje. V padesátých letech 20. století průměrný věk matek v České republice vytrvale klesal, přičemž tempo poklesu bylo spíše nižší. Na začátku padesátých let lze důvod hledat především v efektu časování, tedy ve faktickém poklesu věku matek ve všech (nebo většině) pořadí. Ve druhé polovině této dekády se postupně posiluje vliv struktury plodnosti podle pořadí působící stále ve směru poklesu průměrného věku. To lze interpretovat jako nárůst podílu úhrnné plodnosti prvního a druhého pořadí v rámci celkové úhrnné plodnosti. Významný výkyv popsaného vývoje lze zaznamenat v letech 1958 a 1959, kdy efekt struktury plodnosti stojí za významně větším poklesem průměrného věku matek než v předchozích letech. Tuto změnu lze dávat do souvislosti nejen s horší příjmovou situací rodin s více dětmi, která se prokázala v prvním mikrocensu o příjmové úrovni domácností v roce 1958 (Kučera, 1994) ale také s legislativními opatřeními přijímanými v uvedeném období (především s přijetím zákona o umělém přerušování těhotenství s účinností od 1. 1. 1958 (Rychtaříková, 2008)<sup>9)</sup> nebo ještě se zrušením tzv. výbavného v roce 1956, které se projevilo výraznou kumulací sňatků do tohoto roku (viz např. Tesárková – Karousová, 2009). Všechny uvedené faktory působily především ve směru snižování plodnosti vyšších (především čtvrtého a vyššího) pořadí (graf 2).

<sup>8)</sup> Data Českého statistického úřadu byla využita pro výpočet jak celkového průměrného věku matky a úhrnné plodnosti, tak těchto ukazatelů dle pořadí pro roky 2010 a 2011 s využitím metodiky Human Fertility Database.

<sup>9)</sup> Zákon umožňoval ukončit těhotenství ze zdravotních důvodů a důvodů „zvláštního zřetele hodných“ (Rychtaříková, 2008).

**Graf 4: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad do efektu časování a efektu struktury plodnosti, Česká republika, 1950–2011** | Annual change of the mean age at birth (MAB) and its decomposition into the timing effect and the effect of the fertility structure, the Czech Republic, 1950–2011



Pozn.: Změna MAB = meziroční absolutní změna průměrného věku matky při narození dítěte bez rozlišení pořadí, Změna MAB(časování) = meziroční změna průměrného věku matky při narození dítěte vlivem efektu časování plodnosti, Změna MAB(struktura) = meziroční změna průměrného věku matky při narození dítěte vlivem efektu struktury plodnosti podle pořadí. Počítáno z měr druhé kategorie.

Pramen: Human Fertility Database; Český statistický úřad; Vlastní výpočty.

Následující desetiletí je charakteristické nerovnoměrným vývojem průměrného věku matek – ten zaznamenal nárůst v letech 1963 a 1964 a to spolupůsobením obou efektů, ačkoli lze dodat, že efekt změny struktury plodnosti podle pořadí působil na růst průměrného věku výrazněji. Od roku 1966 je opět patrný pokles průměrného věku matek – v prvním roce působily oba studované efekty srovnatelnou silou, v dalších letech pak jednoznačně převládal vliv změny struktury plodnosti, tj. opět se projevil vliv růstu podílu úhrnné plodnosti nižších pořadí v celkové plodnosti, především pořadí prvního na úkor čtvrtého a vyššího.

V prvních rocích sedmdesátých let 20. století (1970–1973) průměrný věk matek narůstal, jak je z grafu 4 patrné, v roce 1971 byl důvodem efekt časování (tj. skutečné zvyšování průměrného věku matek bez ohledu na pořadí narozených dětí), v letech 1972 a 1973 byl nárůst průměrného věku relativně výrazně ovlivněn změnou struktury plodnosti. To znamená, že docházelo k růstu podílu plodnosti především vyšších pořadí – druhé-

ho, ale mírně i třetího a čtvrtého (na úkor především prvního pořadí). Efekt časování působil v obou letech spíše ve směru snižování průměrného věku. To lze interpretovat tak, že průměrné věky matek podle pořadí narozeného dítěte spíše mírně klesaly, nicméně posilování váhy vyšších pořadí v rámci celkové plodnosti stálo za výsledným zvýšením celkového průměrného věku. V dalších letech již opět průměrný věk matek postupně klesal a to vlivem působení obou faktorů, převažoval však jednoznačně vliv efektu časování, tedy průměrný věk matek klesal v uvedenou dobu bez ohledu na pořadí narozených dětí.

Rok 1980 je rokem, kdy se opět setkáváme s relativně silným spolupůsobením obou faktorů ve směru snížení průměrného věku matek. V dalších letech této dekády byl vývoj průměrného věku opět nejednotný. Až do roku 1985 převládá jeho pokles určený především efektem změny struktury plodnosti (nárůst podílu plodnosti nižších, především prvního, pořadí). Od roku 1985 průměrný věk matek mírně narůstal

a to především vlivem efektu časování neboli zvyšováním věku matek všech pořadí narozených.

Další období až téměř do současnosti je typické rychlým zvyšováním průměrného věku matek a to především významným působením efektu časování neboli odkládání plodnosti do vyššího věku. Ve většině let byl nárůst průměrného věku spíše zpomalován vlivem změny struktury, kdy v celkové plodnosti narůstal podíl plodnosti nižších (prvního a v některých letech i druhého) pořadí – bez této změny struktury by průměrný věk matek dosahoval výrazně vyšších hodnot.

Pokud bychom chtěli doložit, jaký by byl vývoj průměrného věku matek, pokud by nedocházelo ke změnám struktury plodnosti podle pořadí v analyzovaném období, můžeme využít ukazatele  $MAB_{časování}(t)$ , neboli průměrného věku matek očištěného od vlivu změny struktury plodnosti. Přijmeme tak předpoklad, že struktura plodnosti podle pořadí po celé studované období zůstane na úrovni prvního zahrnutého roku, v našem případě budeme tedy pro celé období uvažovat strukturu plodnosti podle pořadí z roku 1950.

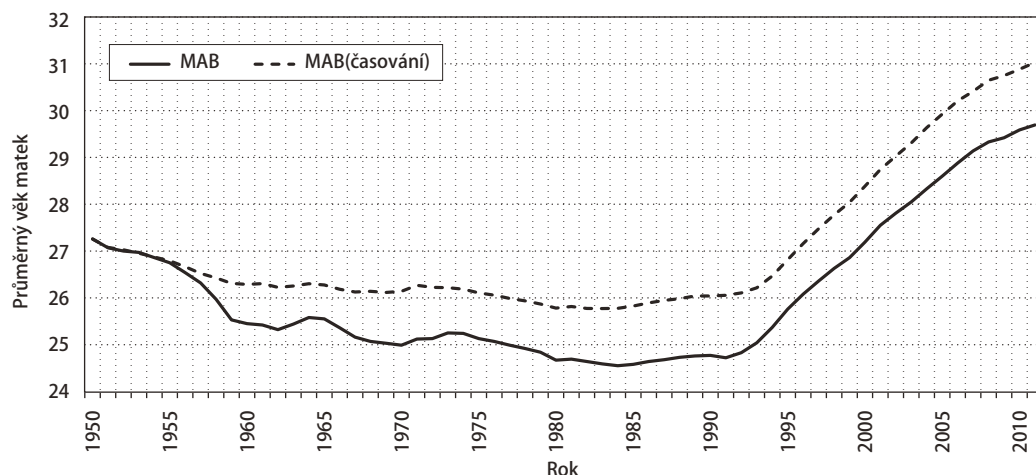
Jak by se průměrný věk matek vyvíjel, pokud bychom nepředpokládali změny struktury plodnosti podle pořadí od roku 1950, je vidět z grafu 5. Bez změny struktury plodnosti podle pořadí narozeného dítěte by průměrný věk matek byl v celém studovaném období vyšší a také plynulejší než tomu v reálu skutečně bylo. Je tak patrné, že výkyv průměrného věku v polovině šedesátých let i o dekádu později byl především způsoben změnou struktury plodnosti, kdy působil nárůst plodnosti druhého a třetího pořadí v uvedených obdobích.

## B) ODSTRANĚNÍ VLIVU ČASOVÁNÍ

Jak ukázali např. *Bongaarts a Feeney* (1998; 2002; 2006) a *Bongaarts a Sobotka* (2011) změny časování demografických událostí mohou nežádoucím způsobem ovlivňovat hodnoty průřezových ukazatelů intenzity. Navrhli také snadný způsob odhadu vychýlení ukazatelů vlivem tzv. tempo efektu (tzv. „tempo distortion“) a tím i jejich očištění od tohoto vlivu. Výše byly již uvedeny dva postupy, které budou využity v této

**Graf 5: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte (MAB) a průměrného věku matky při narození dítěte očištěného od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí, Česká republika, 1950–2011**

Development of the mean age at birth (MAB) and the mean age at birth adjusted for changes in the fertility structure according to birth order, the Czech Republic, 1950–2011



Pozn.: MAB = průměrný věk matky při narození dítěte, MAB (časování) = průměrný věk matky při narození dítěte očištěný od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí (struktura plodnosti podle pořadí je po celé období uvažována na úrovni roku 1950). Počítáno z měr druhé kategorie.

Pramen: Human Fertility Database; Český statistický úřad; Vlastní výpočty.



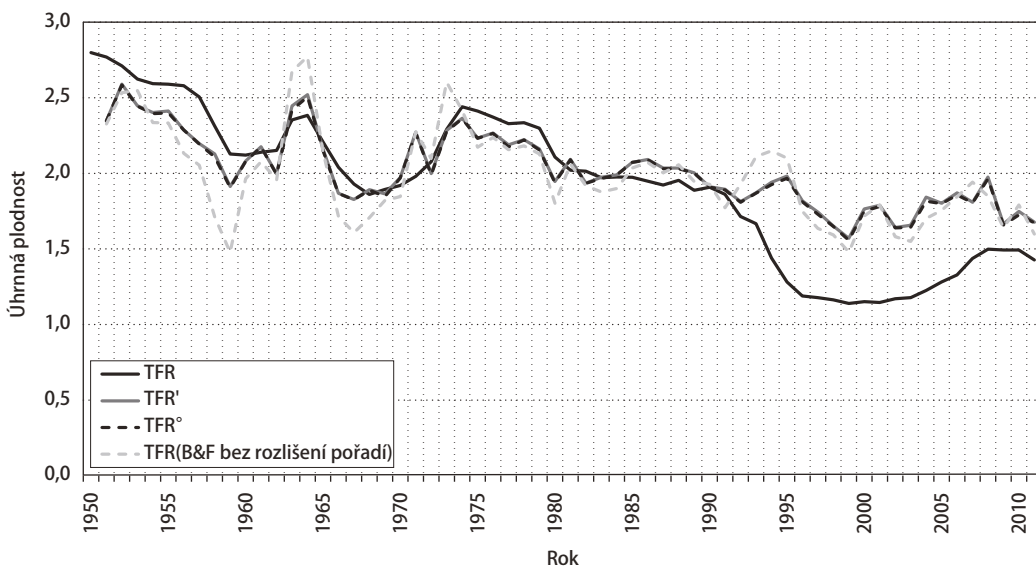
části analýzy (značené jako  $TFR'(t)$  a  $TFR^\circ(t)$ ) – první vychází z návrhu *Bongaartse a Feeneyho* (1998), druhý navrhl *Remund* (2012). Pro porovnání uvedeme ještě ukazatel odpovídající výpočtu *Bongaartse a Feeneyho* (1998) ovšem bez rozlišení pořadí narozených – bude tím možné ukázat, jak velký vliv může mít v tomto ohledu detailnost analýzy a vstupních dat.

Z grafu 6 je patrný vývoj všech uvedených ukazatelů v porovnání s tradičně konstruovanou úhrnnou plodností. Je zřejmé, že metoda očištění podle *Bogaartse a Feeneyho* (1998) podle pořadí narozených i metoda *Remunda* (2012) dávají v zásadě stejné výsledky. To je očekávatelné, neboť první z těchto ukazatelů ( $TFR'(t)$ ) je počítán v rozlišení podle pořadí jako prostý (nevážený) součet, tzn., že efekt struktury plodnosti podle pořadí by se v něm neměl projevat.

Druhý ukazatel ( $TFR^\circ(t)$ ) sice není počítán v rozlišení podle pořadí narozených, nicméně ve jmenovateli počítá se změnou průměrného věku, která je od vlivu struktury plodnosti také očištěna.

Rozdíl mezi uvedenými ukazateli a standardní úhrnnou plodností představuje vychýlení způsobené nejen působením efektu časování, ale i efektu změny struktury plodnosti podle pořadí. V případech, kdy je standardní úhrnná plodnost nižší v porovnání s očištěnými ukazateli, dochází k působení odkladu plodnosti do vyšších věků (zvyšování průměrného věku matek) nebo k růstu podílu plodnosti vyšších pořadí v rámci celkové plodnosti. Kdy oba efekty působily současně a kdy v opačném směru bylo již popsáno výše v souvislosti se změnami průměrného věku matek.

**Graf 6: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Česká republika, 1950–2011** | Development of the total fertility rate (TFR), the total fertility rate adjusted for the timing effect according to birth order (TFR'), the total fertility rate adjusted for the timing effect and the effect of the fertility structure (TFR°) and the total fertility rate adjusted for the tempo effect without considering the birth order, the Czech Republic, 1950–2011



Pozn.: TFR = standardně počítaná úhrnná plodnost, TFR' = úhrnná plodnost očištěná od vlivu časování (počítaná v rozlišení podle pořadí, vzorec uveden v předchozím textu), TFR° = úhrnná plodnost očištěná od vlivu časování i změny struktury plodnosti podle pořadí (vzorec uveden v předchozím textu), TFR(B&F bez rozlišení pořadí) = úhrnná plodnost očištěná postupem, který navrhli *Bongaarts a Feeney* (1998) od vlivu časování (bez rozlišení pořadí narozených). Počítáno z měr druhé kategorie.

Pramen: Human Fertility Database; Český statistický úřad; Vlastní výpočty.

Očištěná úhrnná plodnost podle Bongaartse a Feeneyho bez rozlišení pořadí (tj. neočištěný od vlivu změn struktury plodnosti podle pořadí) ve většině sledovaných let vykazuje obdobný vývoj jako dva předchozí ukazatele, v dosahovaných hodnotách se však relativně výrazně liší. Rozdíl mezi tímto ukazatelem a standardní úhrnnou plodností představuje působení efektu časování (tzv. tempo efekt). Rozdíl mezi tímto ukazatelem a druhými dvěma očištěnými ( $TFR'(t)$ ,  $TFR^0(t)$ ) je pak důsledek působení efektu struktury plodnosti podle pořadí narozených dětí.

## SHRNUTÍ

V rámci tohoto článku byla věnována pozornost detailnější analýze průměrného věku matky při narození dítěte a také vývoji úhrnné plodnosti. Místo prostého popisu vývojových trendů byl zvolen analytický postup, který stojí především na podrobnějších vstupních datech – v rozlišení pořadí živě narozeného dítěte. Pomocí ukazatelů úhrnné plodnosti podle pořadí a průměrného věku matky podle pořadí narozeného dítěte (výpočet byl založen na redukovaných mírách plodnosti žen podle věku) bylo možné provést dekompozici pozorovaných změn celkového průměrného věku matek – bylo doloženo, že ty nemusí být nutně způsobeny změnami časování plodnosti (tedy skutečně změnami věků matek při narození dětí), ale i strukturou plodnosti podle pořadí narozených dětí. Oba efekty (efekt časování a efekt struktury) se podařilo rozkladem změn prů-

měrného věku osamostatnit. Tím bylo také možné spočítat teoretický vývoj průměrného věku matek při eliminaci vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí (ta byla uvažována na úrovni roku 1950 jakožto výchozího roku analýzy).

Pomocí hodnot obou efektů bylo také možné doložit reakce na populační opatření prováděná od roku 1950 stejně jako na jiné sociální a hospodářské změny, ke kterým v uvedeném období docházelo. Bylo ukázáno, že ne ve všech případech působily oba efekty ve stejném směru, např. v posledních desetiletích byl nárůst průměrného věku především v důsledku odsouvání plodnosti do vyššího věku, nicméně tento nárůst mohl být ještě vyšší, kdyby nedocházelo k současnému narůstání podílu plodnosti nižších pořadí v rámci celkové plodnosti.

Ukazatel průměrného věku matek očištěný od vlivu změn struktury plodnosti podle pořadí (struktura byla uvažována na úrovni výchozího roku 1950) byl využit v rámci analýzy tzv. tempo efektů, kdy byl počítán ukazatel úhrnné plodnosti očištěný nejen o zmíněný efekt časování, jak je v tomto typu analýz cílem, ale i od výše popsání efektu změny struktury plodnosti.

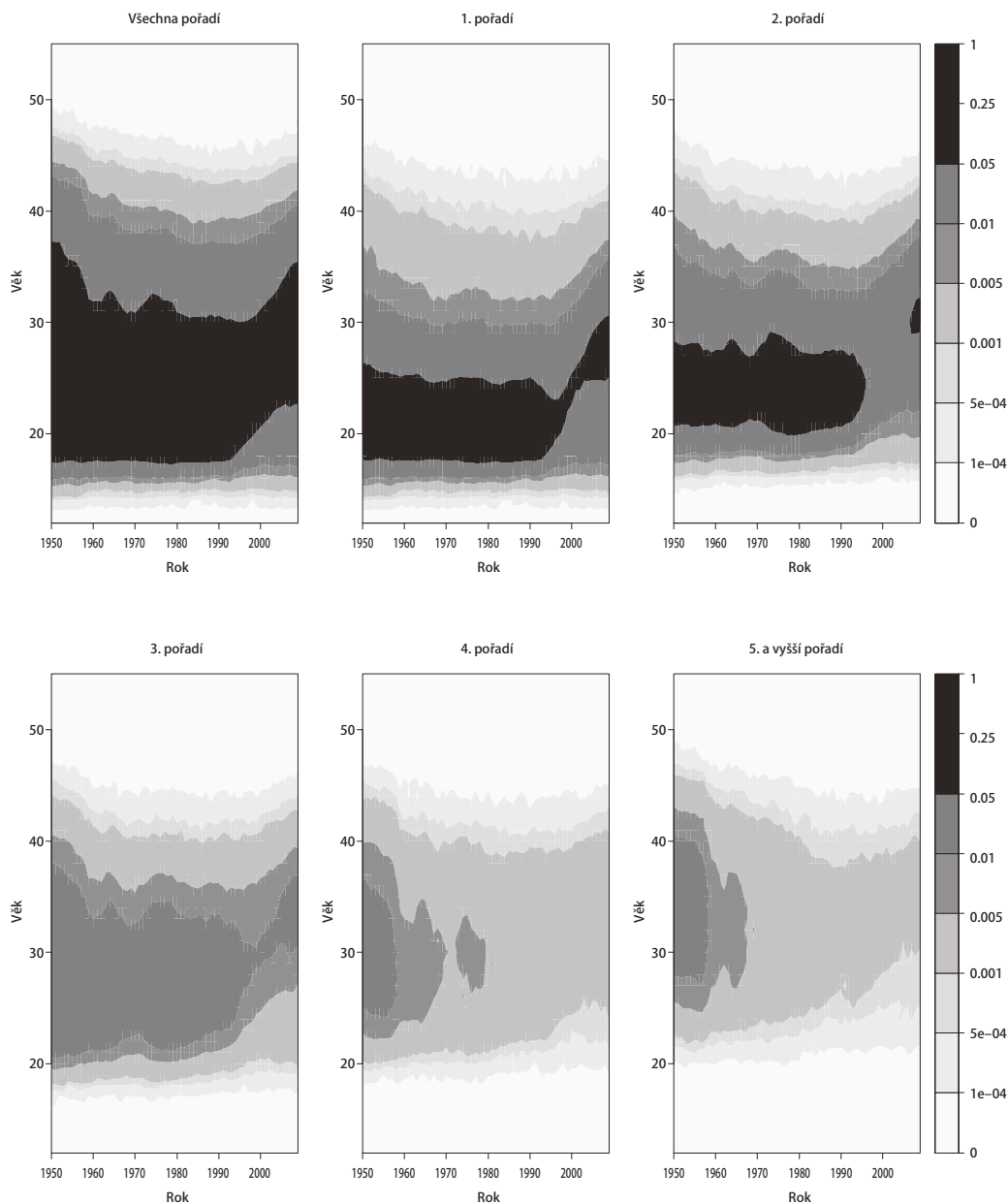
Použitý postup představuje spíše analytickou alternativu k běžně používaným ukazatelům průměrného věku matek a úhrnné plodnosti. Nabízí však také částečně nový pohled na vývojové trendy, které umožňuje lépe a detailněji interpretovat. Postup je aktuálně předmětem odborných demografických diskusí ve světě a je otázkou, jak se postupně uplatní v rámci běžné analýzy plodnosti.

## Literatura

- Bongaarts, J. – Feeney, G. 1998. On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*. 1998, Vol. 24, No. 2, s. 271–291. Dostupné z: <<http://www.popcouncil.org/pdfs/councilarticles/pdr/PDR242Bongaarts.pdf>>.
- Bongaarts, J. – Feeney, G. 2002. How Long Do We Live? *Population and Development Review*. 2002, Vol. 28, No. 1, s. 13–29.
- Bongaarts, J. – Feeney, G. 2006. The quantum and tempo of life-cycle events. *Vienna yearbook of population research*. 2006, s. 115–151.
- Bongaarts, J. – Sobotka, T. 2011. Demographic explanation for the recent rise in European fertility: Analysis based on the tempo and parity-adjusted total fertility. *European Demographic Research Papers 4*.
- Canudas Romo, V. 2003. *Decomposition methods in demography*. Rijksuniversiteit te Groningen, Rozenberg Publishers.
- Hulíková Tesárková, K. 2012. *Selected methods of mortality analysis focused on adults and the oldest age-groups*. Dizertační práce (Ph.D.). Univerzita Karlova v Praze, katedra demografie a geodemografie, Praha, 2012, 259 s.
- Jasilioniene, A. – Jdanov, D. A. – Sobotka, T. – Andreev, E. M. – Zeman, K., Shkolnikov, V. M. 2012. *Methods Protocol for the Human Fertility Database*. (cit. 10. 8. 2012). Dostupné z: <<http://www.humanfertility.org/Docs/methods.pdf>>.
- Kitagawa, E. M. 1955. Components of a difference between two rates. *Journal of the American Statistical Association*.
- Kohler, H. P. – Billari, F. – Ortega, J. 2002. The emergence of lowest-low fertility in Europe. *Population and Development Review*, Vol. 28, No. 4, s. 641–680.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav Akademie věd. ISBN 80-901674-7-0.
- Lesthaeghe, R. – Surkyn, J. 2004. When history moves on: The foundations and diffusion of a second demographic transition. Paper presented at the seminar on *Ideational perspectives on international family change*, Population Studies Center, Institute for Social Research (ISR), University of Michigan, Ann Arbor. Dostupné z: <[http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/WhenHistoryMovesOn\\_final.pdf](http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/WhenHistoryMovesOn_final.pdf)>.
- Lesthaeghe, R. – Neidert, L. 2006. The second demographic transition in the United States: Exception or textbook example. *Population and Development Review*, Vol. 32, No. 4, s. 669–698.
- Luy, M. 2010a. Paradigm shift in demography? Editorial to the special issue “Tempo effects in demographic period indicators”. *Comparative Population Studies*, 2010, Vol. 35, No. 3, s. 409–414.
- Luy, M. 2010b. Tempo effects and their relevance in demographic analysis. *Comparative Population Studies*. 2010, Vol. 35, No. 3, s. 415–446.
- Remund, A. 2012. *Parity-decomposition of the change in the Mean Age at Childbearing. Lessons for the timing of the second demographic transition*. Příspěvek na Evropské populační konferenci, European Population Conference 2012, Stockholm, 13.–16. červen 2012.
- Ryder, N. B. 1956. Problems of trend determination during a transition in fertility. *Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1956, Vol. 34, No. 1, s. 5–21.
- Rychtaříková, J. 2008. Česká republika: trendy demografického vývoje. In: Rychtaříková, J. – Kuchařová, V. (eds.). *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha, 2008, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. ISBN 978-80-86561-52-3.
- Sivková, O. 2011. *The Family as an Externality within a Market Economy: Evidence from the Czech Republic*. Dizertační práce (Ph.D.). Univerzita Karlova v Praze, katedra demografie a geodemografie, Praha, 2011, 264 s.
- Tesárková, K. – Karousová, E. 2009. Vývoj sezónnosti sňatečnosti za 50 let časopisu Demografie. Sborník z XXXIX. konference České demografické společnosti. *Demografie*, Vol. 51, No.1, [CD-ROM].
- UN ECE. 2000. Fertility decline in the transition economies, 1989–1998: Economic and social factors Revisited. *Economic Survey of Europe 2000*, No. 1. Economic Commission for Europe, UN, New York and Geneva.
- van de Kaa, D. 2002. *The idea of a second demographic transition in industrialized countries*. Paper presented at the sixth welfare policy seminar of the national institute of population and social security, Tokyo, Japan, 29 January 2002.

## Příloha

**Plošné grafy zobrazující vývoj redukováných měř plodnosti podle věku a podle pořadí v České republice, 1950–2009, věk 12–55 let, data jsou tříděna do III. hlavních souborů.** | Fertility surfaces showing the age-specific fertility rates of the 2nd category according to birth order in the Czech Republic, 1950–2009, ages 12–55, data are classified into the 3rd classes of events.



## OLGA SIVKOVÁ

je absolventkou doktorského oboru Demografie na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde od roku 2011 působí jako asistentka. Ve své výzkumné činnosti se zabývá aplikovanou demografií se zaměřením na ekonomickou podmíněnost demografických procesů.

## KLÁRA HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ

v roce 2012 ukončila doktorské studium Demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde působí od roku 2008 jako asistentka na katedře demografie a geodemografie. Ve své výzkumné činnosti se věnuje především demografické metodologii (metody analýzy úmrtnosti, možnosti aplikace matematických a statistických metod v demografii) a aplikované demografii (se zaměřením na oblast školství a pojištnictví).

---

### SUMMARY

The article focuses on changes in the mean age of women at birth (calculated from fertility rates of the 2nd kind, i.e. reduced rates) captured in data for the Czech Republic between 1950 and 2011. Although the developmental trends in the average age of mothers at birth are described, the core of the article is the application of the decomposition method. Using data from the Human Fertility Database on the mean age of women at childbirth by birth order and total fertility rates by birth order for the years 1950–2009, and raw data from the Czech Statistical Office on live births by birth order and the population of women of reproductive age for the years 2010 and 2011, the difference between two means is broken down into the timing effect and the effect of the fertility structure according to birth order. In addition, the prospective developmental trend in the mean age at birth, where the impact of changes in the fertility structure is eliminated, is calculated and the issue of tempo-adjusted measures of fertility is discussed.

Application of the decomposition method revealed that the effects of timing and the fertility structure according to birth order do not influence the mean age at birth always in the same direction. For instance, although an increase in the mean age at birth in the Czech Republic in the last two decades was caused predominantly by the postponement of childbearing to a later age, the increase could have been more profound if lower-order births did not account for a significant share of total fertility. In addition, the decomposition of Czech data showed the impact of applied population policy, e.g. in the 1950s, 1960s and 1970s. Subsequent analysis of tempo-adjusted measures of fertility indicated that the Bongaarts-Feeney approach to total fertility in relation to birth order leads to the same result as applying a tempo adjustment to the total fertility rate using the output of the decomposition of changes in the mean age.

# VYPLNĚNÍ SČÍTACÍCH FORMULÁŘŮ PROSTŘEDNICTVÍM INTERNETU<sup>1)</sup>

Hana Bednářová

*V roce 2011 se podle Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 uskutečnilo ve všech členských státech Evropské unie sčítání lidu. Z ostatních evropských států zbývá do roku 2014 realizovat sčítání v Bosně a Hercegovině, Gruzii, Moldávii a na Ukrajině.<sup>2)</sup> V rámci mezinárodních setkání si nyní statistici vyměňují své zkušenosti a postupně se rodí i představy o podobě příštích sčítání.*

Mezinárodní jednání probíhají na různých úrovních. Koncem dubna se ve slovinské Lublani konalo tradiční setkání zástupců statistických úřadů sousedících zemí (Slovinska, Slovenska, Rakouska, Maďarska a ČR) ke sčítání.<sup>3)</sup> O měsíc později se konal v Ženevě mítink expertů pořádaný Evropskou hospodářskou komisí OSN (UNECE) a Evropskou komisí<sup>4)</sup> a počátkem června se uskutečnilo 60. plenární zasedání Konference evropských statistiků (KES) a jednání OECD v Paříži<sup>5)</sup>.

Z dosavadních diskusí vyplývá, že tradiční model sčítání již není možné ve vyspělých zemích nadále realizovat, a proto došlo v mnoha zemích k přechodu na smíšené modely nebo na sčítání plně založená na administrativních zdrojích dat. Tradiční meto-

du provedení sčítání zvolilo 53 % evropských zemí (41 % z EU-27), 28 % zemí se přiklonilo spíše ke kombinované metodě<sup>6)</sup> (33 % z EU-27) a 17 % zemí založilo sčítání pouze na registrech (22 % z EU-27). Francie má již tradičně naprosto odlišnou metodu tzv. rolling cenzu, proto je klasifikována zvlášť.

I přes snahy o harmonizaci (zejména v oblastech metodologie) jsou však cenzy stále v mnoha ohledech odlišné, obzvláště ve svém způsobu provedení. Na právě uskutečněná evropská sčítání pak může být nahlíženo jako na tzv. „census laboratory“ (Eurostat, 2012), neboť byla vyvinuta řada nových metod, provedeno množství datových zdrojů a aplikovány různé technologické inovace.

## SBĚR DAT PŘES INTERNET

Stejně tak, jako se proměňuje společnost, proměňují se i standardně užívané metody sčítání. Jednotlivci si ve větší míře chrání své soukromí a od státních institucí očekávají co nejmenší zátěž. Národní statistické úřady (NSÚ) proto musí zohledňovat požadavky společnosti a koncipovat moderní sčítání zaváděním nových technologií do jeho realizace. Právě z těchto důvodů nabízel většina evropských zemí v rámci posledního sčítání respondentům **možnost tzv. vícekánalového způsobu distribuce a sběru sčítacích**

<sup>1)</sup> V příspěvku jsou zpracovány zprávy z jednání UNECE v Ženevě dostupné z:

<[www.unece.org/stats/documents/2012.05.census2.html](http://www.unece.org/stats/documents/2012.05.census2.html)>.

<sup>2)</sup> V Makedonii bylo sčítání na počátku terénních prací z důvodu obavy před možnými nepokoji (citlivá otázka zjišťování národnosti) zrušeno a náhradní termín nebyl zatím stanoven.

<sup>3)</sup> Hlavní závěry z Neighbouring Countries Cooperation Initiative Workshop on Novelities of 2011 Censuses and Challenges for the Future byly shrnuty v Demografii č. 2/2012 (Šanda, 2012).

<sup>4)</sup> Na Eurostat Meetings on Population and Housing Censuses reprezentoval Český statistický úřad místopředseda Ing. Stanislav Drápal.

<sup>5)</sup> Jednání se za Český statistický úřad zúčastnila předsedkyně doc. Ing. Iva Ritschelová, CSc.

<sup>6)</sup> Kombinovanou metodou se rozumí vícedrožový způsob získání údajů pro sčítání s využitím registrů doplněného terénním sečtením nebo daty z dalších šetření.

**formulářů.** Respondenti mohli vyplnit sčítací formuláře elektronicky (CASI, CAWI)<sup>7)</sup>, s pomocí operátora po telefonu (CATI), formou osobního rozhovoru s komisařem vybaveným laptopem (CAPI), někdy se zabudovaným GPS systémem pro lokalizaci objektů (např. v Polsku a Brazílii), ručním záznamem do formuláře na místě (PAPI) či zasláním vyplněného formuláře v obálce poštou.

Alternativou k tradičním listinným formulářům jsou **elektronické sčítací formuláře (eSF)**. Mezi první země, které využily tuto formu formulářů již při sčítání okolo roku 2000, patří Spojené státy a Singapur, z evropských států pak Norsko, Španělsko a Švýcarsko (tab. 1).

Zatímco většina států implementovala tuto metodu i pro následující cenzus okolo roku 2010, ve Spojených státech tuto možnost již znovu neaplikovali.<sup>8)</sup> Důvodů k tomuto rozhodnutí bylo hned několik:

(i) míra response se oproti předpokladům výrazně nezvýšila (podíl eSF v roce 2000 pouze 0,07 %, což však do velké míry souviselo i s podílem domácností vybavených internetem),

(ii) náklady na sčítání se nesnížily (i když v průběhu testů v roce 2003 a 2005 se ukázaly možné úspory v rozsahu 300–500 tis. dolarů při došetřování),

(iii) úspěch sčítání mohou v budoucnu ohrozit potenciální bezpečnostní rizika internetových útoků.

Možnost elektronického sečtení je v současnosti spíše doménou evropských zemí. S výjimkou Švýcarska a Španělska implementovaly evropské země tuto metodu vůbec poprvé (kartogram 1).

## VÝHODY ELEKTRONICKÉ METODY SČÍTÁNÍ

Sčítací formuláře vyplněné pomocí internetu zajišťují **komfort a soukromí při vyplňování** a zároveň se jedná o metodu sebesčítání, která může zajistit vyšší věrohodnost vyplněných údajů. Navíc se **minimalizuje riziko úniku či ztráty dat**, neboť údaje z vyplněných elektronických formulářů putují přímo do zpracovatelské databáze.

Díky možnosti automatických logických kontrol, nastavení pouze jedné možné odpovědi, zpřístupnění

**Tab. 1: Využití elektronického sčítání ve vybraných zemích v letech 2000–2006**

The use of e-forms in selected countries in 2000–2006

Země	Podíl eSF	Rok sčítání
Singapur	15,00	2000
Švýcarsko	4,20	2000
Spojené státy	0,07	2000
Norsko	9,90	2001
Španělsko	0,01	2001
Korea	0,90	2005
Kanada	18,50	2006
Austrálie	9,00	2006
Nový Zéland	7,00	2006

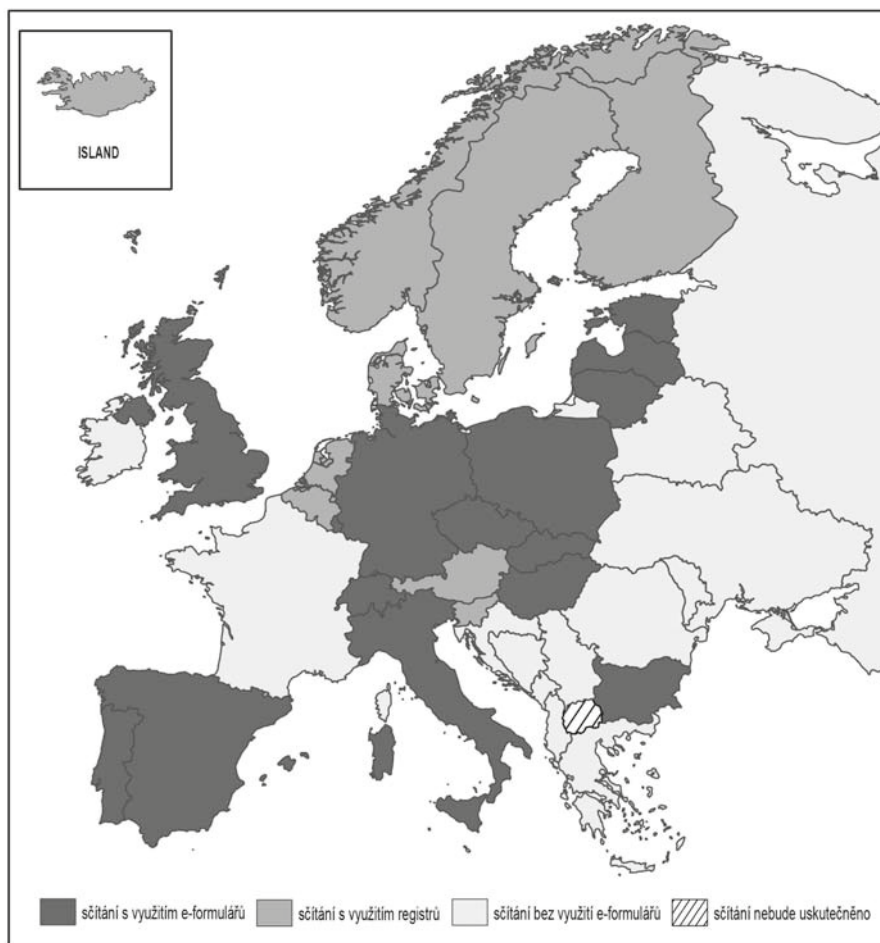
**Pramen:** Castro, 2008.

<sup>7)</sup> CASI – Computer Assisted Self Interviewing (někdy také CAWI – Computer Assisted Web Interviewing), CATI – Computer Assisted Telephone Interviewing, CAPI – Computer Assisted Personal Interviewing, PAPI – Paper and Pencil Interviewing.

<sup>8)</sup> Přítom s využitím internetu při sčítání 2010 se počítalo ještě v roce 2006. S vývojem systému sledujícího životní cyklus sčítacích formulářů se však od této metody upustilo (Castro, 2008).

## Kartogram 1: Využití registrů a internetu při sčítání kolem roku 2010 v Evropě

The use of registers and the internet in 2010 census round in Europe



**Pozn.:** Island a Nizozemsko využívají kombinovanou metodu sčítání, ale jsou zahrnuti mezi státy se sčítáním založeným na registrech, neboť zde v podstatě sčítání v terénu neprobíhá (údaje z registrů jsou doplněny daty z výběrových šetření).

**Pramen:** Evropská hospodářská komise OSN (2012); Vlastní úprava.

pouze otázek relevantních k určitému věku či ekonomickým charakteristikám a využití rolovací nabídky u složitějších otázek (např. zaměstnanost nebo odvětví ekonomické činnosti) v elektronických formulářích je **zpracování výsledků rychlejší** a nutnost dodatečného ručního kódování se významně snižuje. Kvalita výstupních dat je navíc pozitivně ovlivněna **vyšší účastí obyvatelstva (response rate)** a to zvláště v oblastech, kde je výrazně vyšší mobilita obyvatelstva během dne

(většinou ve velkých městech) nebo vyšší podíl osob cizí státní příslušnosti (v případě nabídky cizojazyčných formulářů).

V neposlední řadě může při zavedení elektronických formulářů dojít k výrazné **redukci nákladů** zejména při tisku formulářů, finančním ohodnocení sčítacích komisařů a v dodatečných nákladech při zpracování, které by byly s listinnými formuláři spojeny (např. skenování, validace a kódování).



## ODLIŠNOSTI V ELEKTRONICKÉM SEČTENÍ

Výhody elektronického sčítání i případné úspory při jeho aplikaci však nejsou všude stejné. Liší se například podle toho, jak je plánována a časována distribuce a sběr formulářů a v jakém rozsahu jsou elektronické formuláře přístupné veřejnosti.

**Dostupnost širokopásmového internetu** ve společnosti a **úroveň počítačové gramotnosti** ovlivňuje rozhodnutí, zda elektronický způsob vyplnění formulářů aplikovat či nikoli, a pokud ano, tak zda na celou populaci. Podíl domácností pokrytých internetovým připojením v posledním desetiletí prudce roste. Zatímco v roce 2000 bylo ve Spojených státech dostupné širokopásmové připojení k internetu pouze pro 5 % obyvatel, v roce 2007 byl už internet dostupný pro 47 % obyvatel (Castro, 2008). V Japonsku byla metoda eSF využita v roce 2010 poprvé a dostupná byla pouze obyvatelům metropolitní oblasti Tokia, kde podle průzkumů užívá internet až 70 % populace. Na samotném závěru formuláře bylo navíc připraveno i několik dobrovolných otázek, které hodnotily obtížnost vyplnění formuláře a ochotu využít internetu i při nadcházejícím cenzu v roce 2015, kdy je plánováno propagovat metodu sečtení prostřednictvím internetu i v ostatních územně-správních jednotkách (pozn.: podobné otázky v rámci eSF byly položeny i v Portugalsku).

**Způsob provedení terénních prací** je velmi variabilní. Liší se nejen zvoleným termínem cenzu, ale i délkou období sběru dat a především **časováním jednotlivých fází**. Dalo by se říci, že nejrozšířenějším způsobem řešení elektronických formulářů byla možnost jejich **vyplnění v počáteční fázi** sčítání (většinou v délce trvání okolo 2 týdnů) – např. Bulharsko, Polsko a Pobaltské země. V tomto období jsou do samotných domácností distribuovány pouze návody k elektronickému vyplnění s přístupovými kódy (Portugalsko, Španělsko a částečně Kanada). Po uplynutí tohoto období se vyhodnotí, z jakých domácností se již formuláře kompletně vrátily a jaké domácnosti naopak musí sčítací komisaři v další fázi navštívit.<sup>9)</sup> V některých zemích bylo navíc z důvodu zvýšeného

zájmu o vyplnění elektronických formulářů nutné termín o několik dní prodloužit (např. v Lotyšsku a Portugalsku).

Druhou skupinu států naopak spojuje možnost vyplnit elektronické formuláře **po celé období sčítání** (např. Česko, Itálie, Kanada, Spojené království). Listinné sčítací formuláře byly doručeny sčítacím komisařem nebo zaslány poštou již před rozhodným okamžikem a respondenti se dle svých možností rozhodly, jak chtějí sčítací formuláře vyplnit. Kanada navíc využila zkušenosti z cenzu 2006, kdy poprvé představila elektronické formuláře, a populace byla rozdělena na dvě skupiny: v oblastech, kde se v předchozím sčítání sečetl výrazný podíl osob elektronicky, mohly být zpočátku vyplněny formuláře pouze elektronicky (75 % domácností), zbylým domácnostem byly současně s přístupovými kódy doručeny také listinné formuláře (25 % domácností).

**Přístupové kódy** mají nejen význam vstupního hesla do internetové aplikace. V některých případech měly i významový charakter, díky němuž bylo respondentům umožněno kontrolovat a doplňovat předvyplněné otázky z administrativních zdrojů. Zároveň zabezpečovaly tyto kódy ochranu předvyplněných osobních údajů a díky nim bylo možné identifikovat duplicitu v sečtení.

V Česku, Itálii a ve Spojeném království bylo pro přihlášení nutné zadat **kódy z listinných formulářů**, které doručil před rozhodným okamžikem sčítací komisař nebo byly zaslány poštou. Jinde byly přístupové kódy zaslány nebo osobně doručeny současně s listinnými formuláři **odděleně v obálce** (např. v Maďarsku, v Portugalsku, na Slovensku a částečně v Kanadě). Samotná obálka s návodem a kódy bez listinných formulářů byla zaslána poštou ve Španělsku a částečně v Kanadě. Důležité však bylo, aby kódy neobsahovaly vzájemně zaměnitelné znaky (číslíce a písmena), př. „0“ a „O“ nebo „1“ a „I“. Negativní zkušenost v tomto směru měli například v Maďarsku. Tato drobná nepozornost pak vedla ke zbytečnému zatížení call centra a infolinek.

Identifikátory měly nejen různý způsob distribuce, ale i následný způsob využití. V Japonsku, Maďarsku

<sup>9)</sup> V Lotyšsku se úplnost elektronického sečtení domácnosti ověřovala pomocí dvou doplňujících otázek: 1. Je tento formulář vyplněn za všechny členy domácnosti? 2. Žije ve vašem obydlí ještě jiná domácnost?

a Bulharsku byl identifikátor společný pro jednu domácnost. V Maďarsku mohla jedna domácnost využít právě jednu možnost vyplnění formulářů. Elektronický způsob sečtení mohl být navíc využit, pouze pokud existoval za danou domácnost záznam v registru adres. Takto se podařilo předvyplnit a propojit 90 % adres. Zbýlé domácnosti mohly formuláře odevzdat pouze prostřednictvím sčítacího komisaře.

Pro první fázi, kdy byly formuláře vyplňovány pouze elektronicky bez předchozí návštěvy sčítacím komisařem, bylo nutné stanovit identifikátory jednodušším běžně dostupným způsobem. V Bulharsku to bylo pouze na základě platné emailové adresy a osobních údajů, v Pobaltských zemích se využilo přístupu pomocí aplikace internet banking a elektronického podpisu, druhým způsobem bylo osobní identifikační číslo nebo číslo cestovního pasu (v Litvě 24 % vs. 76 % sečtených).

Důležitá byla také **nabídka cizojazyčných mutací formulářů**, což ovlivnilo míru využití formulářů především pro cizince a početnější jazykové menšiny. Ve Spojeném království byly distribuovány dvojjazyčné formuláře v angličtině a velštině. Systém vzájemně rozeznával tyto jazyky a mohly být proto kombinovány i v rámci jednoho formuláře. Navíc díky celosvětové rozšířenosti anglického jazyka byla tato možnost vyplnění ve Spojeném království vyhledávána ve velké míře cizími státními příslušníky. Omezení výběru jazyka bylo například v Japonsku a Česku, kdy nebyly eSF v jiném než oficiálním jazyce.

## TECHNICKÉ ŘEŠENÍ FORMULÁŘŮ

Technologie pro vyplňování dotazníků veřejností musí být **všeobecně známá a dostupná na všech standardních platformách**. Nabízí se dvě hlavní možnosti: *formát HTML a PDF*.

K těmto dvěma standardním možnostem byly nabízeny i další formy elektronického vyplnění formulářů. V Polsku bylo například možné vyplnit formuláře prostřednictvím mobilního telefonu. Ve státech, kde sčítací komisaři využívali laptopů, byly vyvinuty technologie pro záznam odpovědí respondentů při terénních pracích. V Lotyšsku bylo využito technologií

dodavatele terénních prací<sup>10)</sup> a tím se ušetřilo mnoho práce především s vývojem a testováním systému, ale i s nábořem komisařů a jejich školením.

**Webovou aplikaci formátu HTML** zvolili například v Japonsku a Litvě, **formuláře ve formátu PDF** naopak v Česku a Itálii. Někde byla zaznamenána snaha o co největší podobnost elektronických a listinných formulářů pro případ vytištění vyplněných formulářů. Naopak ve Spojeném království, kde byly listinné formuláře pro celou domácnost v rozsahu 32 stran formátu A4<sup>11)</sup>, se formuláře přizpůsobily počtu osob v domácnosti a navíc za jednou vyplněné členy domácnosti se již v dalších částech formuláře předvyplnila konkrétní jména a vazby. Tím se úspěšně zabránilo možným nekonzistencím při zpracování, jako k tomu docházelo u listinných SF.

Zavedení jakékoli nové neodzkoušené metody s sebou vždy nese rizika, obzvláště pokud jde o inovace v oblasti IT. **Elektronické formuláře se testovaly v rámci zkušebních sčítání**. Formou **zátěžových testů** byla navíc testována i odolnost aplikací proti přetížení serverů. V Česku díky tomu nebyla i při největší zátěži překročena kapacita serverů z více než třetiny. Naproti tomu v Itálii došlo během prvního dne k menšímu kolapsu aplikace v důsledku jejího přetížení. Kapacita se následně zdvojnásobila a následující den hlásila 340 tis. vyplněných SF za den s největší špičkou 300 formulářů za minutu.

Jestli se aplikace povedla a byla uživatelsky přívětivá, je možné hodnotit i podle podílu vyplněných odeslaných SF na celkovém počtu stažených SF (např. Japonsko 95,7 %, Česko 96,7 %).

## VÝSLEDKY ELEKTRONICKÉHO SEČTENÍ

**Podíl elektronicky vyplněných SF** se oproti předchozím zkušenostem v cenzech okolo roku 2000 výrazně zvýšil. Jak už bylo řečeno výše, je to do velké míry zapříčiněno rozšířením internetu do většiny evropských domácností. V některých státech byl podíl elektronicky vyplněných SF velmi vysoký – Bulharsko (41 %), Estonsko (62 %), Kanada (54 %) a Portugalsko (50 %). Ve Spojeném království nebyl výsledek uspokojivý –

<sup>10)</sup> Společnosti v oblasti výzkumu trhu a veřejného mínění GfK.

<sup>11)</sup> Listinný formulář až pro 6 osob.

**Tab. 2: Odlišnosti metody elektronického sečtení v evropských zemích a ve vybraných státech světa**  
Differences in the e-census methods used in European countries and selected countries around the world

Stát	Rozhodný okamžik	Terénní práce (časování)	Zahnutí populace	Podíl elektronicky odevzdaných formulářů	Způsob identifikace (přístupové kódy)	Další způsob sečtení
Brazílie	1. 9. 2010	komisař: 1. 9.–31. 10. elektronicky: souběžně s komisařem, ale kratší období	celá populace	0,05 % obyvatel		komisař (CAPI)
Bulharsko	10. 3. 2011	elektronicky: 1.–9. 2. komisař: 10. 2.–28. 2.	celá populace	41,2 %	registrace domácnosti s pomocí platné emailové adresy a osobních údajů (jméno a příjmení) – heslo pro opakované použití	komisař (interview)
Česko	26. 3. 2011	všechny způsoby: 26. 3.–19. 4. + 19. 5.–5. 6.	celá populace	27 % (očekáváno 25 %)	dva kódy na každém formuláři (čárový kód Sfa bezpečnostní potvrzovací kód)	komisař (sebečítání) poštou
Estonsko	31. 12. 2011	elektronicky: 31. 12. 2011–31. 1. 2012 ..... komisař: 16. 2.–31. 3. 2012	celá populace	62 %	osobní ID ID mobilního telefonu + PIN kód internet banking	komisař (interview)
Itálie	9. 10. 2011	všechny způsoby : 9. 10.–29. 2. 2012 termín odevzdání formulářů odvislý od velikosti obce (31. 12. obce do 20 tis., 31. 1. obce do 150 tis., 29. 2. obce nad 150 tis. obyvatel)	celá populace	34,5 % obyvatel	autorizační kód na formuláři + osobní identifikátor	komisař (sebečítání) osobní odevzdání na úřadu poštou
Japonsko	1. 10. 2010	poštou, odevzdání v obálce komisař: 1.–7. 10. (elektronicky pouze v oblasti Tokia: 23. 9.–11. 10. ..... komisař: 22.–24. 10.	celá populace elektronicky pouze oblast Tokia, tj. 10,3 % obyvatel, 12,3 % domácností)	8,3 % obyvatel ze vzorku (očekáváno 5 %)	ID domácnosti	komisař (sebečítání), poštou
Kanada	10. 5. 2011	3. 5.–17. 5. skupina A: pouze elektronicky (75 % domácnosti), skupina B: listinné i elektronické formuláře (25 % domácnosti), 18.5.–5.8. listinné i elektronické formuláře – všechny domácnosti	celá populace	54,4 % obyvatel (očekáváno 40 %)	kód zaslán poštou v průvodním dopise do všech domácností	komisař (sebečítání) telefonicky (CAPI) poštou
Litva	1. 3. 2011	elektronicky: 1.–16. 3. ..... komisař: 5. 4.–9. 5.	celá populace	32 % obyvatel	osobní ID/číslo pasu internet banking elektronický podpis	komisař (interview)
Lotyšsko	1. 3. 2011	elektronicky: 1.–12. 3. ..... komisař: 17. 3.–31. 5. elektronicky: 1. 6.–10. 6.	celá populace	30 % obyvatel (očekáváno 10 %)	osobní ID/číslo pasu internet banking elektronický podpis	komisař (CAPI)

**Tab. 2: Odlíšnosti metody elektronického sečtení v evropských zemích a ve vybraných státech světa**  
Differences in the e-census methods used in European countries and selected countries around the world

Stát	Rozhodný okamžik	Terénní práce (časování)	Zahrnutí populace	Podíl elektronicky odevzdaných formulářů	Způsob identifikace (přístupové kódy)	Další způsoby sečtení (pokračování)
Lucembursko	1. 2. 2011	elektronicky a poštou: 1.–10. 2. .... komisař: 15. 2.–5. 3.	celá populace		s pomocí LuxTrust produktů a elektronického podpisu	komisař (sebesčítání) poštou
Maďarsko	1. 10. 2011	všechny způsoby: 1.–16. 10. komisař: 17. 10.–31. 10.	celá populace	19 % domácností	formuláře zasílány domácnosti poštou včetně přístupového kódu	komisař (sebesčítání) komisař (interview)
Německo	9. 5. 2011	všechny způsoby: 10. 5. 2011–31. 5. 2012 Sčítání domů prováděno zvlášť (korespondenčně)	na vzorku (cca 10 % populace) sčítání domů prováděno zvlášť (korespondenčně)	8 % obyvatel ze vzorku a 1/3 domů	přihlašovací údaje z listinného formuláře	komisař (interview) poštou
Polsko	31. 3. 2011	elektronicky: 1. 4.–7. 4. všechny způsoby: 8. 4.–16. 6. CATI a CAPI: 17. 6.–30. 6.	celá populace na vzorku (cca 20 % domácností)	celkem 12 % obyvatel (7,6 % ze vzorku, 13,3 % z celé populace)	on-line dotazníky; autorizace pomocí srovnání s údaji z registru (platnost hesla 14 dní) off-line dotazníky; prosté stažení formuláře	komisař (CAPI) telefonicky (CATI)
Portugalsko	21. 3. 2011	elektronicky: 21. 3.–27. 3. komisař a elektronicky: 28. 3.–12. 4. komisař: 12. 4.–30. 4.	celá populace	50,5 % obyvatel	distribuuována obálka s ID bytu a PIN kódem	komisař (sebesčítání)
Slovensko	21. 5. 2011	elektronicky a komisař: 21. 5.–29. 5. komisař: 30. 5.–6. 6.	celá populace	7,4 % obyvatel	komisař předal při distribuci formulářů obálku s bezvýznamovým nalepovacím identifikátorem a ověřovacím kódem	komisař (sebesčítání)
Spojené království	27. 3. 2011	elektronicky, poštou: 4. 3.–5. 4. elektronicky, komisař, poštou: 6. 4.–8. 5. elektronicky, poštou: 9. 5.–22. 5.	celá populace	15 % domácností (očekáváno 25 %)	listinné formuláře s unikátním přístupovým kódem pro domácnost zasílány poštou	komisař (sebesčítání) poštou
Španělsko	1. 11. 2011	elektronicky: 1. 9.–31. 12. 2011 elektronicky a komisař: 1. 1.–31. 3. 2012 elektronicky: 1. 4.–15. 5. 2012	na vzorku (cca 12 % populace)		poštou zaslan dopis s návodem pro elektronické vyplnění	komisař (CAPI) poštou
Švýcarsko	31. 12. 2010		na vzorku (cca 2,6 % populace)			komisař (PAPI) telefonicky (CATI)

Zdroj dat: <http://www.unece.org/stats/documents/2012.05.census2.html>, oficiální webové stránky NSÚ; Vlastní úprava.

Pozn.: x – informace nebyly dostupné.

pouze 15 % namísto očekávaných 25 %, což může být do jisté míry ovlivněno možností vyplnit formuláře elektronicky i listinně po celé období sčítání. V Česku a Itálii byly při stejné metodě podíly oproti výše uvedeným zemím rovněž nižší, ale přesto nedosahovaly tak nízké úrovně jako ve Spojeném království (Česko 27 %, Itálie 34 %).

Podle dostupných dat bylo nejvíce eSF vyplněno ve velkých městech, např. v Bulharsku – Sofia (66 %), Varna (51 %) a Plovdiv (41 %), v Česku – Praha (33 %). V Kanadě byla response rate ovlivněna výchozí distribuční skupinou – 71,6 vs. 25,8 % (tab. 2).

Oblíbenými dny pro vyplnění elektronických formulářů byly **dny víkendové**, přičemž největší podíl vyplněných formulářů byl **na počátku období**. V Česku bylo nejvíce formulářů vyplněno během prvních dvou dnů, po prvním týdnu pak polovina všech elektronicky vyplněných formulářů. Druhá větší vlna byla na konci určeného období. Obdobné časování bylo zaznamenáno téměř ve všech sledovaných zemích.

**Špičkou ve vyplňování formulářů byla 20.–23. hodina** (v Česku 20–22h, v Japonsku 22–23h, v Portugalsku 21–23h a ve Spojeném království 20–21h).

Potřebný čas k vyplnění nelze mezi jednotlivými státy srovnávat, záleží totiž na délce formulářů (formulář za domácnost nebo za jednotlivou osobu zvlášť), počtu otázek na formuláři a míře uživatelské přívětivosti aplikace. Ve Spojeném království trvalo vyplnit formulář průměrně 22 minut (formulář pro domácnost s maximálně 6-ti členy), v Portugalsku dokonce 45 minut (formulář zvlášť pro dům, byt, domácnost a osoby, vyplňován ale za celou domácnost). V Česku byla téměř polovina sčítacích listů osob a bytových listů vyplněna a odeslána zpět do 10 minut od stažení a u domovních listů bylo odesláno do 10 minut od stažení dokonce přes 90 % formulářů.

Nejčastěji vyplnili elektronické formuláře respondenti ve věku 25–35 let, vysokoškolsky vzdělaní, žijící v manželství či partnerském soužití ve větších městech.

## NEZBYTNOSTI PRO HLADKÝ PRŮBĚH

Z obavy o to, aby komisaři zbytečně nenavštěvovali domácnosti, které již vyplnily formuláře elektronicky, bylo **vhodné sledovat tzv. „životní cyklus“** sčítacích formulářů (např. Česko, Itálie, Kanada). To bylo důležité obzvláště při souběhu více způsobů odevzdání formulářů. Například v Portugalsku byli sčítací komisaři informováni o změně stavu formuláře, tzn. že byl formulář již vyplněn elektronicky, prostřednictvím SMS. V Česku byla data o elektronicky vyplněných formulářích několikrát denně předávána ze serveru přímo dodavateli terénních prací, tedy České poště.

Za klíčový nástroj k úspěchu můžeme považovat **dobrou informovanost veřejnosti, tedy zdařilou informační kampaň**. Například za malou mírou response při sčítání 2000 ve Spojených státech stála právě nedostatečná propagace. Nebyly k dispozici žádné tištěné informační materiály ani nebyla vydána žádná tisková zpráva. Respondenti se o této metodě dozvěděli pouze pomocí odkazu na oficiálních webových stránkách statistického úřadu nebo z jiných zdrojů. V důsledku toho mohlo být vyplňování elektronických formulářů vnímáno jako nedůvěryhodné a nebezpečné a respondenti pak volili raději jinou metodu vyplnění formulářů (Castro, 2008).

Ve Spojeném království se rovněž považuje za jeden z faktorů nízké míry response elektronických SF při posledním sčítání mediální kampaň, která se více soustředila na sečtení osob než na vlastní propagaci elektronické metody.

Způsoby zaujetí veřejnosti jsou přitom různé.<sup>12)</sup> V Česku bylo elektronické sčítání od počátku prezentováno jako hlavní novinka SLDB v roce 2011. Natočeny byly informační televizní spoty a na server Youtube umístěny videonápovědy, které respondenty formulářem při vyplňování provedly. Poštou byly distribuovány do domácností informační letáky upozorňující na možnost využití elektronického formuláře.

12) V Maďarsku byl natočen provokativní informační spot, ve kterém sčítací komisař navštíví domácnost mladé ženy evidentně v nevhodnou chvíli. Choulostivou situaci vyřeší informováním ženy o možnosti sebesčtení prostřednictvím internetu. Spot měl zcela mimořádný ohlas (byť podle očekávání vyvolal i pobouření) a elektronické formuláře se tak dostaly do všeobecného povědomí veřejnosti (dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=VwI33PqYulM>).

## BEZPEČNOST NA PRVNÍM MÍSTĚ

Otázka ochrany dat proti jejich zneužití byla médií velmi sledována a byl na ni v posledních sčítáních kladen velký důraz. Respondenti měli větší strach o sdělené údaje než v minulosti a statistici museli během informační kampaně zdůrazňovat, že **vyplnění formulářů prostřednictvím internetu je bezpečnější** a spolehlivější než fyzická ochrana listinných formulářů. Zabezpečení takto získaných údajů pak bylo zajištěno ve třech rovinách – aplikační (bezpečné připojení přes technologii SSL s protokolem HTTPS), procedurální (šifrování dat) a fyzické (skladování serverů). Přitom je zajímavá míra senzitivity jednotlivých zemí, resp. jejich obyvatel nejen k určitému způsobu sečtení, ale i k jednotlivým otázkám obsažených na formuláři.

V zemích, kde byl jako přístupový kód zvolen osobní identifikátor (např. Polsko a Pobaltské země), byla ochrana osobních údajů před zneužitím klíčová. Problémy se však těmto zemím nevyhnuly. Polský úřad pro ochranu osobních údajů připustil, že během sčítání lidu mohlo dojít k úniku informací zadáním cizího rodného čísla či identifikačního čísla z daňového úřadu, pomocí nichž bylo možné se na internetu zaregistrovat. V Lotyšsku díky technickým problémům a s ohledem na bezpečnost byla identifikace pomocí osobního identifikačního čísla nebo čísla cestovního pasu předčasně ukončena.

V Kanadě využívali sčítací komisaři vlastní laptopy a internetové připojení, jejichž využití pro tyto účely jim bylo finančně kompenzováno. V dostupných zdrojích však nebylo nikde popsáno, jak byla tato soukromá elektronika zabezpečena.

Podle závěrečné zprávy ČSÚ o bezpečnosti odvrátil ochranný systém úspěšně 3 760 různých pokusů o útok. Nejfrekventovanějším typem útoku bylo **tzv. cross-site scripting (XSS)**<sup>13)</sup> a dále byly zaznamenány i neúspěšné útoky **denial of service (DoS)**<sup>14)</sup>. Dalšími pokusy o diskreditaci elektronického sčítání bylo zasílání podvodných emailů, vytváření fiktivních webových stránek, které často připomínaly oficiální stránky NSÚ, a spyware útoky, které mají za úkol vytáhnout z počítačů respondentů soukromá data například určitou kombinací stisku kláves apod.

## CÍLE DO BUDOUCNA

Internetové formuláře se objevují jako důležitá alternativa k tradičnímu vyplňování papírových dotazníků v mnoha zemích s čistě tradiční či kombinovanou metodou. Možnost elektronického sečtení byla vesměs pozitivně vnímána a ve státech, které neplánují v nadcházejícím censu přejít plně na registry, bude jistě hojně užívána.

Poslední sčítání dokazují, že dochází ke značnému vývoji především v rozšíření nových technologií, díky čemuž se mění i samotná metodologie. Společným cílem do budoucna bude integrace censů do průběžných sociálních statistik se současnou snahou o co největší pokrytí populace i na regionální úrovni a možnost získávání výstupů k libovolnému datu.

Nutné bude dále vytvořit lepší metodiku a nástroje pro sledování migrace, převážně mezi státy EU, a zpřesnit lokalizaci populačních dat propojením s geografickými souřadnicemi. To pomůže překonat omezení vyplývající z vymezení administrativních regionů, které jsou navíc v mezinárodním měřítku značně heterogenní a nesrovnatelné (*Eurostat*, 2012).

<sup>13)</sup> XSS je metoda průniku do www stránek přes bezpečnostní chyby ve skriptu.

<sup>14)</sup> DoS jsou síťové útoky, které blokuji služby sítě legitimním klientům (např. posláním nekonečného proudu dat k zaplavení síťových spojení na serveru).

**Literatura**

Castro, D. 2008. e-Census Unplugged: Why Americans Should Be Able to Complete the Census Online. *The Information Technology & Innovation Foundation*, s. 1–15. Dostupné z: <<http://www.itif.org/files/eCensusUnplugged.pdf>>.

Eurostat. 2012. *A census is a census is a census?* Paris: UNECE conference of European Statisticians, 60<sup>th</sup> plenary session. Dostupné z: <[http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2012/use\\_of\\_register/WP\\_15-IP\\_Eurostat\\_01.pdf](http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2012/use_of_register/WP_15-IP_Eurostat_01.pdf)>.

Evropská hospodářská komise OSN. 2012. *Overview of the 2010 round of population and housing censuses in the United Nations Economic Commission for Europe region*. Paris: UNECE conference of European Statisticians, 60<sup>th</sup> plenary session.

Dostupné z: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2012/42Rev1.pdf>>.

Šanda, R. 2012. Sčítání založené na registrech – vytoužený cíl, nebo nutný kompromis? *Demografie*, 54(2), s. 162–165.

# SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

22. ročník, 2/2012

## I. VEDECKÉ ČLÁNKY

### 1. Alexander Karšay | strana 3

Pakt stability a rastu v teórii a praxi

### 2. Štefan Adamec | strana 18

Sledovanie vývoja cien nehnuteľností v Slovenskej republike a jeho zapracovanie do výpočtu harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien

### 3. Branislav Šprocha | strana 44

Sobáše a sobášnosť na Slovensku

Čo vieme povedať o sobášoch a o procese sobášnosti na Slovensku z hlásení o uzavretí manželstva

### 4. Alena Gerhardtová | strana 71

Vybrané výsledky z Európskeho zisťovania o zdraví v Slovenskej republike – EHIS 2009

### 5. Branislav Šprocha | strana 86

Úmrtnosť a zdravotný stav rómskej populácie na Slovensku, 1. časť

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychází 4x do roka), distribuuje a objednávky přijímá ŠÚ SR, informační servis, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26, Slovenská republika, cena výtisku 5 €, cena ročního předplatného 20 €.



# KDO JE KDO V ČESKÉ SOCIOLOGII A PŘÍBUZNÝCH OBORECH<sup>1)</sup>

Ladislav Pištora

Jak naznačuje jednoznačně už název, jedná se o slovníkovou publikaci, která poskytuje zájemcům přehled, autoři používají výraz „adresář“, českých sociologů a dalších odborníků z příbuzných oborů (např. demografie, etnografie aj.). Samo nakladatelství zdůrazňuje, že práce „je vůbec první oborovou encyklopedií žijících osobností české sociologie“ a dalších osmi jmenovaných ale i nejménovaných příbuzných oborů.

Připomeňme v té souvislosti, pro vážné zájemce o historii oboru a jeho osobností, že i přes nedostatek literatury tohoto druhu několik prací přece jenom existuje. Asi nejdříve je nutné zmínit *Velký sociologický slovník* vydaný ve dvou dílech v nakladatelství Karolinum v roce 1997. Ten zahrnuje ve své bibliografické příloze také žijící a nežijící české sociology. Jedná se o krátká stručná hesla v rozsahu 3–20 řádků v příslušném sloupci.

Rok předtím vydalo brněnské nakladatelství Doplněk práci nestora české sociologie A. I. Bláhy *Československá sociologie: od svého vzniku do roku 1948*.

Tento stručný přehled sociologických oborů a sociologů, dobře využitelný v době svého vydání, pak bohatě nahrazuje a rozšiřuje také v roce 2011 vydaná práce editora encyklopedie *Kdo je kdo Z. Nešpora nazvaná Republika sociologů: zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce* a to pražským nakladatelstvím Scriptorium. S některými jmény sociologů minulosti i současnosti, vybranými bez zřetelného principu, je možné se rovněž seznámit ve velmi stručné, dvou až třířádkové podobě, v *Socio-*

*logickém slovníku* J. Jandourka, který vyšel v druhém vydání v roce 2007 v nakladatelství Portál.

K tomu doplníme, že z úvodu této hodnocené encyklopedie se dozvídáme, že se připravuje *Slovník českých sociologů*, který by měl představit zejména sociology minulosti.<sup>2)</sup>

Vraťme se ale k vlastní práci *Kdo je kdo*. Na publikaci, respektive na její obsah, je možné pohlížet samozřejmě z mnoha úhlů. My zde vyjdeme především ze dvou. Tím prvním bude obecný přístup k jejímu pojetí a druhý pohled na výběr osob, které v encyklopedii reprezentují obor demografie.

Je pochopitelné, že klíč k zařazení či nezařazení osoby do výběru patřil samozřejmě k těm nejsložitějším. „Publikační hledisko“, které je nakonec uplatňováno jako základní, jistě patřilo k nejvýznamnějším objektivizujícím požadavkům pro výběr. Je ale např. otázkou, zda byla nejšťastnější volba jen žijících osobností. Již dnes je řada z uváděných mimo nás a vágní doba přesného určení (jedná se o žijící v roce 2009 nebo v době redakce publikace či v roce jejího vydání) to ještě více znejišťuje. To pak vedlo k faktu, že řada skutečných osobností, mnohdy i významnějších než uvedené či uvedení nebyla samozřejmě do přehledu zařazena. Uvedeme-li jako příklad demografii, pak to byl zejména Vladimír Srb (1917–2006), její čelný představitel po dobu skoro padesáti let. Obdobně tomu asi bude i v samotné sociologii, kde lze namátkově vzpomenout např. Jana Sedláčka (1935–2008). Druhým, mnohem více problematickým hlediskem je však otázka vlastních bibliografických záznamů uváděných osobností, zpracovaných na základě připraveného dotazníku. Ty totiž nebyly redakčně nijak upravovány a „jednotlivým autorům byla ponechána naprostá volnost v tom, jaké

1) Nešpor, Z. R. – Kopecká, A. (eds.). 2011. *KDO je KDO v české sociologii a příbuzných oborech*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 362 s.

2) V rámci projektu *Dějiny a současnost české sociologie* vyšla v roce 2011 také publikace M. Petruska *České sociální vědy v exilu* v nakladatelství SLON, představují některé nežijící i žijící sociology – exulanty.

údaje o sobě uvedou“. Jak se pak konkrétně tato metodika podílí na mnohdy naprosté nesourodosti a nesrovnatelnosti jednotlivých bibliografických hesel ještě naznačím v druhé části. Třetí obecnou připomínkou je, že citovanou volnost oslovených pak editoři vlastně sami porušili. A to tím, že v několika případech za ty, kteří v rámci „naprosté volnosti“ nenapsali o sobě nic, zpracovali heslo sami (i když jak uvádějí v úvodu z veřejně dostupných zdrojů).

Podívejme se nyní konkrétně na zpracování či spíše na zařazení do publikace pokud jde o osobnosti z oblasti demografie. Zvolený způsob výběru přece jenom nemohl postihnout všechny. Samozřejmě zde čtenář nalezne známá jména demografie jako Pavla Horská, Jitka Rychtaříková, Milan Kučera, Zdeněk Pavlík a další. Naopak některá chybí, ačkoliv by měla, podle mého názoru, v publikaci své místo. Tak ze statistického úřadu např. Milan Aleš, dlouholetý vedoucí oddělení demografické statistiky, nebo hlavní aktér posledního sčítání Josef Škrabal. Ovšem, že uvedení i publikovali, otázkou pouze je, jak naplnili stanovené limity. Z demografické katedry na Přírodovědecké fakultě UK se mezi „kdo je kdo“ nedostala např. stávající vedoucí katedry Jiřina Kocourková a to na rozdíl od řady jejich členů. Z druhé demografické katedry na Vysoké škole ekonomické nebyl zařazen např. mediálně známý Tomáš Fiala. Naopak reprezentativně je zastoupena v demografii známými jmény druhá katedra z přírodovědecké fakulty UK – katedra sociální geografie a regionálního rozvoje (D. Drbohlav, D. Džúrová, M. Hampl) a zkrátka nepřišel ani Ústav populačních studií na Fakultě sociálních studií MU v Brně (T. Katriňák, M. Kreidl a L. Rabušic). Jako téměř perličku lze uvést naopak další příklad. Do encyklopedie je nepochopitelně zařazena také Marie Bohatá, bývalá předsedkyně statistického úřadu s uváděnými obory statistika a ekonomie.

Pár poznámek k vlastním heslům. Především jak už bylo naznačeno v první části, není zcela šťastné ponechat na samotném prezentujícím, plně v jeho libovůli, co o sobě napíše. Důsledkem je, že hesla asi nejenom v případě demografů pak čtenář nachází v kvantitativně odlišném rozsahu, pohybuje se od rozsahu jednoho sloupce stránky až do téměř čtyř sloupců, tedy od poloviny jedné strany až do stran dvou. Zmiňovaná volnost v psaní svého hesla pak různé autorky či autory vede k tomu, že jedna osobnost decentně či skromně řadu kritérií vynechává či přechází (údaje o rodině), v některých je výrazně stručná, u jiných naopak prezentuje všechny možné nuance kritéria. Že z toho pak vychází mnohdy i nesourodost a nevyváženost u jednotlivých záznamů je jen logický důsledek daného přístupu. Co se objevuje nejenom u demografů, ale i u řady dalších osobností, je skutečnost, jak lehce jsou přecházeny roky jejich života spojené s angažmá v komunistické straně. Jako by tato pro řadu z nich organizace, díky ní se mnohdy těmito osobnostmi i staly, a jejichž členství řada z nich ukončila v poměrně rychlém tempu po listopadu 1989, vůbec neexistovala. Nutno však doplnit, že existují i čestné výjimky, které své členství uvedly.

Přínosem této informační práce je rovněž stručný, ale hutný a přehledný souhrn sociologických a příbuzných pracovišť a institucí věnujících se dotyčným oborům. Práci pak doplňuje i oborový a tematický rejstřík.

Z výše uvedených poznámek však samozřejmě nevyplývá, že tato publikace nenaplnuje svůj smysl. I přes některá omezení, o kterých jsme se v náznaku zmínili, daná především jejím pojetím, je nutně celému kolektivu poděkovat za to, že vůbec práce tohoto typu vyšla. Pro celou řadu, zejména mladých adeptů příslušných vědních oborů, se jistě stane mnohdy vítanou informační pomůckou, když budou pátrat „kdo je kdo“.

# PRACOVNÍ DRÁHY ŽEN V ČESKÉ REPUBLICĚ<sup>1)</sup>

Štěpánka Pfeiferová

V roce 2011 vyšla v Sociologickém nakladatelství publikace **Pracovní dráhy žen v České republice** pojednávající o důležitých přechodových momentech v pracovních drahách žen, na nichž se autorky snaží rozkrýt strukturální genderové nerovnosti v oblasti ekonomické aktivity a v dělbě rolí v rámci rodiny. Poukazují při tom na znevýhodňování a diskriminaci žen na trhu práce. Analýza se dotýká rovněž kombinace práce a péče, která s problematikou genderových nerovností úzce souvisí. Autorky usilují o zachycení problému z mikrostrukturální perspektivy, tedy z hlediska pracovních biografii konkrétních žen. Publikace je dílem kolektivu autorek působících v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR.

Kniha je strukturována do osmi částí, z nichž první podává historický přehled míry a způsobu zapojení žen na trh práce a jeho institucionálního nastavení. Autorky na jeho pozadí ukazují postupný proces utváření dvojího zatížení žen a poukazují na to, že ženy byly od samého počátku na trhu práce segregovány v hůře placených pozicích s nižší mírou prestiže. Státní podpora dlouhodobé rodičovské dovolené navíc vedla k ohrožení a dlouhodobému znevýhodnění žen na trhu práce z důvodu významného přerušování pracovní dráhy.

Následující dvě části prezentují teoretické přístupy, z nichž autorky vycházejí, a osvětlují zvolenou metodologii výzkumu. Ve svých analýzách se opírají o sociologii genderu, která staví do centra pozornosti nerovnosti vznikající v různých oblastech života mezi muži a ženami, přičemž tyto nerovnosti jsou dle zastánců genderového přístupu konstruovány v daném kulturním kontextu. Konstruování nerovností má v tomto pojetí negativní dopady na trh práce i společnost jako celek. Do výzkumného vzorku byly

zahrnuty ženy, které prožily svou pracovní dráhu nebo její významnou část v období transformace, pracovní zkušenosti některých žen však sahají až do 60. let 20. století, což umožňuje sledovat vývoj některých aspektů pracovního a rodinného života žen. Ke studiu jejich pracovních drah byla zvolena biografická metoda, která klade důraz na subjektivně vnímanou skutečnost a každodenní zkušenost jednotlivců. Právě tato metoda autorkám umožnila zachytit, jak se prolínají historické změny, sociální struktury a aktérství jedinců do výsledných životních trajektorií a popsat konkrétní projevy nerovností a jejich dopady na životy jednotlivých žen, jejich pracovní aspirace a strategie. Analýzy jsou založeny na 58 rozhovorech se ženami různého věku, vzdělání a rodinného stavu, tedy v různých fázích rodinného cyklu a v různých situacích na trhu práce.

Čtyři klíčové kapitoly knihy se věnují různým přechodovým situacím v pracovních drahách žen a bariérám, s nimiž se ženy v těchto situacích setkávají. Autorky v této části vycházejí z analýzy provedených biografických rozhovorů a výsledný text je prokládán četnými citacemi z rozhovorů, což přispívá k čtivosti knihy. Prvním analyzovaným přechodem mezi sférou nepracovní a sférou ekonomické aktivity je vstup na trh práce. Autorky vyzdvihují význam, který hraje prvotní zkušenost trhu práce při utváření osobní identity žen, a ukazují, jak se tato zkušenost odráží v jejich pozdějších strategiích a preferencích ohledně profesního uplatnění. Docházejí k závěru, že nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím rozhodování o budoucím profesním směřování je převládající genderová norma.

Téma diskriminace žen na trhu práce prostupuje celou knihou, je mu však věnována i samostatná kapitola, v níž si autorky klady za cíl identifikovat typy diskriminace, praktiky, jež z ní vycházejí, a faktory diskriminace. Z jejich analýzy vyplývá, že různé typy žen jsou ohroženy diskriminací v různé míře, a to především s ohledem na dosažené vzdělání, věk

1) Křížková, A. – Maříková, H. – Hašková, H. – Formánková, L. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2011, 258 s. ISBN 978-80-7419-054-4.

a rodinnou situaci. Diskriminace je slovy autorek vázána na mateřství (byť jen potenciální), což souvisí se zvýšenou ochranou mateřství v současném nastavení rodinné a sociální politiky a s délkou rodičovské dovolené. Ačkoli genderové nerovnosti jsou pokládány za trvalou charakteristiku českého trhu práce, identifikují autorky větší množství zdrojů diskriminace po roce 1989 vzhledem k celkovému nárůstu nejistoty, nastavení rodinné politiky a omezení dostupnosti zařízení předškolní péče o děti.

Volba žen, které se rozhodují mezi prací a péčí o děti, tak není dle autorek zcela autonomní, ale odvíjí se od určitých strukturálních tlaků a omezení. Autorky publikace nazývají toto rozhodování podmíněnou volbou, jež vychází z relativní preference, tzn. že v rámci rozhodování dochází k volbě nejlepšího z dostupných (ne však vždy optimálních) řešení. Z hlediska autorek lze dlouhodobý pobyt žen v domácnosti považovat za příčinu prohlubování genderových nerovností, neboť vede k nerovnováze ve výkonu a oceňování činností mužů a žen, k zpomalení rozvoje kariéry žen, jejich nevýhodné vyjednávací pozici na trhu práce a k větší separaci světů mužů a žen. Tradiční dělba rolí tak vede k celoživotnímu finančnímu deficitu a znevýhodnění žen. Autorky konstatují, že v rámci Evropské unie má mateřství nejvíce negativní dopady na zaměstnanost žen právě v České republice.

Zajímavá je část pojednávající o faktorech, jež spolupůsobí při rozhodování o načasování a způsobu návratu do placeného zaměstnání a kombinace práce a péče. Autorky identifikovaly na jedné straně faktory strukturální a institucionální (např. dostupnost zařízení péče o děti, výše a délka vyplácení rodičovského příspěvku atd.), na straně druhé hodnoty, preference a potřebu seberealizace jednotlivých žen. Docházejí k závěru, že při rozhodování o dřívějším návratu na trh práce převažují bariéry nad motivacemi k návratu do zaměstnání. Proto většina žen přerušuje pracovní dráhu na poměrně dlouhou dobu, což je zpětně diskvalifikuje v konkurenci na trhu práce.

To je rovněž jeden z hlavních závěrů knihy. Přetrvávající genderové nerovnosti a s nimi související bariéry v pracovním uplatnění ovlivňují míru aktérství žen v jejich dalším profesním směřování, jejich pracovní preference, sebehodnocení i osobní identitu. Ženská práce je z hlediska autorek trvale podhodnocována, přičemž za znepokojivé považují to, že uvedená asymetrie je v zásadě podporována so-ciální a rodinou politikou státu. Matky malých dětí se tak stávají jednou z nejohroženějších skupin na trhu práce.

Publikaci lze vyčíst, že kniha nepojednává ani tak o pracovních drahách žen, jako spíše o určitých jejich fázích a o diskriminaci žen v těchto fázích. Vynechány jsou např. ty fáze pracovní dráhy, které lze označit za vrchol nebo závěr kariéry. Zaměření publikace je tak o něco užší, než slibuje její titul. V kontextu publikační činnosti oddělení Gender a sociologie SoÚ AV ČR kniha svým zaměřením nepřekvapí, obohacuje však dosavadní produkci na dané téma o biografickou perspektivu, která prozatím v české odborné literatuře zaujímá spíše okrajové místo. Východisko studie (tj. genderová nerovnost) je jasně ovlivněno teoretickou orientací autorek, ty to však v textu reflektují a explicitně se k tomuto zaměření hlásí. To jim na jednu stranu neumožňuje nahlédnout problematiku pracovních drah jiným úhlem pohledu než z hlediska nerovnosti a diskriminace, na stranu druhou se díky jejich jasnému zaměření daří výchozí koncept rozpracovat do hloubky. Kniha tedy nepřináší mnoho nových poznatků, spíše ukazuje konkrétní projevy sledované problematiky, které by se jinými metodami nepodařilo zachytit. Zajímavým prvkem je doplnění každé z klíčových kapitol o příběhy vybraných komunikačních partnerek, které jednak zvyšují čtivost textu, jednak umožňují zjistit, jakým způsobem autorky pracují s jednotlivými výpověďmi. Zakončení knihy otázkou, co dělat s přetrvávajícími genderovými nerovnostmi, naznačuje, že tato problematika není zdaleka vyčerpána a otevírá prostor pro hledání nových odpovědí.

# XLII. konference České demografické společnosti

V pátek, 25. května 2012, se v prostorách Velké geologické učebny na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze konal již 42. ročník demografické konference České demografické společnosti, tentokrát na téma **ČR v EU a ve světě: socioekonomické souvislosti populačního vývoje**. Celodenní konference byla rozdělena do tří bloků: **Dlouhodobé trendy, Rozdělení světa po druhé světové válce a Současná diferenciací světa**. Úvodního slova a přivítání účastníků konference se ujala předsedkyně ČDS *Jitka Rychtaříková*. S prvním příspěvkem (**Socioekonomické souvislosti populačního vývoje světa**) vystoupil *Zdeněk Pavlík*, který shrnul vývoj světové populace a zmínil hlavní milníky.

*Jitka Rychtaříková* ve svém příspěvku **Demografická trajektorie České republiky v rámci regionu EU** přiblížila demografické rozdělení Evropy. V meziválečném období byla Evropa demograficky rozdělena na „Jihovýchod“ versus „Severozápad“ (ČR patřila spíše na „Západ“, do reprodukce typu „Východní Evropa“ se definitivně zařadila v 80. letech, kdy byl tento model, charakterizovaný vyšší úmrtností i plodností, dokončen a stabilizován). Dále upozornila, že Česká republika si oproti předválečnému období polepšila v úmrtnosti a to zejména kojenecké. Předválečné, dlouho nepřekonané minimum úhrnné plodnosti z roku 1936 ve výši 1,66, je v současnosti nedostížitelným snem (úhrnná plodnost se snižuje a činila 1,42 v roce 2011).

V příspěvku **Vývoj intenzity úmrtnosti z hlediska její backgroundové a senescenční složky ve vybraných státech během 20. a na počátku 21. století** *Klára Hulíková* představila dvě základní složky, s jejichž pomocí lze ilustrovat průběh vývoje úmrtnosti. Jedna se nazývá backgroundová – úmrtnost nezávisí na věku (konstantní), druhá senescenční – úmrtnost závislá na věku (roste s rostoucím věkem jedince). Na příkladu dvou skupin zemí (post-komunistické a ostatní) autorka ilustrovala, jak se liší průběh obou složek a jaké mají podobnosti. Z názorných grafů vyplynulo, že ČR se začala ve vývojovém trendu úmrtnosti

vyspělých zemí odlišovat v 60. letech 20. století vlivem senescenční složky úmrtnosti a že backgroundová složka má specifický vývoj podle pohlaví.

Během konference zasedala valná hromada, na které bylo zvoleno nové předsednictvo České demografické konference a proběhlo slavnostní předání **Ceny prof. Šauera**, kterou ocenění obdrželi za výjimečnou publikační činnost a další odborné aktivity v oboru demografie. Mezi oceněné patřil *Branislav Šprocha* (3. místo), *Markéta Pechholdová* (2. místo) a *Anna Šťastná* (1. místo).

*Olga Sivková* zahájila svým příspěvkem **Populační stárnutí a socioekonomický vývoj ve světě po roce 1950** druhý blok konference. Autorka na úvod definovala proces stárnutí, shrnula způsoby měření a upozornila, že proces stárnutí je fenoménem 20. století a týká se všech zemí (liší se pouze průběhem). Ve své prezentaci přítomně seznámila i s předpokládaným vývojem, s rozdíly mezi jednotlivými regiony a v závěru svého vystoupení se věnovala také indexu lidského rozvoje.

Následující příspěvek *Jitky Langhamrové* a *Tomáše Fialy* (**Vývoj demografické struktury obyvatelstva v zemích EU**) měl za cíl seznámit přítomné s výsledky projekce do roku 2060. Podle této projekce by v nejbližších letech mělo docházet ke sblížení hodnot úhrnné plodnosti, střední délky života při narození atp. u jednotlivých zemí.

V posledním příspěvku tohoto bloku **Evropská unie a Spojené státy americké – podobnosti a odlišnosti demografické reprodukce** autoři *Luděk Šídlo*, *Jiřina Kocourková* a *Martin Novák* porovnali základní ukazatele demografické reprodukce od roku 1960 do počátku 21. století. Autoři upozornili, že i přes primární podobnost vývojových trendů lze při bližším porovnání nalézt celou řadu odlišností, a to především ve vnitřní struktuře demografických ukazatelů. Ze srovnání vyplynulo, že v EU 27 lze sledovat vyšší variabilitu mezistátních rozdílů v hlavních ukazatelích demografické reprodukce oproti USA (vliv geopolitického rozdělení světa po druhé

světové válce) a že vnitřní diference v USA je ovlivněna rasovým složením obyvatelstva v jednotlivých státech.

Poslední blok byl zahájen příspěvkem *Dagmar Džúrové, Ladislava Csémyho a Ladislava Kázméra* **Současná diference zdravotně rizikového chování mládeže (ČR vs. EU)**. Cílem příspěvku bylo posluchače informovat o systému monitoringu užívání návykových látek mezi českou mládeží a porovnat situaci ČR se zeměmi EU. Jako zdravotně rizikové chování bylo definováno kouření cigaret, konzumace alkoholu a drog, rizikové sexuální chování, nevhodná výživa a nedostatek fyzické aktivity a úrazy, přičemž autoři se v rámci výzkumu ESPAD 2007 zaměřili na první dvě oblasti. Z výsledků vyplynulo, že česká mládež se umísťuje na prvních příčkách žebříčku (v konzumaci alkoholu a drog i v kouření cigaret).

**Asistovaná reprodukce v ČR v evropském kontextu** byl název příspěvku *Jiřiny Kocourkové a Borise Burčina*. Autoři upozornili na odklad plodnosti do vyššího věku, čímž došlo ke zvýšení podílu míry plodnosti žen ve věku 35+ na úhrnnou plodnost a zmínili výhody i nevýhody pozdního mateřství. Cílem výzkumu bylo prozkoumat demografický význam asistované reprodukce. Z výsledků vyplynulo,

že AR přispěla ke kompenzaci plodnosti především u žen ve věku 30–34 let a že demografický potenciál AR významně závisí na národní zdravotní politice, legislativě a tzv. „guidelines“.

S posledním příspěvkem **Prognózy vězeňských populací** vystoupil na konferenci *Martin Koňárik*. Tento typ prognóz je nejčastěji prováděn v USA, kde jsou zároveň nejrozvinutější. Cílem těchto studií je určit stav a strukturu vězeňské populace (vězňů i propuštěných). V ČR není možné tento typ prognóz pomocí pokročilejších metod vytvořit, protože Vězeňská služba eviduje pouze současné stavy (ne vstupy a výstupy), jednotlivé databáze nejsou propojeny a výstupy nejsou kompatibilní.

Příspěvky konference jsou v plném znění dostupné z internetových stránek České demografické společnosti: <http://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/ceska-demograficka-spolecnost/konference/xlii.-konference-ceske-demograficke-spolecnosti/prispevky-z-xlii.-konference-cds-ke-stazeni>. Konference byla také doplněna o posterovou sekci. Plakáty si je možné prohlédnout nebo stáhnout z výše uvedené webové adresy.

MP

## Konference Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe 2012

Dne 17. května 2012 se ve společenském sále Magistrátu města Pardubice uskutečnil šestý ročník konference „Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe“.

Konferenci každoročně pořádá Fakulta ekonomicko-správní Univerzity Pardubice společně s Odborem sociálních věcí Krajského úřadu Pardubického kraje, Statutárním městem Pardubice, Katedrou porodní asistence a zdravotně sociální práce Fakulty zdravotnických studií Univerzity Pardubice, Katedrou psychologie a aplikovaných sociálních věd Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, Katedrou andragogiky a personálního řízení Filozofické fakulty Univerzity

Karlovy, Asociací nestátních neziskových organizací v ČR a Koalici nevládek Pardubicka, o. s.

Konference si kladla za cíl ukázat význam aplikace teoretických poznatků do praxe a zároveň zdůraznit, jaký faktický přínos mají praktické zkušenosti pro vědeckou činnost. Důraz je kladen na celostní přístup v chápání sociální politiky, multidimenzionalitu problematiky a hledání nových souvislostí a reflexe mezi vědními obory.

Konference se zúčastnilo přibližně osmdesát zástupců z řad akademické obce z České republiky a Slovenska, veřejné zprávy a nestátních neziskových



organizací. V letošním roce mohli účastníci navštívit jednu ze dvou tematických sekcí:

**1. Sekce A – Děti, mládež a rodina:** V sekci byl prezentován důležitý a nezastupitelný význam péče o cílovou skupinu a podíl jednotlivých rezortů (MPSV ČR, MŠMT ČR, Ministerstva zdravotnictví ČR atd.), které usilují dlouhodobě o zkvalitnění a zefektivnění práce s (ohroženými) dětmi, mládeží a rodinou. Tyto aktivity jsou však **nekoordinované** a někdy dokonce **protichůdné**. Předpokladem pro jakoukoliv zásadní změnu je tedy v první řadě překonání vzájemného rezortního vymezení a nastolení společných postupů za participace politických reprezentací, odborníků, úředníků, poskytovatelů, dalších zainteresovaných skupin, a to na základě potřeb cílových skupin.

**2. Sekce B – Aktuální problémy sociální politiky:** V sekci byla prezentována různá témata z oblasti sociální politiky. Mezi nejvíce diskutované příspěvky patřily ty, které se týkaly problematiky sociálního podnikání (sociální ekonomiky), sociálního bydlení a vybraných problémů plánování sociální politiky na regionální úrovni.

Webová stránka konference je dostupná na <http://ocs.upce.cz/aosp/2012> Program uskutečněné konference lze nalézt na [http://ocs.upce.cz/public/conferences/4/schedConfs/3/program-cs\\_CZ.pdf](http://ocs.upce.cz/public/conferences/4/schedConfs/3/program-cs_CZ.pdf).

Výstupem konference je stejnojmenný vědecký recenzovaný časopis.

Jan Mandys, Zdenka Šándorová

## 11. globální konference o stárnutí

Na přelomu května a června (28. května – 1. června 2012) se v pražském Kongresovém centru konala s podtitulem „Stárnutí spojuje“ mezinárodní konference International Federation on Ageing (IFA). Tuzemským organizátorem setkání bylo občanské sdružení Život 90, zaměřující svou činnost na řešení specifických problémů seniorů, poskytování sociálních služeb a popularizační činnost. Konference přilákala na 700 účastníků a účastnic, mezi nimi asi 250 přednášejících. Tematicky i oborově bylo setkání široce rozkroče-no od příspěvků politiků a úředníků (například kanadská ministryně pro problematiku seniorů *Alice Wong*), přes prezentace praktických zkušeností neziskových či odborných organizací až po přednášky badatelů a badatelek z oblasti gerontologie, zdravotních, sociálních i technických věd.

Bohatý program byl komponován do rozsáhlých dopoledních plenárních zasedání a jednání v sympoziích a tematicky zaměřených odpoledních paralelních sekcí. K nejvýraznějším tématům konference patřily především moderní technologie v kontextu stárnutí světové populace: produkty pro zdravotnictví a domácí péči, seniorům příznivý design výrobků či nové

komunikační nástroje, využití internetu a sociálních sítí. Velká pozornost byla také věnována otázkám bezpečného a podpůrného prostředí, bydlení a oblasti zdraví, seniorům jako obětem násilí a zneužívání, dále přístupu k sociální pomoci a péči, a to jak z pohledu jejich příjemců, tak poskytovatelů. Čtvrtým hlavním okruhem témat pak byl rozvojový pohled na stárnutí věnovaný otázkám pracovního uplatnění, vzdělávání, ale také finanční bezpečnosti, sociální ochrany či rizikům chudoby a možnostem prevence. Poměrně nahuštěný program odpoledních paralelních sekcí byl ještě doplněn možností účasti na tzv. master class, odborných seminářích věnovaných praktickým řešením – například téma města přátelského stárnoucím lidem, kde byly prezentovány zkušenosti z komplexního programu v Newcastlu. Pod seminářem o nefarmakologických přístupech k pacientům s demencí se zase skrývala inspirativní prezentace využití umění (hudby a tance) při arte-terapeutických postupech včetně praktických ukázek a průvodního vizuálního materiálu (film, fotografie).

Mezi přednášejícími z téměř 70 zemí světa byla zastoupena také tuzemská vědecká obec, mezi jinými



zmiňme například doc. MUDr. Ivu Holmerovou (FHS UK), která se věnovala otázkám duševního zdraví, výzkumný tým Lucie Vidovičové, Ph.D. (FSS MU), který představil výsledky výzkumu zkušenosti stárnutí v městském prostředí, či doc. Ing. Lenku Lhotskou, CSc. (a další zástupce SSU ČVUT) s příspěvky na téma moderních mobilních aplikací domácí péče (lokalizační systémy) a získávání zdravotních informací a dále posterem o etických a právních otázkách jejich využití v praxi.

Po Melbourne v roce 2010 a letošním setkání v Praze čeká členy IFA v roce 2014 konference (s hlavním zaměřením na otázky zdraví a bezpečnosti) v indickém Hyderabadu. Podrobný program, abstrakty letošních příspěvků a další informace jsou dostupné na webových stránkách konference: <http://www.ifa2012.com>.

Lucie Galčanová

## Jindřich Matiegka, 150 let od jeho narození

Dne 31. března 1862 se narodil v Benešově Jindřich Matiegka, který se významnou měrou zasloužil o počátky naší univerzitní demografie. Vystudoval lékařskou fakultu Univerzity Karlovy, kde v roce 1886 promoval. Zprvu působil jako lékař v Lovosicích a v Praze. Vědeckou kariéru započal od roku 1890 publikováním studií a externí výukou na Ústavu zoologie Filosofické fakulty UK, kde se v roce 1897 z antropologie habilitoval; zároveň založil v rámci tohoto Ústavu tentýž rok kabinet pro antropologii a demografii. Tím přešla antropologie do biologických oborů, neboť prvním docentem antropologie u nás byl prehistorik a archeolog Lubor Niederle (1865–1907), který se habilitoval spisem *Příspěvky k antropologii českých zemí*. Avšak základy vědeckého oboru antropologie položil u nás již Jan Evangelista Purkyně (1787–1869), vystudovaný teolog, lékař, přírodovědec, filosof, organizátor vědy a politik.

Jindřich Matiegka chápal antropologii jako vědní obor, zabývající se studiem člověka ve velmi širokém pojetí. Všiml si nejen jeho fyzických a rasových odlišností, ale jeho historie a prehistorie i přirozeného obnovování různých populací. Logicky se tím dostává i k demografii, kterou od roku 1899 začal také přednášet. V roce 1911 přeměnil kabinet na samostatný Ústav



\* 31. 3. 1862, Benešov – † 4. 8. 1941, Mělník

antropologie a demografie, který v roce 1920 přešel na nově zřízenou Přírodovědeckou fakultu. Na tomto Ústavu se habilitoval faktický zakladatel naší demo-

grafie Antonín Boháč (1882–1950) a z demografie se tam habilitoval také pozdější profesor geografie Jaromír Korčák (1895–1989). Antropologie i demografie jsou si velmi blízké v postavení mezi ostatními vědeckými obory, neboť objektem jejich zájmu je člověk a lidské populace; obě tyto disciplíny stojí na rozhraní přírodních a společenských oborů. Existuje fyzická i společenská antropologie a lidská reprodukce svou podstatou probíhá podobně u všech ostatních příslušníků řádu primátů; u biologického druhu homo sapiens však probíhá ve společenských podmínkách, které od narození lidského jedince formují a stávají se tak jeho druhou přirozeností.

Přestože Jindřich Matiegka přednášel také demografii, ve své vědecké práci se věnoval především antropologii. Uznání se mu dostalo za vědecké zpracování kosterních nálezů pleistocenního člověka z Předmostí na Moravě, které publikoval ve dvousvazkové monografii. Vydal přes 280 původních prací. Pro demografii má význam zejména jeho *Filosofie somaticko-antropologická* (1935), ve které si všímá procesu stárnutí a délky lidského života, podstaty života vůbec, postavení člověka v přírodě, ceny života, problémů rasizmu, životních cyklů i budoucnosti lidstva. Ve svých přednáškách se věnoval vývoji obyvatelstva

českých zemí, jeho početní velikosti i jeho porodnosti; dokumentují to jeho přípravy k přednáškám, které se zachovaly.

Významná byla také organizační a veřejná činnost Jindřicha Matiegky. Do roku 1908 byl zemským zdravotním inspektorem a zemským zdravotním radou Zemského výboru Království českého. Podílel se na organizaci a vybudování zemských humanitních ústavů. Již v roce 1895 zřídil na Náprstkově výstavě antropologické oddělení. V roce 1923 začal vydávat s hmotnou podporou Aleše Hrdličky český vědecký časopis *Anthropologie* a v roce 1930 na Přírodovědecké fakultě UK založil Hrdličkovo muzeum. Shromažďoval antropologické údaje o slavných historických osobnostech, např. Jana Žižky, českých králů, J. A. Komenského, P. J. Šafaříka, J. Kolára, Albrechta z Valdštejna, Tycho Brahe aj. V letech 1929–1930 byl rektorem Univerzity Karlovy.

Jindřich Matiegka zemřel 4. 8. 1941 v Mělníce, kde je též pohřben. Jeho písemná pozůstalost je uložena v Archivu Národního muzea a obsahuje 42 kartonů (1567 inv. čísel). Orientaci v pozůstalosti umožňuje inventář pořízený Milanem Hlinomazem.

Zdeněk Pavlík

## K osmdesátinám Iva Možného

Není mnoho osobností v české společenské vědě, jež by si tolik zasloužily připomenout jejich přínos a význam při příležitosti životního jubilea, jako je Ivo Možný. Netroufám si, nejsem povolán zastat úkol jeho působení ve společenské vědě hodnotit, raději chci přispět k připomenutí počinů Iva Možného osobní reflexí: patřil jsem v sedmdesátých letech k jeho (vděčným) žákům a od devadesátých let jsem měl potěšení a čest patřit k okruhu jeho kolegů a spolupracovat s ním při řadě projektů a aktivit.

Ivo Možný je pro vědeckou obec sociologem *par excellence*, pro studenty příkladným učitelem, pro publicisty i širší veřejnost bystrým, originálním

a moudrým komentátorem a pro ty, kteří s ním spolupracujeme, vynikajícím manažerem a přítelem současně. Byl bohužel po dlouhou dobu „zablokovaným talentem“ české společenské vědy. Když ale dnešní perspektivou jeho působení přehlédneme, řekl bych: všechno co mohl dělat, dělal dobře a také to vše pro společenskou vědu zúročil a to, co mu nebylo dovoleno dát jí dříve, vrátil jí vrchovatě.

V polovině padesátých let Ivo Možný promoval na Masarykově univerzitě v Brně v oboru filologie a pracoval pak asi deset let jako redaktor a reportér Československého rozhlasu, v plodném prostředí literárního a kulturního výboje šedesátých let.



prof. PhDr. Ivo Možný, CSc. (\* 31. 5. 1932, Prostějov)

Cit a erudice výborného češtináře a reportéra je na jeho díle dobře znát: bohatý a přesný jazyk, vytříbená kultura myšlení a projevu, vystižení podstatného, kritický nadhled. Vrozená touha poznávat jej vedla k vědecké kariéře: v druhé polovině šedesátých let Ivo Možný získal doktorát v oboru znovu se rozvíjející sociologie a začal pracovat jako učitel na katedře sociologie Filosofické fakulty Masarykovy univerzity. Brzy jej však zasáhlo normalizační období: byl mezi těmi, kteří měli z univerzity odejít. I když šťastná souhra okolností tomu předešla, přednášet po dlouhou dobu nemohl. I tak rozvinul řadu aktivit: jako výzkumník v sociologické laboratoři, kde tehdy byli „odsunuti“ učitelé, kteří učit nesměli, ale kde se právě dělala vysoce profesionální empirická práce, a té se učili i studenti v rámci praxí. Dodnes doporučuji studentům jeho práci ze sedmdesátých let o faktorech spokojenosti a stabilizace v zaměstnání (téma, jež tehdy sociologická laboratoř častěji zkoumala) – nenacházím snad

lepší konceptualizaci daného problému. Naštěstí také byly tolerovány jeho neoficiální semináře a vedení diplomových prací studentů. I proto jeho zápal pro vědění mnozí tehdejší studenti převzali, ač jinak se program studia normalizované „marxistické sociologie“ stával odpudivým. Skoro patnáct let také Ivo Možný působil v Manželské a předmanželské poradně v Brně. V tom období se formoval jako vynikající výzkumník a sociolog rodiny, znalý jak teorie, tak bohatý praktickou zkušeností. I když se jeho vědecký talent rozvinul, projevit se ovšem mohl jen velmi omezeně.

To se změnilo po roce 1989. Jeho práce *Proč tak snadno?*<sup>1)</sup>, *Rodina a společnost*<sup>2)</sup>, *Sociologie rodiny*<sup>3)</sup> a další se staly zlatým fondem české sociologie a mostem k sociologii světové a dočkávají se opakovaných vydání. Stejnou pozornost ovšem zaslouží celá řada dalších Možného prací: například kniha *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*<sup>4)</sup> z roku 2002. Kdo jiný by mohl napsat studii shrnující na 200 stranách to nejpodstatnější či nejzajímavější z osmi oblastí našeho života? Ve svých studiích a statích také otevřel nová, pro naši společenskou vědu neprozkoumaná aktuální témata jako jsou nezaměstnanost, chudoba, sociální politika a uvedl je do kontextu současné světové společenské vědy. A vedle tvůrčí práce se Ivo Možný s vervou pustil do velkého úkolu: sice do ‚reformy‘ české společenské vědy. V počátku devadesátých let vybudoval jakožto nově jmenovaný profesor sociologie a sociální filosofie a vedoucí katedry sociologie na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity nejen vynikající pracoviště sociologie, ale inicioval či se podílel na vzniku řady dalších oborů nových, jako je sociální politika a sociální práce, humanitní environmentalistika, žurnalistika, politologie. Zprostředkoval mnohé vazby české společenské vědy k současné světové společenské vědě. Při studijním a přednáškovém pobytu v Nizozemí (jako člen Evropské školy historických a srovnávacích sociologických výzkumů sociální politiky v Amsterdamu)

1) Možný, I. *Proč tak snadno?* Praha: SLON, 1991, 135 s.

2) Možný, I. *Rodina a společnost.* Praha: SLON, 2006, 312 s.

3) Možný, I. *Sociologie rodiny.* Praha: SLON, 1999, 252 s.

4) Možný, I. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života.* Praha: Portál, 2002, 208 s.

připravil další možnosti studijních pobytů a profesionálních kontaktů pro další kolegy z České republiky. Organizoval výzkumnou spolupráci, konference. Za jeho působení se vbrzku dostala na brněnskou univerzitu řada vynikajících vědeckých osobností. V polovině devadesátých let začal Ivo Možný připravovat projektem Školy sociálních studií založení Fakulty sociálních studií – ta vznikla v roce 1998 a do roku 2004 byl jejím prvním děkanem. V té době jsme jej poznali jako vynikajícího manažera, vybaveného předvídavostí a neutuchající energií pro nové a nové projekty: vedle zrodu nových oborů to byly nové výzkumné instituty a výzkumné záměry, projekty mezinárodní spolupráce, zejména v oblasti doktorandského studia (mj. mezinárodní škola EUSOC při Fakultě sociálních studií), spolupráce s jinými výzkumnými pracovišti jako je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí a další...

I poté, co Ivo Možný ukončil děkanské období, věnuje se rozvoji fakulty s neutuchající vervou – a možná i větší, v osobních kontaktech v rámci výzkumných projektů, pedagogické práce či prostě kolegiálních diskusí. Jeho osobnost nás stále víc inspiruje předvídavostí, činorodostí a optimismem. Dokonce bych řekl, že v dnešní době poznamenané ekonomickými potížemi, nám dává velký příklad: když jiní jsou pesimisty a stěžují si na různé nepříznivé okolnosti, Ivo

umí tyto okolnosti ukázat jako výzvy a nabízet i vize jak s nimi zacházet. Je zkrátka činorodým optimistou (v jeho případě naštěstí věk nerozhoduje).

A ještě: Ivo je pro nás velkou morální autoritou, zásadovou, nepodléhající dobovým trendům. Byl a je i dnes také velkým sportovcem a je též ceněným znalcem vína. I pro to vše si jej ceníme.

Ivo Možný získal mnohá ocenění: zlatou medaili Masarykovy univerzity, je emeritním profesorem Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, členem Učené společnosti České republiky, členem Evropské společnosti pro vědy a umění, členem mnoha vědeckých rad. Ale především vždy najde ocenění a vděk u svých čtenářů, studentů, žáků a kolegů. Má – a to je moc dobře – mnoho žáků a následovníků. A jak přehlížím dnes dílo a působení svých kolegů na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v celé řadě oborů, uvědomuji si znovu, nakolik nás mnohé Ivo v dobrém ovlivnil a povzněl. Za to Ti, tedy Ivo, díky. Přeji Ti za všechny vděčné kolegy i za sebe další plodná léta.

---

Tomáš Sirovátka

*Profesor Ivo Možný publikoval několik článků také v časopise Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje<sup>5)</sup> a celá redakce se připojuje k blahopřání.*

---

5) Možný, I. – Nerudová, L. Opakovaná a neúplná rodina z hlediska kvality sociální reprodukce. *Demografie*, 1984, roč. 26, č. 3, s. 209–216.

Možný, I. K některým novým jevům v kulturně legitimních vzorcích rodinných startů. *Demografie*, 1987, roč. 29, č. 2, s. 114–124.

Možný, I. K některým vztahům mezi povahou práce a rozvodovostí. *Demografie*, 1979, roč. 21, č. 2, s. 107–115.

Gbelcová, E. – Koncerová, J. – Možný, I. Matky dětí narozených mimo manželství v Brně v roce 1986. *Demografie*, 1990, roč. 32, č. 1, s. 27–32.

# ZMĚNY CELOŽIVOTNÍCH PROFILŮ ZAMĚSTNANOSTI ČESKÝCH ŽEN V MEZINÁRODNÍM SROVNÁNÍ<sup>1)</sup>

Klára Kalíšková\*) – Daniel Münich\*)

## SHRNUTÍ

V článku srovnáváme trendy v ekonomickém zapojení lidských zdrojů v České republice (ČR) a nabízíme unikátní mezinárodní srovnání s Francií, Velkou Británií a USA.

Odhalujeme málo známé dlouhodobější trendy a indicie skrytých rezerv lidského kapitálu v ČR, které se nacházejí především v oblasti zaměstnanosti žen. K lepší identifikaci těchto rezerv zkoumáme jaké změny v zaměstnanosti jednotlivých věkových kategorií se udály za posledních 15 let, jak vypadá celoživotní profil zaměstnanosti českých žen v mezinárodním srovnání, jaké hlavní faktory ovlivňují zaměstnanost českých žen. Na základě našich zjištění odhadujeme fiskální náklady snížené zaměstnanosti českých žen v období mateřství.

Míra zaměstnanosti českých žen vykazuje propad v období typickém pro mateřství a rodičovství, které u srovnávaných zemí nenacházíme. V posledních 15 letech překvapivě docházelo k dalšímu snižování zaměstnanosti žen s dětmi. Naopak míra zaměstnanosti žen starších 40 let výrazně převyšuje zaměstnanost v ostatních zemích a blíží se dokonce míře zaměstnanosti mužů. Záhy však zaměstnanost žen opět

prudce klesá kolem věku, ve kterém mají ženy nárok na odchod do důchodu.

Vysoká nabídka práce žen bez malých dětí dokládá jejich vysoký zájem o účast na trhu práce a schopnosti na trhu úspěšně participovat. Propad v zaměstnanosti žen v období mateřství je dán spíše nedostatečnou nabídkou dostupné a kvalitní předškolní péče o děti a nedostatečnou nabídkou částečných úvazků.

Lepší možnosti skloubení péče o menší děti a pracovní kariéry žen by mělo nezanedbatelné okamžité dopady na příjmy státního rozpočtu. V dlouhodobějším horizontu také může zvýšit ochotu žen děti mít a také snížit velmi vysoké mzdové rozdíly mezi muži a ženami.

## ZÁKLADNÍ KONCEPTY METODOLOGIE

V našem srovnání se zabýváme pouze **uplatněnou** nabídkou práce, tedy počtem pracujících osob a počtem odpracovaných hodin. Uplatněná nabídka práce tedy nezahrnuje ani nezaměstnanost ani pracovní neaktivitu. V dalším textu však již termín **uplatněná** nepoužíváme. Nezabýváme se a nevyčísľujeme efekty spojené se změnami práce odvedené tzv. v domácnosti, protože tento fenomén statistická šetření realizovaná v ČR dosud nemapují.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Vznik této studie byl podporován z Grantu č. P402/12/G130 Grantové agentury České republiky. Poděkování dále patří Liboru Duškovi, Kamilu Galuščákovi, Petrovi Janskému, Ondřeji Nývltovi a Janu Strakovi za podnětné komentáře.

<sup>\*)</sup> CERGE-EI. A joint workplace of the Center for Economic Research and Graduate Education, Charles University, and the Economics Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

CERGE-EI, Charles University Prague and Academy of Sciences of the Czech Republic, Politických veznu 7, Prague 111 21, Czech Republic. Korespondence: daniel.munich@cerge-ei.cz, klara.kaliskova@cerge-ei.cz.

<sup>2)</sup> V 15 zemí Evropy se pod koordinací Eurostatu realizuje Harmonised European Time Use Survey – HETUS, který se v ČR bohužel nedělá.

Změny v celkové (uplatněné) nabídce práce jsou způsobeny změnami intenzivního a extenzivního charakteru. Tyto **celkové** změny nabídky práce popisujeme **průměrným počtem odpracovaných hodin na jedince v populaci** za rok.<sup>3)</sup> Průměrný počet odpracovaných hodin je jedním ze dvou hlavních použitých ukazatelů, který popisuje změny extenzivního a intenzivního charakteru dohromady.

Naším druhým hlavním ukazatelem, je míra zaměstnanosti. Její změny zachycují extenzivní změny nabídky práce. **Extenzivní** změny nabídky práce jsou způsobeny tím, že někteří lidé začínají pracovat (vstupují na trh práce) a jiní s prací končí (opouští trh práce nebo se stávají nezaměstnanými). **Intenzivní** změny v nabídce práce představují změny odpracované doby u pracujících osob.<sup>4)</sup> Roli v tomto hraje měnící se podíl částečných úvazků, rozsah přesčasové práce, kombinace více pracovních úvazků na osobu a sezónní zaměstnávání. Počet odpracovaných hodin na pracujícího jedince je možné jednoduše dopočítat na základě počtu odpracovaných hodin na jedince v populaci a míry zaměstnanosti. Tento ukazatel neuvádíme.

Ke změnám zaměstnanosti intenzivního a extenzivního charakteru se navíc přidávají změny v celkových počtech osob daných autonomním demografickým vývojem. Uvedené změny zaměstnanosti se tedy výrazně liší podle věku a pohlaví.

V rámci agregátní zaměstnanosti lze identifikovat tři výrazně odlišné sub-populace:

1. Nejmladší dospělá populace obou pohlaví, v jejichž případě je zaměstnanost zásadně ovlivněna nastavením vzdělávacího systému.
2. Ve středním věku cca 26 až 50 let hraje dominantní roli mateřství a rodičovství a související

systemy rodinných politik, a to především v případě žen.

3. U starších lidí nad 55 let hraje výraznou roli nastavení penzijního systému, jeho interakce se systémem daní, dávek a zákoníkem práce, fungování trhu práce a ochota zaměstnavatelů tyto lidi zaměstnat a samozřejmě také zdravotní stav.

Metodologicky náš přístup vychází z práce *Blundell – Bozio – Laroque*, 2011. Její autoři poskytli pro naše účely data týkající se Francie, Velké Británie a USA, která jsou zde použita pro srovnání s ČR.<sup>5)</sup> Uvedené země se výrazně liší v pojetí sociálních politik i fungování trhu práce a pro naše srovnání tak dobře identifikují hranice toho, co lze považovat za běžné a co již za výjimečné.<sup>6)</sup> Zkoumání role těchto politik je velice náročné a nejsou předmětem našeho výzkumu. Detailní popis systémů obsahuje například *Meulders a kol.* (2006), posuzování dopadů a efektivity politik se věnuje *Letablier a kol.* (2009).

Výpočty pro ČR vychází z individuálních dat Výběrového šetření pracovních sil, což je reprezentativní šetření realizované ČSÚ na čtvrtletní bázi, které zahrnuje čtvrtletně téměř 58 000 osob.<sup>7)</sup> Využíváme data od roku 1994 do roku 2007, protože údaje z dalších let jsou zatíženy přechodnými změnami, které přinesla ekonomická recese. Podrobný popis metodologie výpočtů je v příloze.

## VĚKOVÉ PROFILY NABÍDKY PRÁCE MUŽŮ

Ačkoliv se zaměřujeme na situaci českých žen, je pro srovnání žádoucí stručně popsat i situaci českých mužů. Mezinárodní srovnání (grafy 1 a 2) ukazuje,

<sup>3)</sup> Průměrný počet odpracovaných hodin je tedy počítán jako suma odpracovaných hodin osobami v dané věkové kategorii podělená počtem všech (nejen pracujících) osob v dané věkové kategorii.

<sup>4)</sup> Nejčastější je případ člověka pracujícího na plný úvazek bez přesčasů 8 hodin denně, 5 dní v týdnu, čerpajícího 4 týdny dovolené a 12 dnů českých státních svátků. Takový člověk v ČR za rok odpracuje 1824 hodin.

<sup>5)</sup> Detailní data pro výpočet míry zaměstnanosti a počtu odpracovaných hodin pro každou skupinu podle věku jsou k dispozici pouze pro ČR, pro mezinárodní srovnání tedy využíváme vypočtené míry zaměstnanosti a odpracované hodiny pro Francii, VB a USA od autorů studie IFS (*Blundell – Bozio – Laroque*, 2011).

<sup>6)</sup> Sociální systém v širším pojetí zahrnuje nastavení mateřské a rodičovské dovolené, podporu rodin s dětmi, nastavení důchodových a daňových systému.

<sup>7)</sup> [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam\\_vsps](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam_vsps).



že ukazatele míry zaměstnanosti a průměrně odpracovaných hodin na muže<sup>8)</sup> středního věku v ČR jsou poměrně vysoké. Podstatnější odlišnosti však nacházíme na obou koncích věkového intervalu.

Mladí čeští muži ve věku pod 25 let, podobně jako mladí Francouzi, vykazují poměrně nízkou míru zaměstnanosti i nízkou odpracovanou dobu na osobu. Dvacetiletí čeští muži, oproti těm z Velké Británie (VB) a USA, vykazují o třetinu nižší míru zaměstnanosti a o 20 % nižší odpracovanou dobu na hlavu ročně. Češi<sup>9)</sup> i Francouzi totiž v průměru opouští vzdělávací systém ve výrazně pozdějším věku. Do tohoto fenoménu v ČR se posledních patnáct let promítala řada efektů:

- do základní školy se nastupuje stále v pozdějším věku,
- docházka na základní školu byla v roce 1995 prodloužena z osmi na devět let,
- výrazně rostly podíly žáků, kteří studují čtyřleté střední školy,

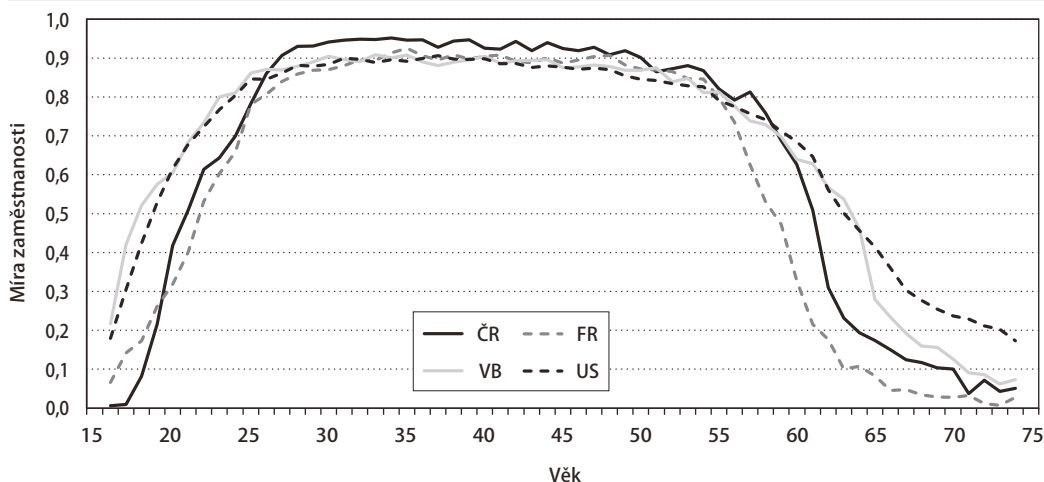
- rostoucí podíl středoškoláků získával maturitu a pokračoval na vyšší odborné nebo vysoké škole,
- extrémně vysoký podíl českých vysokoškoláků postupuje do magisterského studia,
- a navíc je poměrně dlouhá doba samotného vysokoškolského studia v důsledku poměrně častých změn studovaných oborů a pozdního dokončování studia.<sup>10)</sup>

Naopak čeští muži v nejstarší věkové kategorii nad 55 let věku (opět podobně jako Francouzi) snižují ekonomickou aktivitu (ve smyslu zaměstnanosti i počtu odpracovaných hodin) mnohem dříve než muži ve VB a USA (grafy 1 a 2). Přestože v posledních letech došlo ke zvyšování věku odchodu do důchodu, a tedy zvyšování míry zaměstnanosti starších mužů (graf 3), v mezinárodním srovnání je ekonomická aktivita českých mužů starších 55 let stále relativně nízká.

Za pozornost dále stojí skutečnost, že stavu srovnatelného se současnou Francií dosáhla ČR za histo-

**Graf 1: Míra zaměstnanosti mužů: srovnání ČR, FR, VB a USA v roce 2007**

Male employment rate: comparison of the CR, FR, GB, US in 2007



Pramen: ČR: vlastní výpočty z dat VŠPS. FR, VB a USA: Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

<sup>8)</sup> Uvádíme celkový počet hodin odpracovaný celou populací mužů dané věkové skupiny za kalendářní rok připadající na jednoho muže. Ve jmenovateli jsou tedy zahrnuti i muži nezaměstnaní a mimo trh práce.

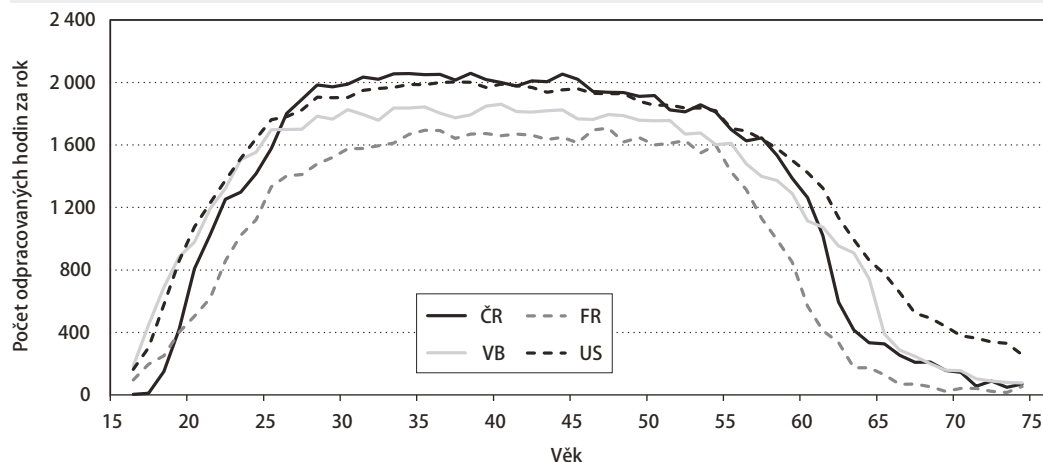
<sup>9)</sup> Čechy myslíme muže žijící v ČR, přičemž tato skupina zahrnuje i jistý podíl mužů s jiným než českým občanstvím.

<sup>10)</sup> OECD, <http://dx.doi.org/10.1787/888932464391>.



Graf 2: Průměrný počet odpracovaných hodin mužů: srovnání ČR, FR, VB a USA v roce 2007

Male average hours worked: comparison CR, FR, GB, US in 2007



Pramen: ČR: vlastní výpočty z dat VŠPS. FR, VB a USA: Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

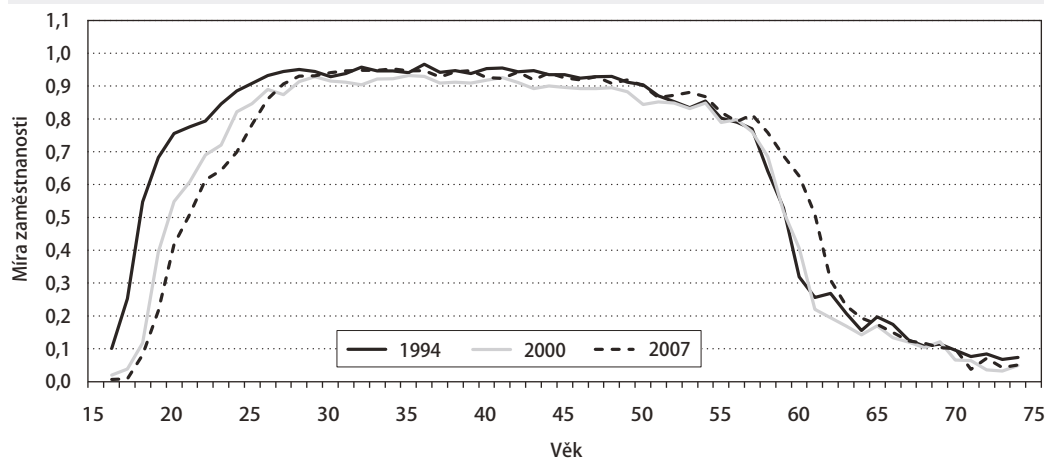
ricky velice krátké období posledních 15 let (graf 3). Dynamika byla v tomto ohledu výrazně vyšší než u ostatních zemí, kde nám existence údajů umožňuje změny sledovat již od roku 1977.<sup>11)</sup>

### VĚKOVÉ PROFILY NABÍDKY PRÁCE ŽEN

Stejně jako u mladých Čechů došlo u mladých Češek za posledních patnáct let k výraznému poklesu míry

Graf 3: Vývoj míry zaměstnanosti mužů, ČR v letech 1994–2007

Male employment rate: trends in the CR in 1994–2007



Pramen: Vlastní výpočty na základě dat VŠPS.

<sup>11)</sup> Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

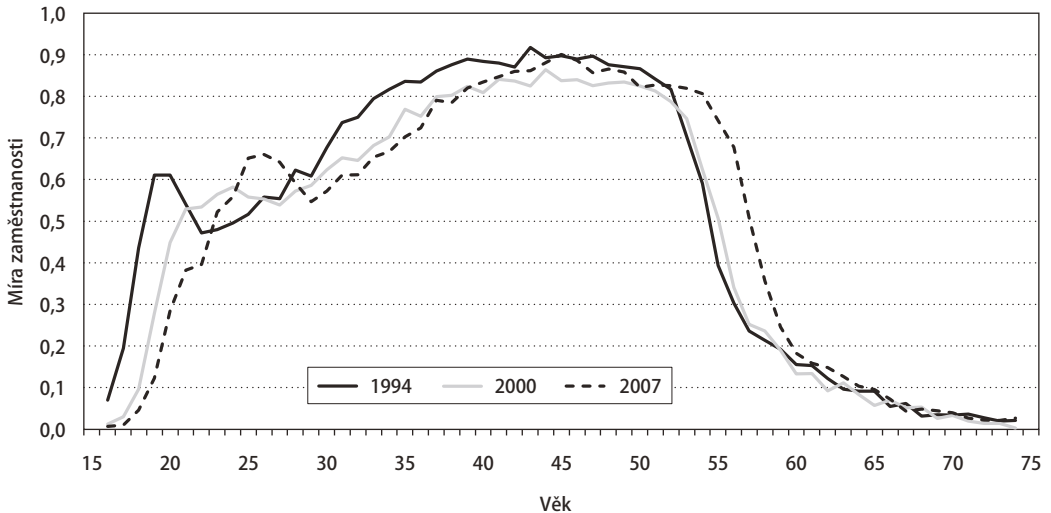
zaměstnanosti. A i v jejich případě je hlavní příčinou prodloužení doby strávené ve vzdělávacím systému (graf 4). V případě žen byl tento efekt dokonce větší, protože český vzdělávací systém je pro ně více otevře-

ný, a tak například větší podíl mladých žen než mužů dnes dosahuje terciárního vzdělání.

V případě žen středního věku nad 30 let nejenže v posledních 20 letech došlo k mnohem dynamičtějšímu,

**Graf 4: Vývoj míry zaměstnanosti žen, ČR v letech 1994–2007**

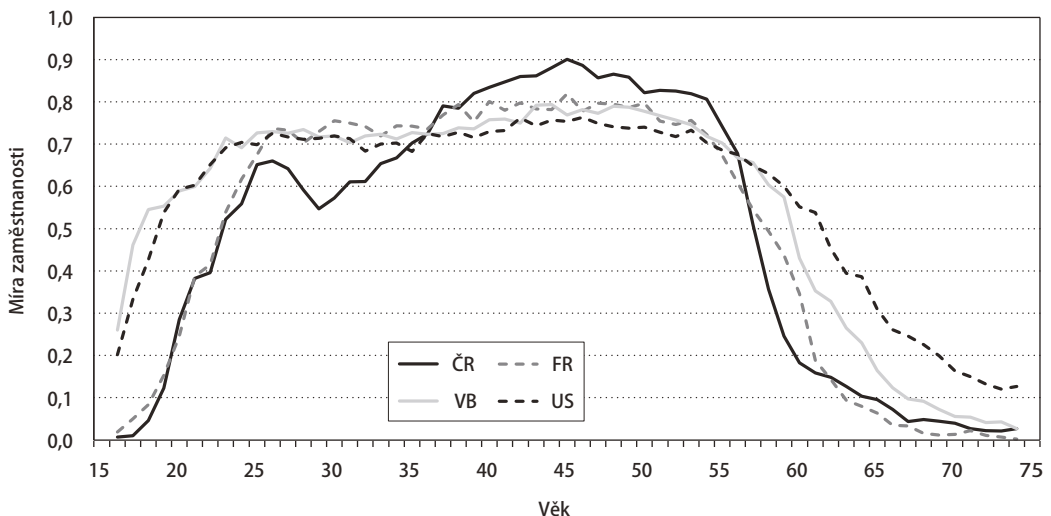
Female employment rate: trends in the CR in 1994–2007



Pramen: Vlastní výpočty z dat VŠPS.

**Graf 5: Míra zaměstnanosti žen: srovnání ČR, FR, VB a USA v roce 2007**

Female employment rate: comparison CR, FR, GB, US in 2007



Pramen: ČR: vlastní výpočty z dat VŠPS. FR, VB a USA: Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

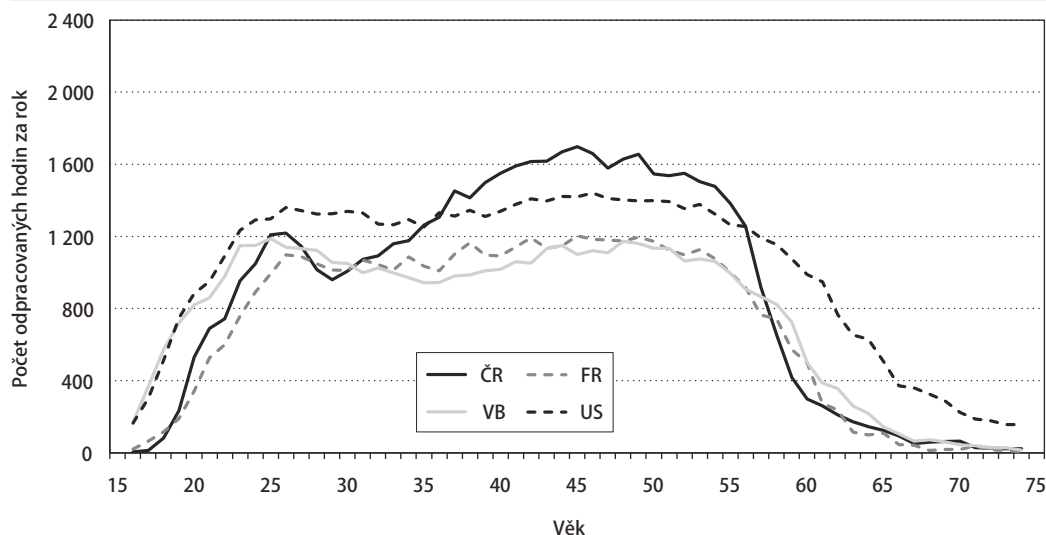
ším změnám v ČR (ve srovnání s ženami ve Francii, Velké Británii a USA), ale jejich věkové profily nabídky práce jsou i dnes, po více než dvou dekadách rozpadu socialistických vzorů života,<sup>12)</sup> poměrně členitě a především odlišné od těch, které vidíme v zahraničí (graf 5). Profil míry zaměstnanosti českých žen vykazoval a stále vykazuje docela hluboký propad zaměstnanosti v období typickém pro mateřství a rodičovství. Životní období poklesu nabídky práce související s mateřstvím se v ČR za posledních patnáct let výrazně posouvalo směrem k třicátému roku věku žen a zároveň se prodlužovala délka tohoto období, zřejmě s tím jak rostla rozmanitost věku matky při narození prvního dítěte (graf 4). Velikost propadu v míře zaměstnanosti žen souvisejícího s mateřstvím však nejdeme u žádné ze srovnávací skupiny států (graf 5).

Průběh celkového počtu odpracovaných hodin českých žen v grafu 6 tak výrazný propad v období typickém pro mateřství a rodičovství neukazuje. Relativně nízká míra zaměstnanosti českých žen středního věku je tedy v podstatě plně kompenzována vysokým počtem odpracovaných hodin na jednu ženu. To odpovídá situaci, kdy žen sice pracuje relativně málo, ale ty pracují většinou na plné úvazky. Pozorované rozdíly profilů těchto dvou ukazatelů tedy lze jednoznačně připisat podstatně menšímu výskytu částečných úvazků žen v ČR, než tomu je v ostatních zemích.<sup>13)</sup>

Agregátní míra zaměstnanosti českých žen klesá s narozením prvního dítěte a na úroveň ostatních zemí se jejich zaměstnanost vrací až po 35. roku věku žen. Poté však poměrně prudce roste, takže míra zaměstnanosti českých žen starších 40 let již výrazně převy-

**Graf 6: Průměrný počet odpracovaných hodin žen: srovnání ČR, FR, VB a USA v roce 2007**

Female average hours worked: comparison CR, FR, GB, US in 2007



Pramen: ČR: vlastní výpočty z dat VŠPS. FR, VB a USA: Blundell– Bozio – Laroque, 2011.

<sup>12)</sup> Vzhledem k nezákonosti nezaměstnanosti v komunistickém režimu byla zaměstnanost mužů, ale i žen, vysoko nad průměrem zaměstnanosti v západních státech tržních ekonomik. Tyto životní vzory přetrvaly i tržní liberalizaci centrálně řízeného hospodářství v 90. letech a do jisté míry ovlivňují trh práce v ČR dodnes.

<sup>13)</sup> Zatímco pouze 9,1 % českých žen pracuje na částečný úvazek, ve Francii pracuje na částečný úvazek 29,8 % žen a ve Velké Británii 42,4 % žen. Průměr EU je 31,4 % žen pracujících na částečný úvazek (pramen: ČSÚ – [http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r\\_2011-14](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14)).

šuje míru zaměstnanosti v ostatních zemích a blíží se dokonce míře zaměstnanosti mužů. Po celkem krátkém období (zhruba po dosažení 55 let věku) však míra zaměstnanosti žen opět klesá, velice prudce, v okamžiku dosažení věku umožňující odchod do důchodu a po 57. roku věku je již opět nižší než ve srovnávaných státech (graf 5).

Rozdíly v míře zaměstnanosti starších Češek a Britek tak i dnes zůstávají stále výrazné, o Američankách ani nemluvě. Přitom průměrná doba dožití Češek je pouze o 2 roky nižší než v případě Britek, Američanky mají dokonce předpokládanou dobu dožití stejnou jako Češky.<sup>14)</sup> Starší Češky se v tomto ohledu hodně podobají Francouzům a je důvod se domnívat, že určujícím faktorem jejich zaměstnanosti nejsou jejich pracovní a zdravotní dispozice, ale nastavení penzijního systému, zdanění a povinných pojistných odvodů a legislativy trhu práce (mezinárodní srovnání penzij-

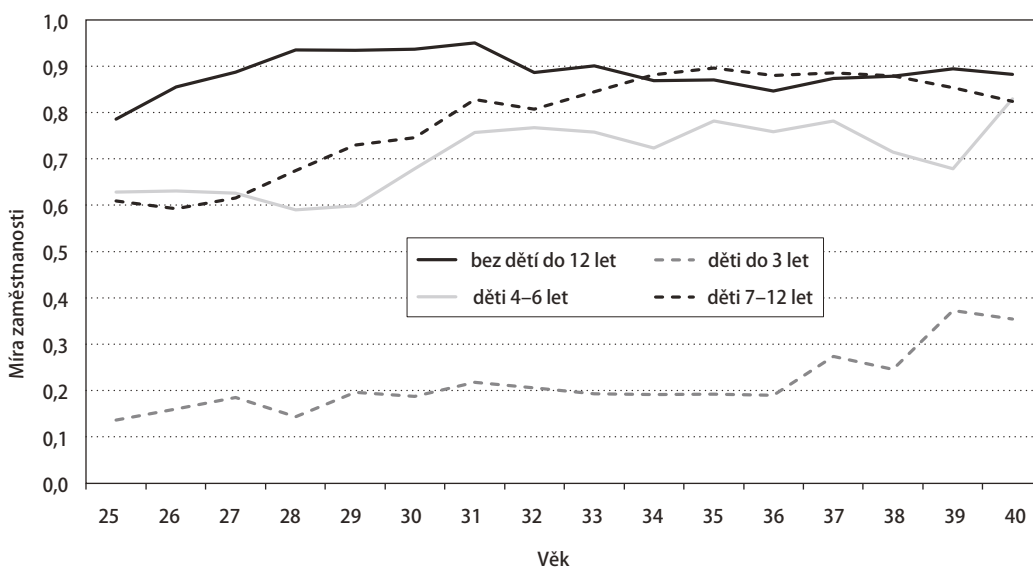
ních systémů a analýzu jejich dopadu na participaci na trhu práce nabízí např. Gruber – Wise, 2007). Osobní pracovní dispozice jsou totiž v populaci stejného věku velice heterogenní a nekorrespondují s prudkým poklesem zaměstnanosti u všech žen.

## UPLATNĚNÍ ŽEN NA TRHU PRÁCE A MATEŘSTVÍ

Vztah mezi mateřstvím, rodičovstvím a nabídkou práce českých žen si očividně zaslouží podrobnější vzhled, byť pro něj již nemáme k dispozici mezinárodní srovnání jako v předchozí kapitole.<sup>15)</sup> Že jsou rozhodujícím faktorem pracovního zapojení českých žen jejich děti, dokládá graf 7, který ilustruje míru zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte v domácnosti (nejmladší dítě v rodině je z hlediska potenciální zaměstnanosti matky nejvýznamnější faktor).

Graf 7: Míra zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte, ČR v roce 2007

Female employment rate by age of youngest child, CR in 2007



Pramen: Vlastní výpočty na základě dat VŠPS.

<sup>14)</sup> OECD statistiky pro rok 2009, (Life expectancy at birth: women), <http://stats.oecd.org>.

<sup>15)</sup> Studie Blundell – Bozio – Laroque, (2011), ze které jsme čerpali data pro mezinárodní srovnání, nenabízí informace o nabídce práce žen podle přítomnosti dětí v rodině.

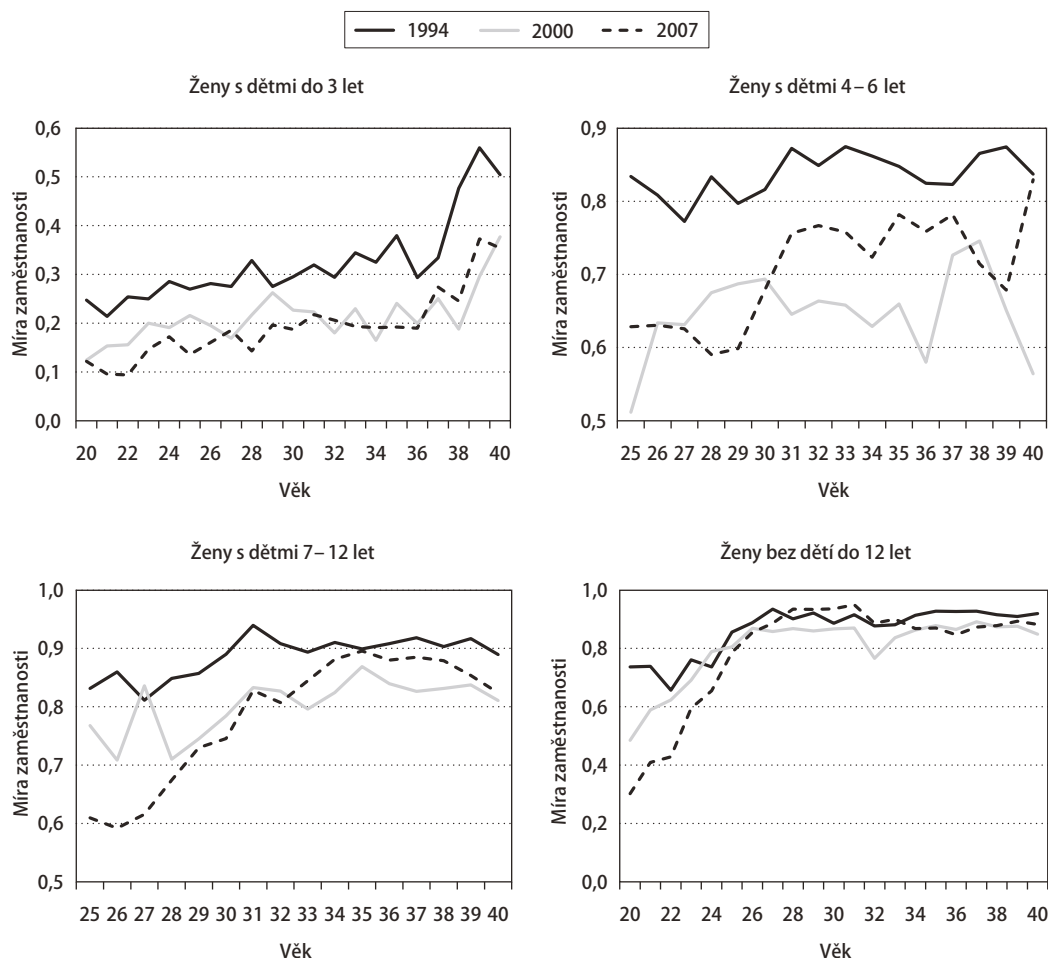
Míra zaměstnanosti českých žen s dětmi do tří let věku je extrémně nízká na úrovni kolem 20 %. Jistý nárůst lze vysledovat až před čtyřicátým rokem věku žen. Žen nad 35 let s nejmladším dítětem ve věku do tří let však již není mnoho. S rostoucím věkem dítěte roste jak míra zaměstnanosti, tak počet odpracovaných hodin. Role dětí je tedy očividná.

Pozoruhodné jsou v tomto ohledu výrazné změny, ke kterým došlo během posledních patnácti let v ČR (graf 8). U nejmladších žen do 26 let věku došlo od roku 1994 k výraznému poklesu míry zaměstnanosti, ale to se týká i žen bez dětí. Jde primárně o dopad

již uvedeného prodlužování doby studia a nemá to přímou spojitost s mateřstvím. Zatímco po 26. roku života zaměstnanost žen bez dětí posledních 15 let zřetelně rostla, u žen s dětmi do 12 let věku naopak zřetelně klesala (graf 8 – pokles se týkal žen s malými dětmi do 3 let, s dětmi mezi 4 a 6 lety, i žen s dětmi mezi 7 a 12 lety). Ve skupině žen s dětmi mezi 7 a 12 lety posledních 15 let klesala zaměstnanost pouze u žen věkové skupiny 25 až 33 let (u žen starších 33 let k žádné změně v zaměstnanosti nedošlo). Jedná se tedy o skupinu žen, jimž se první dítě narodilo v relativně mladém věku. Negativní asociace mezi přítomností

**Graf 8: Vývoj míry zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte, ČR v letech 1994–2007**

Female employment rate by age of youngest child, CR in 1994–2007



Pramen: Vlastní výpočty z dat VŠPS.

dítěte ve věku 7–12 let a zaměstnaností matky se zvýšila za posledních 15 let u žen, které rodily v relativně nízkém věku (levý spodní panel grafu 8). Ve skupině žen s nejmladším dítětem mezi 4 a 6 lety byl však pokles zaměstnanosti mezi roky 1994 a 2007 obrovský (pravý horní panel grafu 8). U žen ve věkové skupině 25 až 30 let s dětmi v předškolním věku došlo k poklesu míry zaměstnanosti o celých 18 %.

## ROZKLAD CELKOVÉ ZMĚNY ODPRACOVANÝCH HODIN

Jak bylo uvedeno na začátku, celkový objem odpracovaných hodin je výsledkem řady rozdílných efektů. Pro lepší pochopení celkových změn je užitečné vidět jejich rozklad podle jednotlivých efektů, který zde prezentujeme.

Průměrný počet odpracovaných hodin na osobu mezi 16 až 74 lety věku (zahrnující jak změny zaměstnanosti, tak počty odpracovaných hodin) se mezi lety 1994 a 2007 v ČR prakticky nezměnil. Tabulka 1 ukazuje, že průměrný počet hodin na osobu v roce 1994 byl 940 a 943 v roce 2007. Pokud se ale zaměříme na změny v rámci jednotlivých skupin populace podle věku a pohlaví, zjistíme, že k mnoha nezanedbatelným změnám došlo.

Tabulka 1 znázorňuje průměrný počet odpracovaných hodin ročně na jedince v dané kategorii v roce 1994 a 2007 a v rádcích  $\Delta$  také rozklad změny v počtu odpracovaných hodin na efekt demografických změn (strukturální změna) a efekty změn chování jednotlivých skupin.<sup>16)</sup> V první věkové skupině osob (věk 16 až 29 let) došlo v ČR od roku 1994 k výraznému poklesu průměrných odpra-

**Tab. 1: Rozklad celkové změny průměrných ročních odpracovaných hodin na osobu podle věku a pohlaví mezi roky 1994–2007 (ČR) a 1977–2007 (FR, UK, USA) | Decomposition of the evolution of hours of work between 1994 and 2007 (CR) and 1977 and 2007 (FR, GB, US) by sex and age groups**

		Věková skupina 16–29 let		Věková skupina 30–54 let		Věková skupina 55–74 let		strukturální změna (residuum)	Celková změna
		Muži	Ženy	muži	Ženy	Muži	ženy		
ČR	1994	1487	815	1993	1562	585	178		940
	2007	1172	732	1979	1432	847	382		943
	$\Delta$	-43	-11	-3	-31	31	30	30	3
FR	1977	1402	871	2010	951	827	367		1148
	2007	858	627	1639	1116	508	344		953
	$\Delta$	-82	-38	-82	36	-36	-3	10	-195
VB	1977	1707	938	2117	873	1107	323		1212
	2007	1219	876	1786	1055	790	385		1094
	$\Delta$	-71	-9	-70	39	-42	10	25	-118
USA	1977	1344	835	2018	947	1025	447		1156
	2007	1236	956	1922	1373	1084	754		1321
	$\Delta$	-19	22	-19	90	6	38	46	165

Pramen: ČR: vlastní výpočty z dat VŠPS. FR, VB a USA: Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

<sup>16)</sup> Efekty změn chování jednotlivých skupin jsou počítány jako rozdíl mezi počtem odpracovaných hodin dané skupiny mezi roky 1994 a 2007, který je dále vynásobený podílem dané skupiny na populaci na začátku sledovaného období (v roce 1994). Metoda výpočtu vychází z Laspeyresova indexu a je shodná s metodologií výpočtu ve studii Blundell – Bozio – Laroque, 2011.

covaných hodin a to především u mužů (tab. 1 – pokles o 315 odpracovaných hodin ročně).<sup>17)</sup> Jde o již diskutovaný vliv prodlužování doby studia.

Ve druhé věkové skupině (věk 30 až 54 let) došlo v ČR k poklesu průměrných odpracovaných hodin na osobu také. V tomto případě však byl propad mnohem výraznější u žen než u mužů. Průměrná Češka ve středním věku v roce 2007 odpracovala o 129 hodin ročně méně než v roce 1994. Tento pokles souvisí s odsouváním mateřství a s prodlužováním doby strávené mimo trh práce v důsledku mateřství. V mezinárodním srovnání jde o ojedinělý jev, protože ve všech srovnávaných zemích u žen středního věku naopak došlo k nárůstu. Zde je třeba poznamenat, že sledovaný časový horizont je u ostatních zemí delší.

Vzhledem k tomu, že celkově v ČR od roku 1994 došlo k mírnému nárůstu odpracovaných hodin na osobu (o 3 hodiny ročně), je zřejmé že záporné změny v první a druhé věkové skupině byly kompenzovány kladnou změnou odpracovaných hodin v nejstarší skupině osob mezi 55 a 74 lety věku. Tabulka 1 ukazuje, že v této věkové skupině skutečně došlo u českých mužů i žen k výraznému nárůstu průměrně odpracovaných hodin ročně (o 262 a 204 hodin). Jedná se zřetelně o vliv prodlužujícího se věku odchodu do důchodu. Již jsme však popsali, že možnosti zvyšování zaměstnanosti této skupiny osob ještě zdaleka nejsou vyčerpány a v mezinárodním srovnání zůstává zaměstnanost i odpracovaná doba českých žen a mužů nad 60 let velmi nízká.

## INTERPRETACE

Omezený rozsah dat sbíraný v ČR neumožňuje jednoznačné vysvětlení pozorovaných trendů v nabíd-

ce práce. Nabízíme tedy alespoň naše interpretace na základě obecněji známých skutečností a ekonomických principů.

České ženy bez dětí, bez ohledu na věk, vykazují v mezinárodním srovnání velmi vysokou míru zaměstnanosti i odpracované doby, která se dokonce blíží mužům. Vysoký propad zaměstnanosti během období mateřství Česek může být dán buď vyšší důležitostí přikládávanou matkami péči o děti, rodinu a práci v domácnosti nebo volnému času, a nebo naopak omezenými možnostmi matek efektivně skloubit rodinný život a pracovní kariéru. Ve prospěch první interpretace hovoří zjištění dotazníkového šetření *Höhne a kol.*, (2010: 66), kde „téměř polovina mužů a žen zastává názor, že být trvale v domácnosti může přinášet radost a uspokojení stejně jako práce v zaměstnání“. Avšak dle *Kuchařová a kol.* (2009) zájem matek s malými dětmi o participaci na trhu práce roste, potýkají se však s nemožností sehnat adekvátně flexibilní zaměstnání a dostupné zařízení péče o děti. V celkovém výsledku tedy zřejmě hrají roli oba fenomény.<sup>18)</sup>

Námi dokumentovaná vysoká nabídka tržní práce žen v období před a po mateřství dokládá vysoký zájem o účast na trhu práce a schopnost žen na trhu úspěšně participovat. Nejde tedy o kulturně-historické zvyky pozorované v některých zemích EU, kde přetrvává výrazná role žen v domácnosti. To podporuje naše přesvědčení, že participační chování žen posledních patnáct let ovlivňovala spíše nedostatečná nabídka míst dostupné předškolní péče o děti a prodlužování rodičovské dovolené<sup>19)</sup> a mnohem méně změny osobních priorit, kde existuje řada důvodů se domnívat, že motivace žen s dětmi pracovat naopak roste (rostoucí vzdělání žen, klesající role fyzických nároků u řady povolání).

<sup>17)</sup> Nižší propad míry zaměstnanosti u mladých žen ve srovnání s muži je pravděpodobně výsledkem součinnosti dvou efektů – prodlužující se doby studia vyššího počtu žen na vysokých školách, ale také odsouváním mateřství.

<sup>18)</sup> Problematikou skloubení rodinného a pracovního života se také zevrubně zabývá projekt Evy Mitchell „Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy. Využití metody modelových rodin“. Projekt grantové agentury AV ČR č. KJB700280901.

<sup>19)</sup> Od října 1995 došlo k prodloužení možné délky pobírání rodičovského příspěvku ze 3 na 4 roky (délka rodičovské dovolené, po kterou měl zaměstnavatel matce držet místo, však zůstala nezměněná na 3 letech). V roce 2004 pak došlo k navýšení koeficientu pro výpočet rodičovského příspěvku a v roce 2007 měsíční výše rodičovského příspěvku stoupla na více než dvojnásobek hodnoty z roku 2006. Problematiku mateřských a rodičovských dovolených v mezinárodním srovnání podrobně mapuje studie *Mitchell* (2008).



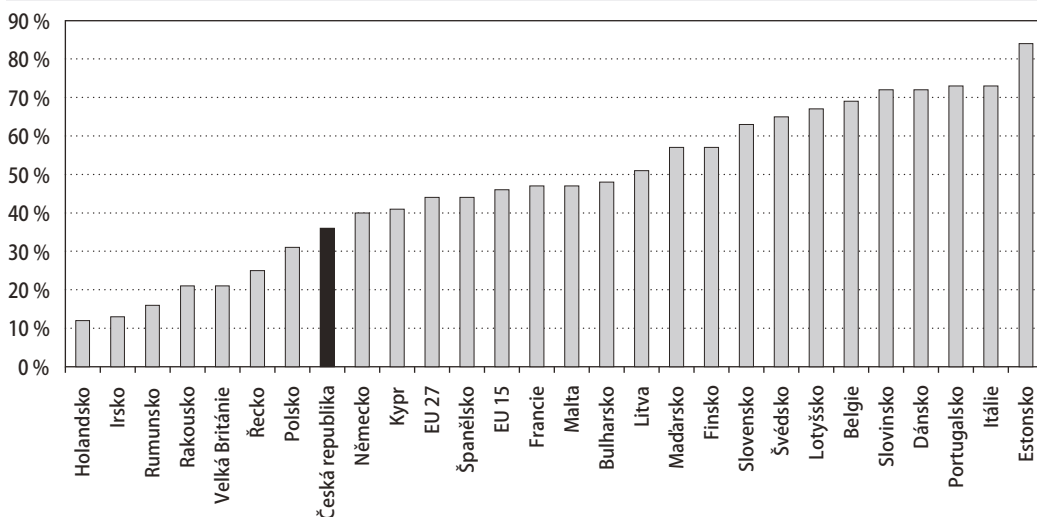
V případě dětí do tří let věku je totiž v ČR šance na místo pro dítě v jeslích minimální a v úvahu přichází pouze hlídání od prarodičů, pokud bydlí v dosahu nebo nákladné soukromé hlídání, které si může dovolit jen malá skupina rodin. Ženy s dětmi mezi 3–6 rokem mají větší šanci na umístění dítěte ve školce, ale pouze v případě, že je služba v daném místě a je finančně dostupná. Ačkoliv dostupnost není systematicky monitorována, existují bohaté fragmentované doklady, že dostupnost předškolního vzdělávání v ČR vykazuje výrazné místní rozdíly.<sup>20)</sup> Velký podíl žen s nejmenšími dětmi potom volí celodenní péči o děti bez kombinace s pracovní činností. Tuto skutečnost dokumentuje mezinárodní srovnání v grafu 9.

Děti mezi 7 až cca 12 rokem věku odpovídají období, kdy je dítě třeba do a ze školy ještě zpravidla

osobně doprovázet, což představuje výrazné omezení obzvláště v případě nedostatečné nabídky částečných a flexibilních pracovních úvazků, jaké vidíme v ČR. Lze se tedy domnívat, že vyšší nabídka částečných úvazků a nabídka míst pro děti v předškolních zařízeních a zvýšená nabídka částečných a flexibilních úvazků by umožnila nezanedbatelnému počtu dnes nepracujících matek zapojení se na trhu práce.

Na závěr uvádíme náš hrubý odhad propadu v zaměstnanosti českých žen v důsledku zakládání rodiny. Propad v míře zaměstnanosti se týká českých žen mezi 27. a 33. rokem života (pro rok 2007, graf 5), kde míra zaměstnanosti klesá z 66 % až k 55 %.<sup>22)</sup> Pokud by k tomuto poklesu míry zaměstnanosti nedocházelo (ženy mezi 27 a 33 lety by měly stejnou míru zaměstnanosti jako ženy 26leté a 34leté, tedy přibližně 66 %) a pokud

**Graf 9: Podíl dětí ve věku 3–6<sup>21)</sup> let, které tráví více než 30 hodin týdně v péči mimo rodinu (předškolní zařízení) v roce 2009** | Share of children aged 3–6 that spent more than 30 hours a week in formal childcare in 2009



Pramen: EUROSTAT: Formal child care by duration and age group ([http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search\\_database](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database)).

<sup>20)</sup> Zodpovědnost za zřizování mateřských škol mají primárně obce, takže velmi závisí jak na prioritách a procesu místní veřejné volby tak na schopnosti obce ze svých zdrojů provoz školky hradit. Informace o regionálních rozdílech v nabídce a poptávce po mateřských školách v ČR poskytoval nedávno zrušený Ústav pro informace ve vzdělávání (<http://www.uiv.cz/>).

<sup>21)</sup> Děti ve věku od 3 let do věku, ve kterém začíná povinná školní docházka.

<sup>22)</sup> Zde (stejně jako v zbytku studie) uvažujeme pouze počet odpracovaných hodin na trhu práce. Práci v domácnosti se nezabýváme, protože ji statistická šetření realizovaná v ČR dosud nemapují.

by všechny „dodatečně“ pracující ženy pracovaly ročně tolik hodin jako jiné pracující ženy v dané věkové kategorii,<sup>23)</sup> zvýšil by se počet odpracovaných hodin ročně v ČR o více než 61 milionů. To odpovídá asi 7,63 milionům (osmihodinových) pracovních dnů. Dále předpokládáme, že by byl počet odpracovaných hodin v roce 2010 o tento objem hodin vyšší, a že by navíc odvedená práce byla obdobně produktivní za hrubou mzdu žen (která v roce 2010 dosahovala 22 666 Kč měsíčně<sup>24)</sup>). Za těchto předpokladů představuje ušlý příjem státního rozpočtu v objemu 1,6 mld. Kč na dani z příjmu a 3,6 mld. Kč na pojistném na sociálním a zdravotní pojištění.<sup>25)</sup> Výpočet nezahrnuje dopady druhé řádu jako jsou dodatečné výdaje na péči o děti, náklady spojené se zvýšením

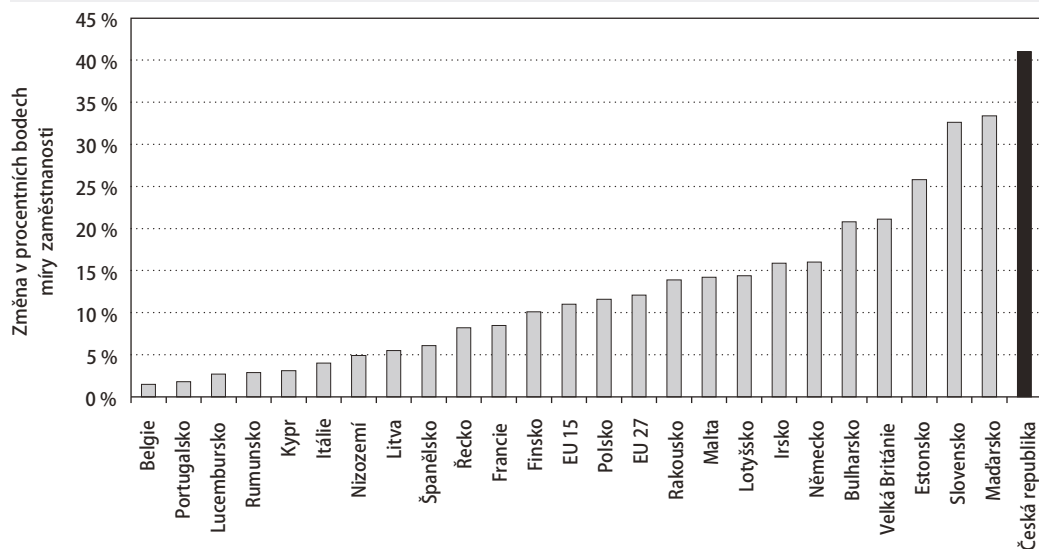
nezaměstnanosti jiných skupin účastníků trhu práce apod. Výpočet je spíše ilustrační pro řádovou kvantifikaci dopadu nižší zaměstnanosti mladých Čech.

## ZÁVĚR

Volba mezi mateřstvím a zaměstnaností u většiny českých žen nabízí zpravidla jedno ze dvou krajních řešení. Kombinace obou se často jeví jako obtížně realizovatelná. Graf 10 ilustruje rozdíl mezi mírou zaměstnanosti žen bez dětí a žen s dětmi do šesti let věku v EU. České ženy čelí jednoznačně nejvyššímu propadu zaměstnanosti spojenému s mateřstvím a výchovou dětí v Evropě. Jedná se o snížení míry zaměstnanosti o 41 procentních bodů.

**Graf 10: Propad míry zaměstnanosti u žen s dětmi do 6 let věku (věk žen 20–49 let, v p.b. míry zaměstnanosti)**

The difference in p.p. in employment rates of women (aged 20–49) without any children and with a child aged 0–6



Pramen: EC (2010), Indicators for monitoring the Employment Guidelines

([ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4093&langId=en](http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4093&langId=en)).

<sup>23)</sup> Například průměrný počet odpracovaných hodin 27letých pracujících žen je 1 783,8 hodin ročně. Náš výpočet tedy předpokládá, že všechny 27leté ženy, které by začaly pracovat, by odpracovaly tento průměrný počet hodin odpovídající jejich věkové kategorii.

<sup>24)</sup> Pramen: ČSÚ ([http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r\\_2011-14](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14)).

<sup>25)</sup> Tento výpočet je založen na předpokladu, že by tyto ženy pracovaly jako zaměstnanci.

Tento fenomén má však i jiné důsledky než je okamžitá zaměstnanost a odpracovaná doba. Racionální očekávání budoucích obtíží při skloubení mateřství a zaměstnanosti zřejmě nezanedbatelně přispívá i ke snížené ochotě českých žen mít dítě a případně více dětí, což platí více u žen s vyšším vzděláním. To zřejmě přispívá k velice nízké fertilitě v ČR, která se pohybuje na úrovni 1,5 dítěte na ženu, což je pod průměrem EU. Například v naší skupině srovnávaných zemí Velké Británie a Francii je fertilita blízko úrovni 2 dětí na ženu (graf 11). To dále přispívá k výraznějšímu demografickému stárnutí ČR a prohlubuje neudržitelnost penzijního systému.

Zaměstnanost žen má však řadu dalších ekonomických souvislostí. Během období mimo trh práce v důsledku domácí péče o děti dochází k rychlejšímu zastarávání lidského kapitálu. V očekávání delšího období absence na trhu práce v důsledku péče o děti se snižuje pravděpodobnost kariérního postupu. Nepřímým dokladem je zde existence tzv. skleněného stropu v kariérním postupu. Jedním z důsledků a zároveň dokladů jsou velké rozdíly v průměrných

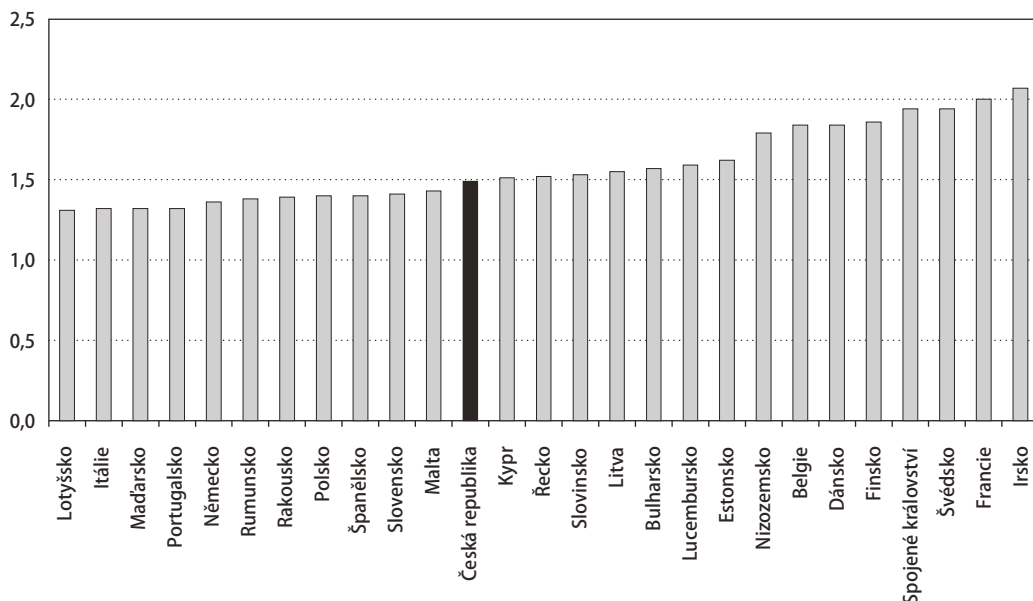
mzdách mezi muži a ženami (Jurajda – Paligoro-va, 2009; Jurajda – Harmgart, 2007; Münich a kol., 2005).

Ty patří k nejvyšším v EU, především pak ve věkové skupině 35–44 let, což jsou právě ženy vracející se do zaměstnanosti po (často dlouhodobém) přerušení kariéry z důvodu péče o děti (graf 12). Snížená zaměstnanost a produktivita žen se také negativně promítá do deficitu průběžně financovaného penzijního systému v důsledku sníženého výběru pojistného a méně než úměrného snížení výše vyplácených důchodů.

Snížená participace českých žen po narození prvního dítěte je do velké míry zřejmě nedobrovolná a představuje poměrně vysoký nevyužitý produkční potenciál země. Ekonomické ztráty jsou nejen ve formě okamžitých soukromých příjmů domácností, ale i ve formě ušlé budoucí produktivity a celkových odvedených daní a pojistného. To kontrastuje s tím, že úroveň dosaženého vzdělání mladých generací českých žen se posledních dvacet let výrazně zvyšovala, takže jde o potenciál s vyšší produktivitou než u předchozích generací.

Graf 11: Průměrný počet živě narozených dětí jedné ženy v roce 2009

Average number of children born per woman in 2009

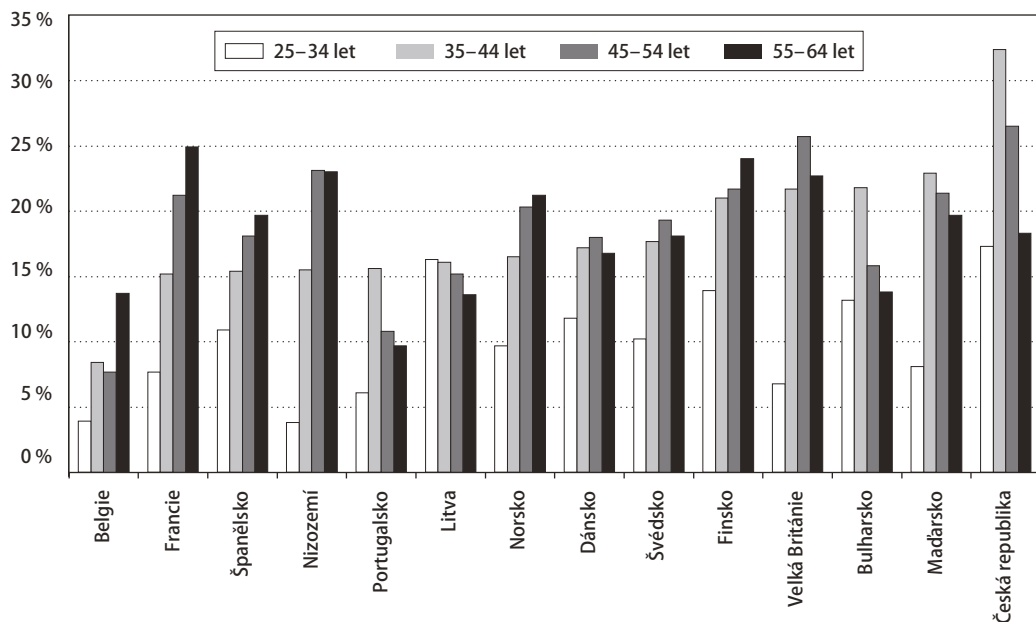


Pramen: ČSÚ

([http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1607-11-r\\_2011-2](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1607-11-r_2011-2)).

Graf 12: Průměrné mzdové rozdíly mužů a žen podle věku v roce 2010 (v %)

Gender pay gap by age in 2010 (in %)



Pramen: EUROSTAT: Gender pay gap in unadjusted form by age in %

[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search\\_database](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database).

### Literatura

- Blundell, R. – Bozio, A. – Laroque, G. 2011. The Extensive and Intensive Margins of Labour Supply: Trends in Hours Worked in the US, UK and France. *IFS Working Papers*, 11(01).
- Gruber, J. – Wise, D. 2007. *Social Security Programs and Retirement Around the World: Fiscal Implications of Reform*. Chicago: University of Chicago Press.
- Höhne, S. – Kuchařová, V. – Svobodová, K. – Štátná, A. – Žáčková, L. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Jurajda, Š. – Harmgart, H. 2007. When Do 'Female' Occupations Pay More? *Journal of Comparative Economics*, 35 (1), s. 170–187.
- Jurajda, Š. – Paligorova, T. 2009. Czech Female Managers and their Wages. *Labour Economics*, 16, s. 342–351.
- Kuchařová, V. – Bareš, P. – Höhne, S. – Nešporová, O. – Svobodová, K. – Štátná, A. – Plasová, B. – Žáčková, L. 2009. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Letablier, M. T. – Luci, A. – Math, A. – Thévenon, O. 2009. *The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review*. Report form the EC, Université Paris Panthéon-Sorbonne, HAL.
- Meulders, D. – De Henau, J. – O'Dorchai, S. 2006. The childcare triad? indicators assessing three fields of child policies towards working mothers in the EU-15. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 8(2), s. 129–148.
- Mitchell, E. 2008. Maternity Leave: Where We Stand Compared to Europe. *Czech Demography*, 2, s. 112–124.
- Münich, D. – Švejnar, J. – Terrell, K. 2005. Is Women's Human Capital Valued More by Markets Than by Planners? *Journal of Comparative Economics*, 33, s. 278–299.

## Příloha: Metodologie a popis dat

Empirická část vychází z datových souborů Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) pro roky 1994, 2000 a 2007.<sup>26)</sup> Datové soubory obsahují podrobné demografické informace a informace o ekonomickém postavení šetřených osob a jejich rodinných příslušníků.

V naší empirické analýze pracujeme se vzorkem osob mezi 15 a 75 lety a mapujeme jejich ekonomickou aktivitu podle věku a pohlaví. Používáme dva základní koncepty – míru zaměstnanosti a průměrný počet odpracovaných hodin. Míra zaměstnanosti je definovaná jako podíl počtu zaměstnaných osob k celkovému počtu osob v dané věkové kategorii žen nebo mužů. V souladu s definicí Mezinárodní organizace práce (ILO) je ve VŠPS za zaměstnaného považován ten, kdo v průběhu referenčního týdne<sup>27)</sup> pracoval alespoň 1 hodinu za mzdu, plat nebo jinou odměnu, nebo sice nebyl v práci, ale měl formální vztah k zaměstnání. Zaměstnaní jsou tedy všichni zaměstnanci, podnikatelé, a to bez ohledu na charakter jejich činnosti – zaměstnanost zahrnuje i krátkodobé nebo sezonně zaměstnané, nebo například studenty a důchodce, kteří si přivydělávají výdělečnou činností. Stejnou definici zaměstnanosti využívají i autoři studie (Blundell – Bozio – Laroque, 2011), jejichž výpočty porovnáváme s výpočty pro ČR.

Definice zaměstnanosti je také důležitá ve vztahu k mateřským a rodičovským dovoleným, kde ženy na mateřské dovolené se podle ILO počítají do zaměstnanosti, protože splňují definici formálního vztahu k zaměstnání ve smyslu dočasné nepřítomnosti a možnosti se do zaměstnání vrátit. Ženy na rodičovské dovolené se v ČR již do zaměstnanosti nepočítají, protože jejich

nepřítomnost není krátkodobého charakteru (přestože mají zákonem garantovanou možnost se do předchozího zaměstnání kdykoli do 3 let věku dítěte vrátit). V tomto smyslu je definice zaměstnanosti víceméně konzistentní i s definicí zaměstnanosti žen s malými dětmi ve srovnávaných státech, kde jsou ženy na mateřské dovolené také považované za zaměstnané, zatímco ty na rodičovské dovolené (pokud jsou součástí systému) nesplňují podmínky pro zaměstnanost.

Druhým námi využívaným konceptem je průměrný počet odpracovaných hodin. Jedná se o celkový počet odpracovaných hodin všemi osobami v dané věkové kategorii podělený **celkovým** počtem osob v této věkové kategorii. Pracujeme tedy s počtem hodin na jakémkoliv jedinci v dané věkové skupině (myšleno nejen zaměstnané, ale i nezaměstnané a ekonomicky neaktivní jedince) a ne s počtem hodin na pracujícího jedince. Průměrný počet odpracovaných hodin tak zahrnuje extenzivní (míra zaměstnanosti) i intenzivní (počet hodin na pracujícího jedince) změny v nabídce práce. Průměrný počet odpracovaných hodin je vypočítán na základě informací z VŠPS o skutečném počtu odpracovaných hodin v referenčním týdnu, které jsou následně přepočteny na průměrný počet hodin za rok (vynásobeny 52 týdny). Ve výpočtu využíváme skutečného počtu odpracovaných hodin v referenčním týdnu, abychom zachovali metodologickou konzistenci s výpočty studie (Blundell – Bozio – Laroque, 2011). Vzhledem k tomu, že VŠPS je prováděno rovnoměrně v průběhu celého roku, počet odpracovaných hodin v referenčním týdnu by měl dobře zachycovat i sezónní vlivy, vliv dovolených a státních svátků.

<sup>26)</sup> VŠPS je čtvrtletní šetření, v naší studii využíváme data za všechna čtyři čtvrtletí příslušného roku.

<sup>27)</sup> Šetření probíhá v průběhu celého roku a dotazuje se na ekonomickou aktivitu šetřených osob v předcházejícím (referenčním) týdnu.

Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2011 podle krajů a okresů | Population and vital statistics of the Czech Republic 2011: regions and districts

Území	Počet obyvatel 1. 7.	Počet obyvatel 31. 12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zeměří		Přírůstek (úbytek) celkový	na 1000 obyvatel			Celkový přírůstek				
							celkem	do 1 roku		do 28 dnů	přirozený	stejně-váním		Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zeměří
<b>Česká republika</b>	<b>10 496 672</b>	<b>10 505 445</b>	<b>45 137</b>	<b>28 113</b>	<b>108 673</b>	<b>38 864</b>	<b>106 848</b>	<b>298</b>	<b>186</b>	<b>16 889</b>	<b>18 714</b>	<b>4,3</b>	<b>2,7</b>	<b>10,4</b>	<b>10,2</b>	<b>1,8</b>	
<b>Hlavní město Praha</b>	<b>1 237 943</b>	<b>1 241 664</b>	<b>5 873</b>	<b>3 220</b>	<b>13 968</b>	<b>4 431</b>	<b>12 092</b>	<b>27</b>	<b>18</b>	<b>5 751</b>	<b>7 627</b>	<b>4,7</b>	<b>2,6</b>	<b>11,3</b>	<b>9,8</b>	<b>6,2</b>	
<b>Středočeský kraj</b>	<b>1 273 094</b>	<b>1 279 345</b>	<b>5 540</b>	<b>3 615</b>	<b>14 531</b>	<b>4 957</b>	<b>12 621</b>	<b>32</b>	<b>19</b>	<b>12 449</b>	<b>14 359</b>	<b>4,4</b>	<b>2,8</b>	<b>11,4</b>	<b>9,9</b>	<b>11,3</b>	
Benešov	95 214	95 445	392	254	981	455	1 023	1	-	634	592	4,1	2,7	10,3	10,7	6,2	
Beroun	85 462	86 056	362	218	946	374	845	5	2	1 051	1 152	4,2	2,6	11,1	9,9	13,5	
Kladno	158 881	159 133	687	476	1 714	716	1 691	6	4	928	951	4,3	3,0	10,8	10,6	6,0	
Kolín	96 314	96 703	421	265	1 088	366	1 012	1	1	570	646	4,4	2,8	11,3	10,5	6,7	
Kutná Hora	74 188	74 333	323	198	759	294	816	2	1	212	155	4,4	2,7	10,2	11,0	2,1	
Mělník	104 079	104 169	408	308	1 144	489	1 056	4	2	88	92	3,9	3,0	11,0	10,1	1,7	
Mladá Boleslav	123 259	123 736	560	378	1 355	421	1 146	-	-	209	769	4,5	3,1	11,0	9,3	7,9	
Nymburk	94 010	94 360	401	271	1 073	310	955	3	3	118	809	4,3	2,9	11,4	10,2	9,9	
Praha-východ	149 557	151 451	725	492	2 091	543	1 253	5	4	838	4 522	4,8	3,3	14,0	8,4	30,2	
Praha-západ	123 105	124 799	517	288	1 751	415	1 012	3	1	739	3 106	4,2	2,3	14,2	8,2	31,2	
Příbram	113 552	113 662	487	326	1 097	357	1 224	1	-	-127	533	4,3	2,9	9,7	10,8	3,6	
Rakovník	55 473	55 498	257	141	532	217	588	1	1	-56	61	4,6	2,5	9,6	10,6	0,1	
<b>Jihočeský kraj</b>	<b>635 907</b>	<b>636 138</b>	<b>2 845</b>	<b>1 807</b>	<b>6 379</b>	<b>2 436</b>	<b>6 374</b>	<b>14</b>	<b>13</b>	<b>5</b>	<b>362</b>	<b>4,5</b>	<b>2,8</b>	<b>10,0</b>	<b>10,0</b>	<b>0,6</b>	
České Budějovice	186 832	187 304	905	574	1 972	780	1 794	2	2	178	711	4,8	3,1	10,6	9,6	4,8	
Český Krumlov	61 369	61 333	300	209	625	298	571	-	-	54	-288	4,9	3,4	10,2	9,3	-3,8	
Jindřichův Hradec	92 560	92 427	373	232	876	323	947	4	4	-71	-222	4,0	2,5	9,5	10,2	-2,4	
Písek	70 462	70 460	293	188	647	256	736	1	1	-89	161	4,2	2,7	9,2	10,4	1,0	
Prachatice	51 165	51 081	226	144	556	182	521	1	1	35	-123	4,4	2,8	10,9	10,2	-1,7	
Strakonice	70 766	70 765	297	185	715	211	751	3	3	-36	-78	4,2	2,6	10,1	10,6	-1,6	
Tábor	102 753	102 768	451	275	988	386	1 054	3	2	-66	130	4,4	2,7	9,6	10,3	0,6	

## Pokračování

Území	Počet obyvatel 1. 7.	Počet obyvatel 31. 12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí		Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Celkový přírůstek	
							do 1 roku celkem	do 28 dnů	přirozeny	stěhováním						celkový
<b>Plzeňský kraj</b>	<b>571 497</b>	<b>571 709</b>	<b>2 454</b>	<b>1 630</b>	<b>5 566</b>	<b>2 387</b>	<b>13</b>	<b>11</b>	<b>-322</b>	<b>775</b>	<b>453</b>	<b>4,3</b>	<b>2,9</b>	<b>9,7</b>	<b>10,3</b>	<b>0,8</b>
Domažlice	60 701	60 727	260	179	563	219	608	-	-45	117	72	4,3	2,9	9,3	10,0	1,2
Klatovy	87 652	87 622	362	230	830	346	929	-	-99	-80	-179	4,1	2,6	9,5	10,6	-2,0
Plzeň-město	184 924	184 871	833	532	1 874	828	1 923	7	-49	71	22	4,5	2,9	10,1	10,4	0,1
Plzeň-jih	62 003	62 033	252	188	590	246	683	3	-93	197	104	4,1	3,0	9,5	11,0	1,7
Plzeň-sever	75 457	75 718	332	219	741	280	699	-	42	540	582	4,4	2,9	9,8	9,3	7,7
Rokycany	47 620	47 613	205	146	457	189	570	2	-113	139	26	4,3	3,1	9,6	12,0	0,5
Tachov	53 140	53 125	210	136	511	279	476	1	35	-209	-174	4,0	2,6	9,6	9,0	-3,3
<b>Karlovarský kraj</b>	<b>303 519</b>	<b>303 165</b>	<b>1 238</b>	<b>891</b>	<b>3 014</b>	<b>1 280</b>	<b>18</b>	<b>14</b>	<b>-66</b>	<b>-573</b>	<b>-639</b>	<b>4,1</b>	<b>2,9</b>	<b>9,9</b>	<b>10,1</b>	<b>-2,1</b>
Cheb	93 126	92 989	371	310	989	450	931	7	58	-148	-90	4,0	3,3	10,6	10,0	-1,0
Karlovy Vary	118 652	118 452	475	328	1 099	403	1 239	5	-140	-224	-364	4,0	2,8	9,3	10,4	-3,1
Sokolov	91 741	91 724	392	253	926	427	910	6	16	-201	-185	4,3	2,8	10,1	9,9	-2,0
<b>Ústecký kraj</b>	<b>828 595</b>	<b>828 026</b>	<b>3 447</b>	<b>2 319</b>	<b>8 645</b>	<b>4 058</b>	<b>40</b>	<b>25</b>	<b>-196</b>	<b>-226</b>	<b>-422</b>	<b>4,2</b>	<b>2,8</b>	<b>10,4</b>	<b>10,7</b>	<b>-0,5</b>
Děčín	132 821	132 718	509	310	1 410	621	1 352	6	58	-282	-224	3,8	2,3	10,6	10,2	-1,7
Chomutov	125 937	125 758	540	404	1 265	665	1 316	10	-51	-109	-160	4,3	3,2	10,0	10,4	-1,3
Litoměřice	119 285	119 250	508	298	1 324	427	1 276	3	48	99	147	4,3	2,5	11,1	10,7	1,2
Louny	86 607	86 782	375	212	917	431	926	5	-9	394	385	4,3	2,4	10,6	10,7	4,4
Most	114 903	114 795	463	322	1 106	556	1 273	2	-167	105	-62	4,0	2,8	9,6	11,1	-0,5
Teplice	128 484	128 464	556	364	1 341	715	1 463	5	-122	117	-5	4,3	2,8	10,4	11,4	0,0
Ústí nad Labem	120 558	120 259	496	409	1 282	643	1 235	9	47	-550	-503	4,1	3,4	10,6	10,2	-4,2
<b>Liberecký kraj</b>	<b>438 132</b>	<b>438 600</b>	<b>1 954</b>	<b>1 296</b>	<b>4 654</b>	<b>1 962</b>	<b>16</b>	<b>8</b>	<b>426</b>	<b>254</b>	<b>680</b>	<b>4,5</b>	<b>3,0</b>	<b>10,6</b>	<b>9,7</b>	<b>1,6</b>
Česká Lípa	103 212	103 152	545	365	1 090	538	904	5	186	-276	-90	5,3	3,5	10,6	8,8	-0,9
Jablonec nad Nisou	89 802	89 906	342	254	954	447	907	5	47	99	146	3,8	2,8	10,6	10,1	1,6
Liberec	170 291	170 702	757	515	1 887	740	1 630	4	257	388	645	4,4	3,0	11,1	9,6	3,8
Semily	74 827	74 840	310	162	723	237	787	2	-64	43	-21	4,1	2,2	9,7	10,5	-0,3



## Pokračování

Území	Počet obyvatel 1.7.	Počet obyvatel 31.12.	Sňatky	Rozvody	Živé narození	Potraty	Zeměří			Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živé narození na 1000 obyvatel	Zeměří	Celkový přírůstek	
							celkem	do 1 roku	do 28 dnů	přirozený	stěhováním						celkový
<b>Královéhradecký kraj</b>	<b>554 050</b>	<b>553 856</b>	<b>2 347</b>	<b>1 459</b>	<b>5 437</b>	<b>2 079</b>	<b>5 748</b>	<b>14</b>	<b>7</b>	<b>-311</b>	<b>-388</b>	<b>4,2</b>	<b>2,6</b>	<b>9,8</b>	<b>10,4</b>	<b>-1,3</b>	
Hradec Králové	162 762	162 820	679	426	1 611	648	1 704	7	4	-93	172	4,2	2,6	9,9	10,5	0,5	
Jičín	79 803	79 686	322	183	757	284	880	-	-	-123	-136	4,0	2,3	9,5	11,0	-3,2	
Náchod	112 268	112 206	458	310	1 107	432	1 144	1	1	-37	-201	4,1	2,8	9,9	10,2	-2,1	
Rychnov nad Knežnou	79 020	79 086	350	216	783	240	779	3	1	4	-62	4,4	2,7	9,9	9,9	-0,7	
Trutnov	120 197	120 058	538	324	1 179	475	1 241	3	1	-62	-161	4,5	2,7	9,8	10,3	-1,9	
<b>Pardubický kraj</b>	<b>516 260</b>	<b>516 411</b>	<b>2 228</b>	<b>1 258</b>	<b>5 312</b>	<b>1 622</b>	<b>5 365</b>	<b>16</b>	<b>7</b>	<b>-53</b>	<b>204</b>	<b>4,3</b>	<b>2,4</b>	<b>10,3</b>	<b>10,4</b>	<b>0,3</b>	
Chrudim	104 382	104 371	429	262	1 047	305	1 106	5	2	-59	-45	4,1	2,5	10,0	10,6	-1,0	
Pardubice	167 504	167 750	743	433	1 758	479	1 714	5	2	44	352	4,4	2,6	10,5	10,2	2,4	
Svitavy	105 161	105 112	455	268	1 067	362	1 157	5	3	-90	-23	4,3	2,5	10,1	11,0	-1,1	
Ústí nad Orlicí	139 213	139 178	601	295	1 440	476	1 388	1	-	52	-80	4,3	2,1	10,3	10,0	-0,2	
<b>Kraj Vysočina</b>	<b>511 972</b>	<b>511 937</b>	<b>2 167</b>	<b>1 105</b>	<b>5 075</b>	<b>1 630</b>	<b>5 031</b>	<b>14</b>	<b>7</b>	<b>44</b>	<b>-352</b>	<b>4,2</b>	<b>2,2</b>	<b>9,9</b>	<b>9,8</b>	<b>-0,6</b>	
Havlíčkův Brod	95 098	95 091	371	224	945	314	953	3	1	-8	-28	3,9	2,4	9,9	10,0	-0,4	
Jihlava	112 076	112 181	498	212	1 170	417	1 043	2	1	127	75	4,4	1,9	10,4	9,3	1,8	
Pelhřimov	72 441	72 460	294	153	690	198	799	1	1	-109	97	4,1	2,1	9,5	11,0	-0,2	
Třebíč	113 515	113 330	486	283	1 088	335	1 118	6	2	-30	-353	4,3	2,5	9,6	9,8	-3,4	
Žďár nad Sázavou	118 842	118 875	518	233	1 182	366	1 118	2	2	64	-143	4,4	2,0	9,9	9,4	-0,7	
<b>Jihomoravský kraj</b>	<b>1 164 633</b>	<b>1 166 313</b>	<b>4 894</b>	<b>2 945</b>	<b>12 404</b>	<b>3 599</b>	<b>11 466</b>	<b>30</b>	<b>18</b>	<b>938</b>	<b>1 748</b>	<b>4,2</b>	<b>2,5</b>	<b>10,7</b>	<b>9,8</b>	<b>2,3</b>	
Blansko	106 678	106 847	430	269	1 110	340	1 050	1	1	60	425	4,0	2,5	10,4	9,8	4,5	
Bрно-město	378 968	378 965	1 667	960	4 401	1 160	3 848	7	3	553	-1459	4,4	2,5	11,6	10,2	-2,4	
Bрно-venkov	205 312	206 501	827	523	2 300	557	1 874	8	3	426	2 217	4,0	2,5	11,2	9,1	12,9	
Břeclav	114 677	114 853	530	276	1 104	403	1 128	3	2	-24	229	4,6	2,4	9,6	9,8	1,8	
Hodonín	156 764	156 517	612	442	1 440	399	1 561	6	4	-121	-220	3,9	2,8	9,2	10,0	-2,2	
Vyškov	89 115	89 342	367	189	932	307	899	-	-	33	385	4,1	2,1	10,5	10,1	4,7	
Znojmo	113 119	113 288	461	286	1 117	433	1 106	5	5	11	171	4,1	2,5	9,9	9,8	1,6	

Pokračování																
Území	Počet obyvatel 1.7.	Počet obyvatel 31.12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí			Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živě narození na 1000 obyvatel	Zemřelí	Celkový přírůstek
							celkem	do 1 roku	do 28 dnů	přirození	stěho- vání					
<b>Olomoucký kraj</b>	<b>638 848</b>	<b>638 638</b>	<b>2 605</b>	<b>1 733</b>	<b>6 311</b>	<b>2 135</b>	<b>17</b>	<b>14</b>	<b>-248</b>	<b>-144</b>	<b>-392</b>	<b>4,1</b>	<b>2,7</b>	<b>9,9</b>	<b>10,3</b>	<b>-0,6</b>
Jeseník	40 614	40 486	152	117	350	187	1	1	-78	-127	-205	3,7	2,9	8,6	10,5	-5,0
Olomouc	231 715	232 032	973	676	2 577	738	5	4	299	288	587	4,2	2,9	11,1	9,8	2,5
Prostějov	109 606	109 539	434	268	1 096	329	2	2	-114	104	-10	4,0	2,4	10,0	11,0	-0,1
Přerov	133 201	133 023	543	337	1 189	410	2	1	-187	-250	-437	4,1	2,5	8,9	10,3	-3,3
Šumperk	123 712	123 558	503	335	1 099	471	7	6	-168	-159	-327	4,1	2,7	8,9	10,2	-2,6
<b>Zlínský kraj</b>	<b>589 596</b>	<b>589 030</b>	<b>2 404</b>	<b>1 415</b>	<b>5 570</b>	<b>1 833</b>	<b>18</b>	<b>9</b>	<b>-601</b>	<b>-456</b>	<b>-1057</b>	<b>4,1</b>	<b>2,4</b>	<b>9,4</b>	<b>10,5</b>	<b>-1,8</b>
Kroměříž	107 523	107 320	457	287	984	332	3	1	-237	-101	-338	4,3	2,7	9,2	11,4	-3,1
Uherské Hradiště	143 930	143 814	588	325	1 364	436	3	3	-100	-141	-241	4,1	2,3	9,5	10,2	-1,7
Vsetín	145 168	145 047	566	293	1 417	476	5	1	-69	-133	-202	3,9	2,0	9,8	10,2	-1,4
Zlín	192 975	192 849	793	510	1 805	589	7	4	-195	-81	-276	4,1	2,6	9,4	10,4	-1,4
<b>Moravskoslezský kraj</b>	<b>1 232 626</b>	<b>1 230 613</b>	<b>5 141</b>	<b>3 420</b>	<b>11 807</b>	<b>4 455</b>	<b>29</b>	<b>16</b>	<b>-1577</b>	<b>-2515</b>	<b>-4092</b>	<b>4,2</b>	<b>2,8</b>	<b>9,6</b>	<b>10,9</b>	<b>-3,3</b>
Bruntál	96 508	96 329	313	261	867	388	-	-	-148	-246	-394	3,2	2,7	9,0	10,5	-4,1
Frydek-Místek	211 518	211 853	943	509	2 027	690	4	2	-225	686	461	4,5	2,4	9,6	10,6	2,2
Karviná	264 211	263 075	1 144	788	2 375	988	9	6	-615	-1574	-2189	4,3	3,0	9,0	11,3	-8,3
Nový Jičín	152 318	152 222	630	403	1 501	557	2	1	-5	-95	-100	4,1	2,6	9,9	9,9	-0,7
Opava	177 206	177 173	740	432	1 749	588	3	2	-85	79	-6	4,2	2,4	9,9	10,3	0,0
Ostrava-město	330 865	329 961	1 371	1 027	3 288	1 244	11	5	-499	-1365	-1864	4,1	3,1	9,9	11,4	-5,6

Radek Havel

Počty obyvatel, uvedené v tabulkách pohybu obyvatelstva za rok 2011, jsou přepočtené na výsledky Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Pro bilanci obyvatel za rok 2011 byly nasazeny nové stavy za trvale bydlící obyvatelstvo k datu sčítání, a ty byly rebilancovány zpět k 1. 1. 2011. Uvedená data tedy nenavazují na počty obyvatel k 31. 12. 2010, uvedené v Demografii číslo 3 v roce 2011.

## Pohyb obyvatelstva ve městech nad 20 tisíc obyvatel v roce 2011

Population and vital statistics of the Czech Republic 2011: towns with more than 20 thous. inhabitants

Název města	Počet obyvatel 1. 7.	Počet obyvatel 31. 12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí	Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Celkový přírůstek	
								přirozený	stěhováním						celkový
Praha	1 237 943	1 241 664	5 873	3 220	13 968	4 431	12 092	1 876	5 751	7 627	4,7	2,6	11,3	9,8	6,2
Brno	378 968	378 965	1 667	960	4 401	1 160	3 848	553	-1459	-906	4,4	2,5	11,6	10,2	-2,4
Ostrava	300 745	299 622	1 250	950	3 017	1 179	3 467	-450	-1870	-2320	4,2	3,2	10,0	11,5	-7,7
Plzeň	167 525	167 302	776	495	1 670	782	1 773	-103	-243	-346	4,6	3,0	10,0	10,6	-2,1
Liberec	101 704	102 005	482	319	1 176	455	961	215	183	398	4,7	3,1	11,6	9,4	3,9
Olomouc	99 407	99 529	470	310	1 199	357	998	201	-199	2	4,7	3,1	12,1	10,0	0,0
Ústí nad Labem	94 559	94 258	390	345	1 014	545	968	46	-641	-595	4,1	3,6	10,7	10,2	-6,3
České Budějovice	93 559	93 620	478	283	999	497	925	74	-93	-19	5,1	3,0	10,7	9,9	-0,2
Hradec Králové	93 595	93 490	409	262	923	403	957	-34	-277	-311	4,4	2,8	9,9	10,2	-3,3
Pardubice	89 578	89 552	417	241	922	263	958	-36	-44	-80	4,7	2,7	10,3	10,7	-0,9
Havířov	79 101	78 503	345	247	723	310	890	-167	-1020	-1187	4,4	3,1	9,1	11,3	-15,0
Zlín	75 747	75 660	333	240	728	288	811	-83	-132	-215	4,4	3,2	9,6	10,7	-2,8
Kladno	68 831	68 682	330	222	711	361	783	-72	94	22	4,8	3,2	10,3	11,4	0,3
Most	66 907	67 058	271	200	618	364	666	-48	376	328	4,1	3,0	9,2	10,0	4,9
Karviná	59 256	58 833	235	175	515	277	718	-203	-662	-865	4,0	3,0	8,7	12,1	-14,6
Opava	58 490	58 281	262	181	562	240	605	-43	-360	-403	4,5	3,1	9,6	10,3	-6,9
Frydek-Místek	57 852	57 747	283	174	570	259	566	4	-348	-344	4,9	3,0	9,9	9,8	-5,9
Jihlava	50 675	50 669	219	103	558	201	451	107	-38	69	4,3	2,0	11,0	8,9	1,4
Karlovy Vary	50 690	50 594	209	135	441	186	551	-110	-178	-288	4,1	2,7	8,7	10,9	-5,7
Teplice	50 529	50 384	238	148	519	303	563	-44	-35	-79	4,7	2,9	10,3	11,1	-1,6
Dečín	50 491	50 311	205	125	562	275	527	35	-337	-302	4,1	2,5	11,1	10,4	-6,0

## Pokračování

Název města	Počet obyvatel 1.7.	Počet obyvatel 31.12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí	Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Celkový přírůstek	
								přirozený	stěhováním						celkový
Chomutov	49 677	49 540	210	142	526	292	530	-4	-106	-110	4,2	2,9	10,6	10,7	-2,2
Jablonec nad Nisou	45 119	45 206	188	133	486	248	409	77	98	175	4,2	2,9	10,8	9,1	3,9
Přerov	45 253	45 082	171	137	389	158	452	-63	-245	-308	3,8	3,0	8,6	10,0	-6,8
Prostějov	44 460	44 387	183	115	423	158	465	-42	-105	-147	4,1	2,6	9,5	10,5	-3,3
Mladá Boleslav	44 199	44 252	212	156	425	159	401	24	177	201	4,8	3,5	9,6	9,1	4,5
Třebíč	37 720	37 575	171	124	391	155	331	60	-327	-267	4,5	3,3	10,4	8,8	-7,1
Česká Lípa	37 321	37 168	215	146	407	215	288	119	-366	-247	5,8	3,9	10,9	7,7	-6,6
Třinec	36 919	36 745	187	97	344	129	436	-92	-275	-367	5,1	2,6	9,3	11,8	-9,9
Tábor	35 148	35 096	152	107	328	156	306	22	-122	-100	4,3	3,0	9,3	8,7	-2,8
Znojmo	34 025	34 073	151	92	356	168	350	6	-11	-5	4,4	2,7	10,5	10,3	-0,1
Příbram	33 957	33 793	159	118	331	122	310	21	-224	-203	4,7	3,5	9,7	9,1	-6,0
Cheb	33 210	33 067	137	133	362	197	298	64	-192	-128	4,1	4,0	10,9	9,0	-3,9
Kolín	30 974	31 042	150	98	337	123	318	19	10	29	4,8	3,2	10,9	10,3	0,9
Olšová	31 217	30 988	148	100	266	100	337	-71	-402	-473	4,7	3,2	8,5	10,8	-15,2
Trutnov	31 052	30 957	145	98	288	134	312	-24	-93	-117	4,7	3,2	9,3	10,0	-3,8
Písek	29 711	29 729	114	103	269	117	302	-33	121	88	3,8	3,5	9,1	10,2	3,0
Kroměříž	29 078	28 971	128	90	275	86	357	-82	-7	-89	4,4	3,1	9,5	12,3	-3,1
Šumperk	27 118	27 040	126	82	241	123	293	-52	-97	-149	4,6	3,0	8,9	10,8	-5,5
Vsetín	27 086	26 976	111	72	243	110	285	-42	-207	-249	4,1	2,7	9,0	10,5	-9,2
Valašské Meziříčí	26 868	26 793	113	59	258	117	271	-13	-74	-87	4,2	2,2	9,6	10,1	-3,2
Litvínov	26 055	25 776	102	62	272	94	346	-74	-434	-508	3,9	2,4	10,4	13,3	-19,5

## Pokračování

Název města	Počet obyvatel 1.7.	Počet obyvatel 31.12.	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty	Zemřelí	Přírůstek (úbytek)		Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Celkový přírůstek	
								přirozený	stěhováním						celkový
Uherské Hradiště	25 530	25 454	110	62	240	87	234	6	-142	-136	4,3	2,4	9,4	9,2	-5,3
Hodonín	25 391	25 259	119	94	249	86	274	-25	-188	-213	4,7	3,7	9,8	10,8	-8,4
Český Těšín	25 182	25 154	116	79	259	80	231	28	-99	-71	4,6	3,1	10,3	9,2	-2,8
Břeclav	24 987	25 015	115	45	263	103	253	10	-29	-19	4,6	1,8	10,5	10,1	-0,8
Křmov	24 748	24 658	73	68	225	89	292	-67	-133	-200	2,9	2,7	9,1	11,8	-8,1
Litoměřice	24 403	24 388	107	65	276	109	210	66	-8	58	4,4	2,7	11,3	8,6	2,4
Sokolov	24 127	24 111	118	72	228	131	213	15	-76	-61	4,9	3,0	9,4	8,8	-2,5
Nový Jičín	23 885	23 867	101	70	260	160	263	-3	-26	-29	4,2	2,9	10,9	11,0	-1,2
Havlíčkův Brod	23 654	23 549	110	79	257	107	232	25	-228	-203	4,7	3,3	10,9	9,8	-8,6
Chrudim	23 268	23 217	90	69	227	75	176	51	-176	-125	3,9	3,0	9,8	7,6	-5,4
Strakonice	23 011	23 027	108	70	247	84	233	14	-52	-38	4,7	3,0	10,7	10,1	-1,7
Kopřivnice	22 878	22 825	110	68	233	67	164	69	-128	-59	4,8	3,0	10,2	7,2	-2,6
Klatovy	22 535	22 479	86	83	203	102	234	-31	-72	-103	3,8	3,7	9,0	10,4	-4,6
Žďár nad Sázavou	22 132	22 068	105	56	234	91	202	32	-199	-167	4,7	2,5	10,6	9,1	-7,5
Bohumín	21 979	21 897	94	61	220	82	257	-37	-129	-166	4,3	2,8	10,0	11,7	-7,6
Jindřichův Hradec	21 983	21 853	86	65	211	97	203	8	-217	-209	3,9	3,0	9,6	9,2	-9,5
Vyškov	21 630	21 598	105	49	223	102	218	5	-88	-83	4,9	2,3	10,3	10,1	-3,8
Blansko	20 783	20 769	81	55	208	87	205	3	-42	-39	3,9	2,6	10,0	9,9	-1,9
Náchod	20 730	20 665	89	80	196	103	205	-9	-140	-149	4,3	3,9	9,5	9,9	-7,2
Kutná Hora	20 650	20 604	98	74	220	101	210	10	-128	-118	4,7	3,6	10,7	10,2	-5,7
Jirkov	20 416	20 349	97	61	215	117	207	8	-130	-122	4,8	3,0	10,5	10,1	-6,0

Radek Havel

# Population et sociétés

2012, č. 485–489

Leden, č. 485

## **Světová populace: interaktivní grafy na webu INEDu** (G. Pison, H. Mathian, Ch. Plumejeaud, J. Gensel)

Lednové číslo bulletinu podrobně seznamuje s novým vizuálním interaktivním nástrojem dostupným na stránkách francouzského institutu demografických studií. Pomocí interaktivních grafů a map je prezentován demografický vývoj ve světě, v jednotlivých světadílech a zejména zemích s využitím základních demografických ukazatelů. Mezi třiceti vybranými kategoriemi nechybí samozřejmě zachycení vývoje migrace a přírůstku počtu obyvatel, nebo ukazatele jako např. narození, zemřelí, dětská úmrtnost, naděje na dožití, změny ve věkové struktuře obyvatel a řada dalších, především poměrných ukazatelů. Zvolené parametry se nám zobrazí od roku 1950 na mapě světadílů, přičemž můžeme jejich vývoj projektovat až do roku 2100. Další varianty zpracovaných grafů pak umožní zájemci sledovat vývoj vybraných ukazatelů vždy za konkrétní zvolenou zemi. A to např. včetně srovnání pomocí demografických dat se sousedními státy nebo cestování z jedné země do druhé apod.

Interaktivní grafy a mapy jsou k dispozici na webových stránkách Národního institutu demografických studií (INED) a mezi jeho autory patří i přední pracovník a autor tohoto institutu Gilles Pison ([http://www.ined.fr/fr/tout\\_savoir\\_population/cartes\\_interactives/](http://www.ined.fr/fr/tout_savoir_population/cartes_interactives/)).

Únor, č. 486

## **Plodnost v Magrebu: nová překvapení** (Z. Quadah-Bedidi, J. Vallin, I. Bouchoucha)

Pod novým překvapením, uváděném v titulu únorového bulletinu se skrývá změna, ke které v těchto zemích došlo na konci prvního desetiletí 21. století. Po výrazném poklesu plodnosti, počínaje rokem 1980, blížící se již ke dvěma dětem připadajícím na jednu ženu, se tento úbytek zmírnil a v některých zemích se naopak změnil v opačný pohyb (v Alžírsku se např. z 2,2 dítěte na počátku století tento počet zvýšil

v roce 2010 na 2,9 dítěte připadajícího na jednu ženu). Autoři dále podrobně objasňují, jakou roli hrálo v porodnosti zvyšování věku ženy při sňatku a rovněž účinek nárůstu žen využívajících antikoncepci. Dalším rozebíraným faktorem je vliv urbanizace a zvyšování významu poskytovaného poučení ženám a nakonec i změny v politické kontrole porodnosti. Vývoj v jednotlivých zemích Magrebu za posledních dvacet let ilustrují jako vždy výmluvné grafy.

Březen, č. 487

## **Francie–Německo – historie demografické výměny** (G. Pison)

Autor srovnává demografický vývoj dvou sousedních velmocí za období zhruba dvou století. Po připomenutí problémů s vymezením teritoria Německa připomíná, že na počátku 19. století měla Francie dvojnásobně více obyvatel než Německo. Odlišným vývojem daným především rozdílným vztahem porodnosti a úmrtnosti se poměr obyvatel během století změnil a na konci století byl počet obyvatel zhruba stejný. V předvečer II. světové války mělo Německo kolem 60 milionů obyvatel oproti 41 milionům Francie. Sblížení porodnosti obou zemí po druhé světové válce, včetně probíhajícího babyboomu, vedl k udržování předstihu počtu obyvatel Německa nad Francií. K podstatné změně došlo až v dalším století, kdy především dlouhodobě vysoká francouzská porodnost převýšila stagnující porodnost v Německu. V roce 2010 se např. francouzská populace zvýšila o 5,3 %, zatímco populace německá se snížila o 0,6 %. Projekce počtu obyvatel zpracovaná OSN ukazuje, že při zachování současného trendu vývoje v obou zemích, překročí v roce 2055 počet obyvatel Francie počet obyvatel Německa.

Ilustrativní grafy zobrazují vývoj obyvatelstva Francie a Německa, dále vývoj natality a mortality a vývoj plodnosti v obou zemích, vše za období od roku 1800. Součástí bulletinu je i jedna strana zobrazující strom života Francie k 1. lednu 2012 a tabulka základních demografických ukazatelů metropolitní Francie za roky 1950–2011.

Duben, č. 488

## **Deset let šíření zahraničního eura ve Francii** (C. Grasland, F. Guérin-Pace, M. Texier Le, B. Garnier)

Zajímavé téma spojené s desetiletím oběhu evropské měny v jednom členském státu EU zvolil ko-

lektiv autorů, kteří na počátku roku 2002 založili „l'observatoire“ zabývající se tímto indikátorem vývoje a kontaktů mezi různými částmi Evropy. Zhruba ve tříměsíčním cyklu sledovali celkem 16 anketami u více než 20 tisíc respondentů jak šíření cizích mincí postupuje. Pro konkrétní představu uvedme, že z 5 % cizích mincí ražených v cizině v březnu 2002 se jejich počet do prosince 2011 zvýšil na 34 %. Zatímco v březnu 2002 vlastnil méně cizích mincí ve své portmonce každý čtvrtý Francouz, v lednu 2003 to již byl každý druhý a v roce 2011 se to týkalo již devíti z deseti. Na konci roku 2011 byly ve Francii nejrozšířenější zahraniční mince ze Španělska a Německa, za kterými pak následují belgické a italské. Mince z těchto čtyř států dohromady představují kolem čtyř pětín všech cizích mincí vyskytujících se ve Francii. Vývoj podílu těchto a dalších zemí ilustruje rovněž i příslušný graf. Řadí se k němu pak i další grafy, z kterých je nejzajímavější kartogram ukazující difuzi cizí měny ve Francii postupující směrem od východu a ji-

hu (Německo, Španělsko) směrem na západ za roky 2003, 2007 a 2011.

Květen, č. 489

### Je třeba populační politika?

(J. Vallin)

Zaštitěn Platonem přes Jeana Bodina se autor zabývá tématem, které bylo jednou z aktuálních otázek projednávaných na letošní červnové světové konferenci OSN o udržitelném rozvoji v Riu de Janeiro. Co populační politika v kostce představuje, napovídají podkapitoly celé studie. Zahajuje ji část s názvem „Existuje demografický ideál?“, kde se mj. zabývá otázkami jako Mythus optimálního počtu, Růst a struktura populace. V druhé části pod titulkem „Je demografická politika efektivní“ nadhazuje problémy jako je Redukce mortality, Limity narození, Podpora porodnosti, Regulování migračních toků a Přizpůsobení se demografickým změnám.

LP

## Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft

2009, 34, 3–4. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung

Jedná se o poslední dvojčíslí, které vyšlo pod tímto názvem a ve standardní podobě, neboť po 34 ročnících prošel časopis vydávaný Federálním institutem pro populační výzkum zásadní proměnou. Od roku 2010 se periodikum objevuje pouze v online podobě s novým názvem **Comparative Population Studies – Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft (CPoS)**, přičemž všechny články jsou publikovány v němčině i v angličtině a jsou volně dostupné na vlastních internetových stránkách. Za rok vychází 4 čísla a každý ročník obsahuje zpravidla dva tematicky specializované svazky koordinované hostujícími redaktory. Beze změny zůstalo oborové zaměření časopisu, které i nadále pokrývá široké spektrum témat z demogra-

fie a příbuzných oborů, z populačního a rodinného výzkumu s hlavním důrazem na empirický výzkum, teorii a metodiku. Publikovány jsou ale i příspěvky, nahlížející prostorovým či srovnávacím úhlem pohledu na regionální témata orientovaná na německy mluvící země, Evropu nebo na populační otázky v globálním měřítku.

Úvodní příspěvek tohoto svazku speciálně věnovanému konceptu návratové migrace od autorek *Birgit Glorius a Anke Matuschewski* s názvem **Návratová migrace v mezinárodním kontextu: vývojové přístupy a perspektivy** diskutuje základní konceptuální přístupy migračního výzkumu z hlediska jejich využitelnosti při studiu návratové migrace a zkoumá



nejdůležitější teoretické a empirické vývojové tendence tohoto migračního typu. Rešerše současných studií věnovaných této problematice upozorňuje na novou rozmanitost reemigračních pohybů a s tím spojených výzkumných otázek, pro které lze obecně známá vysvětlení migračních motivů a faktorů využít jen v omezené míře. Na závěr jsou představeny všechny články v tomto monotematickém čísle včetně jejich zařazení do teoretických souvislostí zkoumaného tématu.

*Nina Wolfeil* ve svém příspěvku **Vzdělanostní migrace polských studentů do Německa a jejich následný návrat do Polska – analýza determinantů návratové migrace a umístění reemigrantů na pracovním trhu** analyzuje a interpretuje výsledky online šetření provedeného v období od listopadu 2008 do března 2009 mezi 440 polskými vysokoškolskými studenty, kteří v Německu absolvovali výměnný semestrální pobyt nebo získali akademický titul. Celkem se do Polska vrátilo téměř 70 % dotázaných, ale mezi jednotlivými skupinami polských studentů byly zaznamenány značné rozdíly. Výrazně vyšší míru setrvání vykazovali jednak ti studenti, kteří se vypravili do Německa s cílem získat německý diplom, jednak ti, kteří se původní krátkodobý výměnný pobyt rozhodli prodloužit a ukončit studium v Německu. Výsledky binární logistické regrese ukázaly, že pravděpodobnost návratu je signifikantně pozitivně ovlivněna původním záměrem vrátit se, zatímco negativně na ni působí délka studia. Nižší sklon k reemigraci měli také studenti, kteří během studia pracovali nebo před ním působili v Německu jako au-pair. Ve srovnání s odpověďmi někdejších Erasmus studentů hodnotili polští absolventi německých univerzit příznivěji profesní přínos zahraničního studia a častěji ve svém zaměstnání v Polsku využívali německý jazyk. Z průzkumu rovněž vyplynulo, že v Německu vystudovaní polští absolventi jsou často důležitými prostředníky a hybateli v německo-polských vztazích. Článek představuje bezesporu užitečný zdroj informací pro politické činitele nebo pro organizace zprostředkovávající akademickou mobilitu v cílové či výchozí zemi, kteří usilují o porozumění a ovlivnění rozsahu návratnosti mezinárodních studentů.

Článek autorky *Susan Thieme* **Kam znamená zpět? Rozdílné představy o návratové migraci a možné důsledky pro rozvoj venkova v Kyrgyzstánu** přibližuje stále více uplatňovaný multilokální způsob života

obyvatel Kyrgyzstánu a žádný, případně opožděný návrat migrantů a migrantek do jejich původních venkovských regionů. Hlavní město Biškek, stejně jako Rusko či Kazachstán představují důležité pracovní cíle zejména pro mladé obyvatelstvo z venkovského jihu Kyrgyzstánu. Migrace znamená pro mladé muže a ženy nejen vidinu lepšího příjmu, ale i snadnější přístup ke vzdělání a odklon od místních tradic jako je časný sňatek. Děti a starší lidé migrují jen zřídka a zůstávají v rodných vesnicích. Zatímco starší generace předpokládají, že rozdělení rodin v důsledku migrace je jen dočasné, mladí lidé se již začínají od svých venkovských rodišť odpoutávat a usazují se ve městech. Tento stav má dalekosáhlé, dlouhodobé a dosud neprobádané důsledky pro další rozvoj venkovských oblastí. Zvláště významné to je patrné v prohlubujícím se nedostatku pracovních sil, závislosti místní venkovské populace na remitencích, měnicích se rodinných strukturách, které zpochybňují péči o děti a starší osoby apod.

V článku **Dobrovolný návrat do Albánie – řízení migrace na příkladu návratových programů Mezinárodní organizace pro migraci (IOM)** představuje a diskutuje *Martin Geiger* mechanismy a efekty programů k dobrovolnému návratu a reintegraci nelegálních migrantů a odmítnutých žadatelů o azyl. Využívá při tom empirické poznatky získané v uplynulých letech z dobrovolného, státem a mezinárodními organizacemi podporovaného, návratu emigrantů do Albánie. Programy k dobrovolnému návratu jsou již řadu let nabízeny a realizovány Mezinárodní organizací pro migraci (IOM), která tak může být považována za nejdůležitějšího světového aktéra na poli řízení migrace. Svou pozornost autor zaměřuje především na dva její programy – Assisted Voluntary Return (AVR) a Voluntary Assisted Return and Reintegration Programmes (VARRP), které poskytují nelegálním migrantům, uprchlíkům či odmítnutým žadatelům o azyl žijícím v zemích EU či jiných cílových zemích možnost dobrovolného návratu zpět do země svého původu spolu s rozsáhlou paletou podpor, příspěvků a služeb pro jejich opětovné začlenění do společnosti. Cílem autora je kritická analýza a zhodnocení vybraných programů a jejich významu v kontextu evropské a mezinárodní migrační politiky. Tyto programy, financované Evropskou komisí, členskými státy EU a dalšími významnými cílovými zeměmi migrantů,

představují podle něj nejen efektivní a finančně přijatelnější alternativu k nucenému vyhoštění, ale i významný prvek řízení migrace a v tomto kontextu jsou nyní vnímány také jako příspěvek k rozvojové spolupráci.

Východiskem posledního příspěvku **Vliv pravděpodobnosti návratu imigrantů na jejich plat** od autorů *Heiko Peterse* a *Benjamina Weigerta* je výzkumně-teoretický model pracovního trhu, který znázorňuje interakci různých skupin tuzemských pracovníků a zaměstnaných přistěhovalců. Jednotlivé skupiny imigrantů se liší pouze v pravděpodobnosti opuštění své hostitelské země. Je možné teoreticky ukázat, že pravděpodobnost návratu představuje důležitý faktor ovlivňující výsledné platové rozložení na pracovním

trhu. Přistěhovalci, kteří nehodlají v hostitelské zemi zůstat natrvalo – a vykazují tudíž vyšší pravděpodobnost návratu – dostávají nižší plat než tuzemští pracovníci se stejnými vlastnostmi a produktivitou. Na základě tohoto teoretického modelu a pomocí dat ze socioekonomického panelu SOEP autoři ve dvoufázovém procesu nejprve empiricky odhadují individuální pravděpodobnost reemigrovat, aby ji následně využili jako vysvětlující proměnnou v regresi mezd. Ve výsledku se potvrzuje, že při stejných individuálních charakteristikách skutečně existuje negativní korelace mezi pravděpodobností návratu imigranta a výší jeho platu.

---

Štěpán Moravec

## SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Ročník 48, číslo 2, 2012

### STATI

**Martin Hájek, Martin Havlík, Jiří Nekvapil | str. 199** Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec

**Marek Skovajsa | str. 225** Relativní autonomie kultury v Alexanderově kulturní sociologii

**Petr Vašát | str. 247** Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších

**Karolína Malcová | str. 283** Lokální aspekt volební podpory kandidátů do Senátu Parlamentu ČR

**Michaela Bartošová, Petr Pakosta, Petr Fučík | str. 315** Dlouhodobý vývoj v časování porodů a sňatků: Obstojí individualizační teorie ve světle demografických dat?

**Zdeněk R. Nešpor | str. 343** Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností?

### Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel. 800 300 302, e-mail: predplatne@prstc-p.cpost.cz nebo Sociologický časopis/Czech Sociological review – Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 210 310 217, +420 210 310 218, e-mail: Monika.Kuzelova@soc.cas.cz

**Výběr české demografické literatury  
za 2. pololetí 2011 a 1. pololetí 2012**

**I. Knižní publikace**

1. Dvořáčková, D. *Kvalita života seniorů*. Praha: Grada, 2012, 112 s.
2. Kasíková, H. – Straková, J. (eds.). *Diverzita a diferenciacie v základním vzdělávání*. Praha: Karolinum, 2011, 350 s.
3. Matějů, P. – Straková, J. a kol. *Nerovné šance na vzdělání* (e-kniha). Praha: Academia, 2011, 412 s.
4. Nešpor, Z. R. – Kopecká, A. (eds.). *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*. Praha: SLOH, 2011, 362 s.
5. Ouředníček, M. – Temelová, L. (eds.). *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia, 2012, 304 s.
6. Wichterlová, L. (eds.). *Rodinná politika II: zaměřeno na kontext změn mateřské a rodičovské dovolené a nedostupnost a legislativní změny v oblasti zařízení péče o předškolní děti*. Praha: Gender Studies, 2012, 32 s.

**II. Soubory údajů**

7. *Cizinci v ČR 2011*. Praha: ČSÚ, 2011.
8. *Česká republika v mezinárodním srovnání 2010*. Praha: ČSÚ, 2012.
9. *Demografická ročenka ČR*. Praha: ČSÚ, 2011.
10. *Demografická ročenka měst (2001 až 2010)*. Praha: ČSÚ, 2011.
11. *Infekční nemoci 2010*. Praha: ÚZIS, 2011, 64 s.
12. *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví (MKF)*. Praha: ÚZIS, 2011, 280 s.
13. *Nová strategie zaměstnanosti Evropa 2020. Zaměstnanost a nezaměstnanost v České republice v porovnání s ostatními zeměmi EU*. Praha: ČSÚ, 2011.
14. *Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2012*. Praha: ČSÚ, 2012.
15. *Porodnost a plodnost 2006 až 2010*. Praha: ČSÚ, 2011.
16. *Příjmy a životní podmínky domácností 2011*. Praha: ČSÚ, 2012.
17. *Rodička a novorozenec 2011*. Praha: ÚZIS, 2011.
18. *Rychle roste počet domácností jednotlivců*. Praha: ČSÚ, 2011.

19. *Sebevraždy v České republice*. Praha: ČSÚ, 2011.
20. *Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz 2010*. Praha: ÚZIS, 2011.
21. *Úmrtnostní tabulky za ČR, oblasti a kraje*. Praha: ČSÚ, 2012.
22. *Věkové složení obyvatelstva v roce 2011*. Praha: ČSÚ, 2012.
23. *Vývoj zdravotnictví České republiky po roce 1989*. Praha: ÚZIS, 2011, 53 s.
24. *Vývoj obyvatelstva České republiky*. Praha: ČSÚ, 2011.
25. *Vývoj obyvatelstva hl. m. Prahy 2001–2010*. Praha: ČSÚ, 2011.
26. *Základní tendence demografického, sociálního a ekonomického vývoje krajů v roce 2010*. Praha: ČSÚ, 2011.
27. *Zaostřeno na ženy a muže 2011*. Praha: ČSÚ, 2012.
28. *Zemřelí 2010*. Praha: ÚZIS, 2011, 106 s.
29. *Zemřelí podle seznamu příčin smrti, pohlaví a věku v ČR, krajích a okresech 2001 až 2010*. Praha: ČSÚ, 2011.
30. *Ženy a muži v datech 2010*. Praha: ČSÚ, 2011.
31. *Život cizinců v ČR 2010*. Praha: ČSÚ, 2011, 39 s.

**III. Výběr statí**

32. Bartošová, M. – Pakosta, P. – Fučík, P. *Dlouhodobý vývoj v časování porodů a sňatků: Obstojí individualizační teorie ve světle demografických dat?* Sociologický časopis (SČ), 2012, roč. 48, č. 2, s. 315–342.
33. Bosničová, N. *Firemních školek v Česku přibýlo a asi přibývat bude*. Rovné příležitosti (do firem) (RP), 2011, č. 8, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.tml?x=2292531&als\[nm\]=2292557](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.tml?x=2292531&als[nm]=2292557)>.
34. Bosničová, N. *Je na čase řídit věk: Šest mýtů o starší pracovní síle*. RP, 2012, č. 5, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.html?x=2342144&als\[nm\]=2342185](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.html?x=2342144&als[nm]=2342185)>.
35. Dudová, R. *Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum*. SOCIOweb (SW), 2011, č. 11, s. 2–4, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195\\_SOCIOWEB\\_11\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195_SOCIOWEB_11_2011.pdf)>.
36. Dvořáčková, S. *Klíčem k integraci romské komunity je vyšší vzdělanost*. Moderní obec (MO), 2011, č. 8, s. 27–28.

37. Dudová, R. – Hašková, H. *Diskursy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě*. Gender, rovné příležitosti, výzkum (GRP), 2011, č. 2, s. 36–47.
38. Dudová, R. – Hašková, H. *Nastavení sociálních politik, odborný diskurs a „správná“ péče o děti – srovnání České republiky a Francie*. Fórum sociální politiky (FSP), 2011, č. 5, s. 8–14.
39. Dupaux, S. *Flexibilní formy práce: produktivita, ziskovost*. RP, 2012, č. 7, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2350878&als\[nm\]=2350892](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2350878&als[nm]=2350892)>.
40. Feřtřová, M. – Temelová, J. *Prostorová specifika strukturální nezaměstnanosti na úrovni obcí v České republice*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 681–715.
41. Hašková, H. *Specifika českého refamilizačního modelu*. SW, 2011, č. 11, s. 12–14, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195\\_SOCIOWEB\\_11\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195_SOCIOWEB_11_2011.pdf)>.
42. Jirásková, V. *Změny v systému porodní péče? Děti a my* (DM), 2012, č. 4.
43. Kališková, K. – Münich, D. *Česky: nevyužitý potenciál země*. RP, 2012, č. 7, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2350580&als\[nm\]=2350892](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2350580&als[nm]=2350892)>.
44. Kotková, A. *Rovnost v odměňování z Evropské perspektivy*. RP, 2011, č. 8, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2290722&als\[nm\]=2290769](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2290722&als[nm]=2290769)>.
45. Křížková, A. – Formánková, L. *Pracovní dráhy žen a mužů v době ekonomické krize*. SW, 2011, č. 11, s. 10–12, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195\\_SOCIOWEB\\_11\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195_SOCIOWEB_11_2011.pdf)>.
46. Kubeš, J. – Kraft, S. *Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 805–829.
47. Kubisa, J. *Otcovská dovolená a zákon o péči o děti do tří let v Polsku*. RP, 2012, č. 2, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2324362&als\[nm\]=2324418](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.x=2324362&als[nm]=2324418)>.
48. Kuchařová, V. *Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR – možnosti z pohledu rodičů malých dětí*. FSP, 2012, č. 1, s. 2–6.
49. Kuchařová, V. *Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR – strukturální a institucionální podmínky*. FSP, 2011, č. 6, s. 2–9.
50. Labusová, E. *Mateřství a profese: Jde to dohromady?* DM, 2011, č. 9.
51. Leontiyeva, Y. *Údaje o imigrantech ve výzkumech LFS a EU–SILC*. SW, 2011, č. 12, <<http://www.socioweb.cz/index.disp=teorie&shw=490&lst=117>>.
52. Machovcová, K. *Severské modely péče o předškolní děti: srovnání Finska a Norska*. RP, 2011, č. 9, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.tml?x=2296325&als\[nm\]=2296405](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.tml?x=2296325&als[nm]=2296405)>.
53. Mandys, J. – Nežádalová, P. *Dilemata sčítání bezdomovců v roce národního sčítání obyvatel*. Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe (AOSP), 2011, V. ročník, s. 66–72.
53. Maříková, H. – Plasová, B. *Kontinuita aneb změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče*. FSP, 2012, č. 6, s. 2–7.
54. Maříková, H. – Vohlídalová, M. *Nestabilita partnerských soužití: rozpady kohabitací a rozvody manželství*. SW, 2011, č. 11, s. 6–8, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195\\_SOCIOWEB\\_11\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195_SOCIOWEB_11_2011.pdf)>.
55. Mészárossová, A. *Příliš staří na dítě?* DM, 2012, č. 2.
56. Nekorjak, M. – Suralová, A. – Vomastková, K. *Uváznutí v marginalitě: vzdělávací trh, „romské školy“ a reprodukce sociálně prostorových nerovností*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 657–680.
57. Nešpor, K. – Scheansová, A. *Alkohol, tabák a jiné návykové látky a reprodukční rizika*. Časopis lékařů českých (ČLČ), 2011, roč. 150, č. 6, s. 339–343.
58. Nešporová, O. *Smrt a umírání: opomíjené téma veřejných politik*. FSP, 2011, č. 6, s. 15–19.
59. Novák, J. – Netrdová, P. *Prostorové vzorce sociálně-ekonomické difrenciace obcí v České republice*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 717–744.
60. Ouředníček, M. – Špačková, P. – Feřtřová, M. *Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 777–803.

61. Palonciová, J. *Vztah profesní dráhy a založení rodiny z hlediska generací žen*. FSP, 2011, č. 5, s. 2–7.
62. Pollnerová, Š. *Automatické přizpůsobení důchodových systémů vývoji střední délky života – praxe vybraných evropských zemí*. FSP, 2011, č. 6, s. 10–14.
63. Slepíčková, L. – Šlesingerová, E. – Šmídová, I. *Biomoc a reprodukční biomedicína: konceptuální inspirace pro český kontext*. SČ, 2012, roč. 48, č. 1, s. 85–106.
64. Sokačová, L. *Věková diverzita a věková diskriminace v České republice: přehledová informace*. RP, 2011, č. 9, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2291534&als\[nm\]=2296405](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2291534&als[nm]=2296405)>.
65. Svatošová, M. *Možnosti sladování pracovního a rodinného života v České republice podle průzkumu Českého statistického úřadu*. RP, 2011, č. 8, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2290697&als\[nm\]=2290769](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2290697&als[nm]=2290769)>.
66. Sýkorová, D. *Starší lidé ve městě. Na okraj velkého tématu*. SČ, 2012, roč. 48, č. 1, s. 107–130.
67. Štampach, R. – Geryk, E. *Mezinárodní databáze zdravotních statistik a jejich dostupné údaje*. ČLČ, 2011, roč. 150, č. 7, s. 384–388.
68. Štorová, I. *Závěry Komparativní analýzy přístupů a podmínek k cílové skupině osob 50+ na trhu práce v ČR a ve Finsku*. RP, 2012, č. 5, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2342163&als\[nm\]=2342185](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2342163&als[nm]=2342185)>.
69. Temelová, J. – Novák, J. – Pospíšilová, L. – Dvořáková, N. *Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách*. SČ, 2011, roč. 47, č. 4, s. 831–858.
70. Tenglerová, H. *Genderová rovnost v české vědě z pohledu statistických indikátorů a vědní politiky*. SW, 2011, č. 10, s. 1–3, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193\\_SOCIOWEB\\_09\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193_SOCIOWEB_09_2011.pdf)>.
71. Tenglerová, H. *Genderové aspekty produkce znalosti*. SW, 2011, č. 10, s. 5–6, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193\\_SOCIOWEB\\_09\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193_SOCIOWEB_09_2011.pdf)>.
72. Vohlídalová, M. *Kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny rozpadu partnerských vztahů?* GRPV, 2011, č. 2, s. 48–56.
73. Vohlídalová, M. *Muži, ženy a dopady rozpadů partnerských vztahů*. SW, 2011, č. 11, s. 8–10, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195\\_SOCIOWEB\\_11\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/195_SOCIOWEB_11_2011.pdf)>.
74. Vohlídalová, M. „Není možné přerušit práci a říct, že tady 4 roky nebudu“: o strategiích kombinace práce a rodičovství ve vědecké profesi. SW, 2011, č. 10, s. 3–4, <[http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193\\_SOCIOWEB\\_09\\_2011.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/193_SOCIOWEB_09_2011.pdf)>.
75. Wichterlová, L. *Stále širší pole volnosti: Změny v rodičovské a mateřské v roce 2012*. RP, 2012, č. 2, <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2324251&als\[nm\]=2324418](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2324251&als[nm]=2324418)>.

#### **Excerpované časopisy:**

Časopis lékařů českých (ČLČ), Děti a my (DM), Fórum sociální politiky (FSP), Gender, rovné příležitosti, výzkum (GRPV), Moderní obec (MO), Rovné příležitosti (do firem) (RP), Sociologický časopis (SČ), SOCIOweb (SW).

## PODKLADY

Redakce přijímá rukopisy v tištěné a elektronické podobě. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně e-mailu.

### ROZSAH PŘÍSPĚVKU:

Textová část studie by neměla přesahovat 20 normostran (1 NS = 1800 znaků vč. mezer), tj. 36 000 znaků včetně mezer. Příspěvky do oddílů: Sčítání lidu, Diskuse a Přehledy by neměly přesahovat 8 NS, recenze 4 NS, zprávy 2 NS a anotace literatury 0,5 NS. Je třeba, aby zasláná studie obsahovala abstrakt do 5 řádků (Ř) v angličtině, resumé do 20 Ř v angličtině, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi – jeho odborném zaměření a názvy nejdůležitějších prací (do 5 Ř). Do anglického čísla zasílá autor článek v angličtině ve stejném rozsahu jako do české verze.

Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word, zdrojová data pro tabulky a grafy v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu \*.tif, \*.jpg, \*.eps. Tabulky, grafy a obrázky je třeba zařadit do textu, jednotlivé strany musí být očíslovány.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu, resp. závěru redakční rady, je autorovi sděleno do 14 dnů po zasedání redakční rady.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

### ZÁSADY PRO OPTIMÁLNÍ PODOBU PODKLADŮ

#### A. TEXTY (v textovém editoru MS Word)

1. V nastavení odstavce používejte pouze zarovnání VLEVO (na levou zarážku).
2. Vyznačování v odstavci (kurzívou, tučně) a používání indexů bude do sazby korektně přeneseno.
3. Nepoužívejte (v nastavení vypněte) funkci, která nuceně přesunuje do další řádky jednohláskové předložky a spojky (a, s, z, v, k apod.), jež by jinak vyšly na konec řádky.

#### B. GRAFY, OBRAZOVÉ SOUBORY

1. Pro zpracování grafů je kromě požadovaného typu (sloupcový, spojnicový, bodový apod.) nutné připojit zdrojová data v programu Excel.
2. Všechny obrazové soubory – např. mapy, fotografie ukládejte mimo textový soubor samostatně ve formátech \*.tif, \*.jpg, \*.eps s odkazem v textu (graf 1, schéma 1 apod.).
3. Pro další technologické zpracování je důležité, aby bitmapové soubory měly ve velikosti 1:1 rozlišení 300 dpi.

#### C. PRAVIDLA CITACÍ A POPISKY

##### Příklady základních druhů citací:

##### Monografie

- Roubíček, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. (U publikace s více než třemi autory se uvádí jen příjmení prvního autora, na něm následuje zkratka aj., u zahraničních publikací et al.)

- Hantrais, L. (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- *Potraty*. 2005. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.

##### Články v časopisech

- Bakalář, E. – Kovařík, J. 2000. Otcové, otcovství v České republice. *Demografie*, 42, s. 266–272.

Pokud je časopis stránkovaný průběžně v celém ročníku, není nutný údaj o čísle.

##### Články ve sbornících

- Daly, M. 2004. Rodinná politika v evropských zemích. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71. Praha: MPSV ČR.

##### Elektronické dokumenty

Je třeba uvést:

1. specifikaci média (on-line, CD ROM, databáze, datový soubor, disketa)
2. datum stažení (cit. 29. 10. 2005)
3. webovou adresu (dostupné z: <<http://www.czso.cz>>)

##### Přednášky z konferencí

Maur, E. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Příspěvek přednesený na konferenci Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 14. 10. 2005.

##### Seznam literatury a odkazy

Jednotlivé položky jsou řazeny podle abecedy, více prací od téhož autora je řazeno sestupně od nejstarší k nejnovější. Pokud má autor v seznamu v jednom roce více plošek, rozlišují se přidáním písmen a, b, c... za rok vydání.

Příklad:

Syrovátka, A. 1962a. Úrazy v domácnosti. *Česká pediatrie*, 17, s. 750–753.

Syrovátka, A. 1962b. Úmrtnost dětí v českých zemích na dopravní úrazy. *Časopis lékařů českých*, 101, s. 1513–1517.

##### Odkazy v textu na seznam literatury

(Srb, 2004); (Srb, 2004: 36–37); (Syrovátka aj., 1984).

##### Popisky tabulek a grafů (dodat v češtině a angličtině)

Tab. 1: Pohyb obyvatelstva, 1990–2010; Population and vital statistics, 1990–2010

Graf 1: Relativní věková struktura cizinců a obyvatelstva ČR celkem, 31. 12. 2009; Relative age distribution of foreigners and total population of CR, 31 Dec 2009



# Demografie

revue pro výzkum  
populačního vývoje



ČESKÝ  
STATISTICKÝ  
ÚŘAD

**Demografie**, revue pro výzkum populačního vývoje  
**Demografie**, Review for Population Research

Vydává Český statistický úřad  
Published by the Czech Statistical Office

## Redakční rada Editorial Board:

RNDr. Pavel Čtrnáct (předseda redakční rady Chair of the Editorial Board),  
Mgr. Marie Průšová (výkonná redaktorka Managing Editor),  
doc. Ing. Markéta Arltová, Ph.D., RNDr. Boris Burcin, Ph.D., RNDr. Tomáš Fiala, CSc.,  
doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., doc. Ing. Zuzana Finková, CSc.,  
Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., RNDr. Klára Hulíková, Ph.D., PhDr. Věra Kuchařová, CSc.,  
doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Ing. Mgr. Martina Miskolczi, Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.,  
Ing. Jiřina Růžková, CSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., doc. Ing. Eduard Souček, CSc.,  
RNDr. Luděk Šídlo, Ph.D., Ing. Josef Škrabal, Mgr. Terezie Štyglерová

Adresa redakce: Na padesátém 81, 100 82 Praha 10 - Strašnice

Telefon: +420 274 052 834

E-mail: redakce@czso.cz

www.czso.cz

Časopis je v plném znění uveřejněn (od roku 2004) na internetu na adrese:  
<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/1803-11>

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

**Objednávky vyřizuje:** Myris Trade, s.r.o., P.O.Box 2, 142 00 Praha 4

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s.p., Odštěpný závod Praha  
č.j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

**Grafická úprava:** Václav Adam, Tomáš Kubašta, DiS.

**Grafický návrh:** Ondřej Pazdera, DiS.

**Tisk:** Český statistický úřad

**Cena jednoho výtisku:** 58 Kč

**Roční předplatné včetně poštovného:** 324 Kč

Indexové číslo 46 465, ISSN 0011-8265 (Print), ISSN 1805-2991 (Online),  
Reg. Zn. MK ČR E 4781

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 3/2012, ročník 54

Toto číslo vyšlo v září 2012

© Český statistický úřad 2012